

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ORAVECZ IMRE: Ókontri (*részletek egy regényből*) 1
MARILYN HACKER verse (*Gömöri György fordítása*) 18
ZALÁN TIBOR verse 21
DEMÉNY PÉTER verse 24
MESTERHÁZY BALÁZS versei 25
BIRTALAN FERENC verse 27
KÜRTI LÁSZLÓ verse 28
ROBERTO BOLAÑO verse (*Kemény Lili fordítása*) 29
SZATZKER HELGA: Ami a történelemkönyvekből kimaradt (*A háború arcai
Szoetlana Alekszijejics műveiben*) 30
SZVETLANA ALEKSZIJEVICS: Csernobili ima. A jövő krónikája (*részletek
(Pálfalvi Lajos fordítása)*) 33
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Transz (*elbeszélésrészlet*) 42

*

- ILLENYI BALÁZS: Zsidó identitás a vészorszakban (*Adalékok Komlós Aladár és
Radnóti Miklós 1942-es vitájához eddig ismeretlen dokumentumok alapján*) 58
Dr. Komlós Aladár személyi okmányai az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti
Levéltárában 63
SZABÓ LEVENTE: Jel a kertben (*Prekonceptiók, analógiák és ráismerések a Trefort-
kerti emlékmű elgondolása körül*) 72

A Jelenkor postájából

- PINCZEHELYI SÁNDOR: Néhány megjegyzés Mélyi József *Felszíni rend* című
írásához 83

*

- THOMKA BEÁTA: Grotosz kalandregény – naplófájlokban tárolt tragédia
(*Terézia Mora: A szörnyeteg*) 86
P. SIMON ATTILA: Emlékezések egy kaptafára (*Krusovszky Dénes: A fiúk országa*)
92
MOHÁCSI BALÁZS: El nem mesélt történetek (*Turi Tímea: A dolgok, amikről nem
beszélünk*) 96

2015

JANUÁR

BÉRES JUDIT: Ismétlődő történeteink (Tóth Krisztina: Pillanatragasztó) 102
SIPOS BALÁZS: A hiány és a maradék (Roberto Bolaño: Vad nyomozók) 106

KÉPEK

Albert Farkas képei 73, 75, 79
Arnóth Balázs 79
Polgárdi Ákos képei 73, 75, 77

MELLÉKLET

A színes műmellékletben Polgárdi Ákos fotói láthatók a Trefort-kerti
Holokauszt-emlékműről.

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Mohár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Gondolat Könyvesbolt, V., Károlyi
Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

850,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 15001

JELENKOR

LVIII. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj félévre 5100,- Ft, egy évre belföldre: 9350,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlasszámunk: Szigetvári Takarékszövetkezet 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT BALIKÓ TAMÁS. A színművész, rendező, a Pécsi Nemzeti Színház volt igazgatója november 30-án, életének 57. évében, tragikus hirtelenséggel hunyt el. Balikó Tamásról *Simon István* emlékezik meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

AZ EMLÉKEZÉS FELADATA címmel konferenciát rendezett a *Jelenkor* a holokauszt 70. évfordulója alkalmából december 10–11-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A konferencián *Gyáni Gábor*, *György Péter*, *Kálmán C. György*, *Kisantal Tamás*, *Mártonffy Marcell*, *Stark András*, *Szűcs Teri*, *Ungváry Rudolf*, *Várkonyi György* és *Vörös István Károly* előadását hallgathatta meg a közönség. Írói kerekasztal-beszélgetésen *Németh Gáborral*, *Szántó T. Gáborral* és *Ungváry Rudolffal György Péter* beszélgetett. A konferencia zárásaként *Hábel Jánost* „Elköltözött” *szomszédaink. A pécsi zsidóság 1944-ben* című

könyvéről *Ágoston Zoltán* kérdezte. A *Cseri László* és *Valkó László* képeiből készült kiállítást *Havasréti József* nyitotta meg, beszédét honlapunkon közzeltük.

*

A KRITIKAI SZALON estjén *Sziji Ferenc* *Agyag és kátrány* című verseskötetéről beszélgetett *Bozsoki Petra*, *Harmath Artemisz*, *Szilvay Máté* és *Z. Varga Zoltán* december 17-én a Művészetek és Irodalom Házában.

*

MEKIS D. JÁNOS *Vers és kontextus. A modern magyar líra mint irodalomtörténeti probléma* című tanulmánykötetét december 11-én mutatták be a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Kiss Georgina* kérdezte.

*

A FÜST MILÁN-DÍJAT idén *Halasi Zoltán*, *Tábor Ádám* és *Tótfalusi István* vehette át. Gratulálunk a díjazottaknak!

Szerzőink

Oravecz Imre (1943) – költő, műfordító, író, Szajlán él.

Marilyn Hacker (1942) – költő, a City College tanára, New Yorkban él.

Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Cambridge-ben él.

Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.

Demény Péter (1972) – író, Kolozsvárott él.

Mesterházy Balázs (1974) – költő, Budapesten él.

Birtalan Ferenc (1945) – költő, Budapesten él.

Kürti László (1976) – költő, tanár, Mátészalkán él.

Roberto Bolaño (1953–2003) – chilei emigráns író, költő és esszéista.

Kemény Lili (1993) – költő, filmrendező, Budapesten él.

Szatkner Helga (1988) – a PPKE lengyel nyelv és irodalom mesterszakos hallgatója, Budapesten él.

Szvetlana Alekszijejics (1948) – fehérorosz író és oknyomozó riporter.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Illényi Balázs (1968) – újságíró, Budapesten él.

Komlós Aladár (1892–1980) – író, költő, kritikus, irodalomtörténész.

Szabó Levente (1975) – építész, a BME egyetemi adjunktusa, Budapesten él.

Pinczehelyi Sándor (1946) – festő, grafikus, Pécsen él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

P. Simon Attila (1988) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, Pécsen él.

Mohácsi Balázs (1990) – kritikus, a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, Pécsen él.

Béres Judit (1976) – irodalmár, biblioterapeuta, a PTE FEEK Könyvtár- és Információtudományi Intézet adjunktusa, Pécsen él.

Sipos Balázs (1991) – a Színház- és Filmművészeti Egyetem rendező szakos hallgatója, Budapesten él.

Ókontri

9

Mióta Jack Willett a tetőn a kerítés közelében kihelyezte a csapdáját, mindennap megnézte, hogy megfogta-e a pumát, vagy ha üres volt, frissre cserélte benne a nyers csalihúst, mert a nagy macska finnyás, a büdös húshoz nem nyúl, nem kell neki. A nyomok egyértelműen azt mutatták, hogy ott jött be, a kerítés alsó és középső drótja közt, egy csapáson, ezért a rugós vasszerkezetet oda tette, a csapásra, amely egy kis tisztást keresztezett. A tisztást bozótos övezte, úgyhogy lovon meg se lehetett közelíteni. Ez a napi inspekción megnehezítette, a csapda szempontjából viszont kifejezetten előnyös volt: a marha nem járta, így nem fordulhatott elő, hogy véletlenül belelép. Azt meg, hogy embert, birtokháborítót se fogjon, a csapdázó azzal igyekezett elkerülni, hogy a drótkerítésre egy cetlit tűzött e szavakkal: VIGYÁZAT, CSAPDA!

Árvaiék is mindennap kijártak, hol Steve, hol az apja, hol Willett-tel, hol nélküle. Ma Steve ment, egyedül.

A bozótoshoz érve leszállt a lóról, egy fához kötötte, és gyalog folytatta útját. Eredetileg nem ide indult. Egy felfúvódott bikát keresett, és egyszer csak ezen a környéken találta magát. Gondolta, ha már itt van, egy füst alatt elintézi ezt is, a megtekintést. Ennél többet, ha meg is van a puma, úgy sem tehet. Nem volt nála puska, pedig Jack Willett a lelkükre kötötte, hogy puska nélkül ne közelítsék meg a csapdát. Előfordulhat, hogy az állat elszabadul, és rájuk támad. Meg különben is szükség van rá, azzal kell neki megadni a kegyelemdöfést. Így mondta, kegyelemdöfésnek nevezete a lelövését, holott nem az, attól hogy megfogták, még nem haldoklik, de Jack Willett szeretett túlozni, szerette a nagy szavakat.

Steve először habozott, de aztán meggyőzte magát. Nincs ebben semmi rizikó, odalopakodik, észrevétlenül megnézi, és máris jön vissza.

A bozótos szélén megkereste a csapást, és behatolt a bokrok közé. Ismerte az utat, de a csapás különben is vezette. Sok ágat letördeltek már maguk előtt, de helyenként még így is le kellett kuporodni, fejmagasságban úgy összefonódtak a gallyak, hogy széthajtogatásuk lehetetlennek bizonyult. Nem akart zajt csapni, figyelte hova, mire lép, de így is megroppant a lába alatt egy-egy hullott gally.

Még messze volt a tisztás, amikor morgást hallott. Megállt, fülelt, hogy jól

hallotta-e. A morgás nem ismétlődött. Tett pár lépést, megint hallotta. Restellte, de izzadni kezdett a tenyere. Végre a bozótos túlsó széléhez ért, ahol alacsonyabak voltak a bokrok. Izgalmában a kötelező óvatosságról megfeledkezve felegyenesedett. És meglátta az óriásmacsskát, a pumát.

Ott volt a csapdában, nem messze tőle. Jobban mondva, csak a lába, a jobb mellső lába volt a csapdában, mert a csapda azt fogta meg, arra záródott rá. A többi lába szabad volt, és igyekezetében, hogy azt az egyet kiszabadítsa, a többivel félkörben tisztára rugdalta, kaparta a földet.

Nagytestű, kifejlett példány volt sárgásbarna, szinte rózsaszínbe játszó prém-szőrzettel, sárgászöld szemekkel, izmos, erős. Ahol meggyűrődött a testén a bőr, valósággal áttetszettek a vaskos izomkötegek. A pofája vértől piroslott.

Eddig Steve-nek csak a szagát érezte, de hogy most meg is pillantotta, nagyot fűjt, hatalmas tépőfogait kivillantva dühödten rávicsorított, és ugrott volna feléje, de a lába visszarántotta. Ettől még mérgesebb lett, visszakapta a fejét, és a foglyul ejtett lábra támadt, mintha az lenne a bűnös, mintha az lenne tehetetlenségének oka. Vadul harapdálta, marcangolta. Ezt addig is csinálhatta, mert már jócskán elvékonyította, és cafatokban lógott róla a hús. Rettenetesen fájhatott neki, de nem bánta, vagy fájdalmát elnyomta a megnövekedett adrenalin szint. Tépte, szaggatta magát.

Steve a hősies önpusztítás láttán megdermedt. Sajnálta a szerencsétlen állatot, részvétet érzett iránta. Már bánta, hogy nincs nála puska, hogy nem tud véget vetni esztelen igyekezetének, kínjának.

Megfordult, visszaverekedte magát a bozótoson át, felpattant a lóra, és haza vágatott. Olyan gyorsan tette meg az utat, amilyen gyorsan még soha. A hegyről lefelé egyszer majdnem bukott is, mert a ló megcsúszott, de szerencsére nem esett el.

Visszafelé már lassabban jött, mert utasa is volt, Georgie. Nem lett volna szabad magával hoznia, és nem is akarta, mert a puma kivégzése nem gyereknek való látvány, de az addig könyörgött, sírt, hogy hadd jöjjön vele, mígnem engedett neki, és maga elé ültette. Az apja is jött velük. Óra szükség volt. Egyedül is elföldelte volna a tetemet, de azt hallották, hogy egy felnőtt puma nagyon nehéz, két ember kell a mozgatásához. Először úgy volt, hogy utánuk jön, de a Georgie-val való huzakodás olyan sokáig tartott, hogy közben felnyergelt egy lovat, és ásót dugva a nyeregképébe, csatlakozott hozzájuk.

Fent a lovakat hátrahagyva bevették magukat a bozótosba. Steve vezette a csapatot, a fia ment középen, az apja alkotta a hátvédet. Védekezni ugyan nem volt mi ellen, de hogy még izgalmasabb legyen a dolog, a nagyapja ezt adta elő a gyerekeknek, ami nem volt egészen jó ötlet, mert az amúgy is rettegett. A tanyában még azt hitte, a pumával való találkozás olyan lesz, mint a Los Angeles-i Állatkertben, ahova egyszer elvitték. De kételyei támadtak, hátha rájuk támad, és inába szállt a bátorsága. Ráadásul a bozótosban félhomály uralkodott, ez pedig a sötétre emlékeztette, amelytől szintén félt. Minderről azonban mélyen hallgatott, csak a bokrokra panaszkodott, hogy folyton fennakad, ösztönös védekezésképpen, hogy elterelje a tulajdon figyelmét. Egy cseppet sem zavarta, hogy ez nem igaz, mert olykor valóban megfogta egy-egy ág, de kis termete folytán a két felnőtthez képest szinte játszi könnyedséggel hatolt előre. Az apjának csak arra kellett vigyáznia, hogy meg ne csapja a gally, ha előtte oldalra hajlított egyet.

A puma még megvolt, még nem rágta magát szabaddá. Mikor megérezte a szagukat, megint morgással adott hírt magáról.

A helyszín közelébe érve Steve intett az apjának, hogy maradjon le Georgie-val. Az akként cselekedett. Megfogta a gyerek karját és jelbeszéddel csendre intve visszahúzta.

Steve addig a pontig nyomult, ahonnan először megfigyelte az állatot. Felállt, de aztán nem maradt féltakarásban, kilépett a bokrok elé.

Ugyanaz a látvány fogadta, mint először, azzal különbséggel, hogy a puma most a lábát rágta – már annyi hús hiányzott róla, hogy kiütközött a csont –, és csak azután, a műveletet félbeszakítva ugrott volna feléje. És az is változott, hogy véresebb volt, most már a nyaka, a mellkasa, a jobb lába, sőt, a farka is piroslott a vértől.

Steve a fegyvert még a tanyában megtöltötte. Csak ki kellett biztosítani, célozni és lőni. De még mielőtt felemelte volna, Georgie hátulról átölelte a fél combját.

– Ne, apa, ne! – kiáltotta.

A nagyapja mellől nem látta a pumát, de hirtelen megértette, mire kellett az apjának a puská. Felpattant, és oda szaladt hozzá.

– Kisfiam, menj innen! – mondta Steve, és megpróbálta fél kézzel lefejtetni magáról, de nem sikerült. – Menj szépen vissza a papához, hallod?

Georgie nem engedelmeskedett.

– Apa, jöjjön már, vigye el innen! – szólt hátra Steve.

Végül úgy szabadult meg tőle, hogy letette a puskát, és két kézzel lehámozta magáról.

Georgie nem hagyta magát a nagyapjától elvezetni. Erre Steve leguggolt hozzá, hogy elmagyarázza neki, miért nem szabad ilyen közel jönni.

El se kezdte a monológját, mikor Georgie felsikoltott, mert meglátta a véres pumát, azt, hogy fogoly, hogy tépi, szaggatja, próbálja kiszabadítani magát.

Oda akart rohanni, hogy segítsen rajta.

Az apja elkapta, visszahúzta és felvette.

– Nem szabad, ne nézz oda! – és felvette, és úgy fordult, hogy az ne lássa a viaskodó állatot. – Nyugodj meg, nyugodj meg szépen!

De Georgie nem nyugodott meg. Kétségbeesett zokogásban tört ki, és kis kezével az apja arcát markolászva rimáncodott.

– Apa, ne, kérlek, ne! Ne bántsátok a nagy cicát! Kötözzétek be a bibijét, és engedjétek el! Nagyon vérzik neki, már egészen összevérezte a bundáját. Kérlek, kérlek!

– Nem lehet, kisfiam – mondta Steve. Szabad kezével lefogta a kezét, és visszament vele a bokrok közé. – Dúvad. Kárt okozott nekünk. Elvitte egy kisborjúnkat. Nem azért fogtuk meg, hogy elengedjük, hanem azért, hogy ne csináljon többet ilyet. Meg különben se tudnánk elengedni. Nem lehet odamenni hozzá, és kivenni a csapdából, élve nem.

– De, de, légy szíves!

– Megértem, hogy sajnálsz, de gondolj arra a bocira, amit megölt és megevett.

– De, de.

– Nem, nem. Mi is sajnáljuk, de ennek meg kell lenni, nem tehetünk mást, ez a dolgok rendje. Azonkívül szenved is, így a szenvedésének is véget vetünk.

– Hát, nem kellett volna kihozni a gyereket – morogta az apja, akit kezdett idegesíteni a huzavona, de azért ő is együttérzően vigasztalta Georgie-t.

– Igen, Georgie-kám, megértünk, de jól mondja apád, ez elkerülhetetlen, és neki is jobb lesz szegénynek.

– Nem igaz, nem lesz jobb! – mondta elfúló hangon Georgie. – Miért lenne neki jobb, ha meghal? Ha meghal, akkor ő nem lesz.

Erre a két felnőtt nem tudott mit mondani.

Azért-e, mert elhallgattak, vagy belefáradt a sírásba, Georgie átment csendes szipogásba.

Steve ezt olybá vette, hogy megnyugodott, és letette, hogy visszamenjen a helyére, mire Georgie megint rákezdte a sírást.

– Na, most már elég legyen, kisfiam! Ne cirkuszolj tovább, ne tarts fel bennünket! Maradj itt a papával, én meg hadd intézzem el, hadd vessek véget a szenvedésének! Igaza van a papának. Már az is helytelen, hogy itt vagy velünk. Veszélyes, elszabadulhat, és ránk támadhat. De én vagyok a hibás, nem tudtam ellenállni a könyörgésednek. Ezért tudod mit? Jobb, ha nem maradsz itt, hanem szépen haza mégy a papával. Na, fogadj szót, hagyd abba a bőgést, és menjete! Várom, míg a lovakhoz nem értek. Ott hallasz egy pukkanást és kész. A papa visszajön egy kis időre, mert nekünk még itt dolgunk van, te meg addig a lovaknál vársz.

Georgie eltolta magától a nagyapja kezét.

– Nem, nem megyek – jelentette ki. – Csak akkor megyek, ha te is jössz, és nem lövöd le a pumát.

– Most mit csináljunk? – nézett Steve tanácstalanul az apjára.

Az apja félre vonta, és súgva mondta:

– Tedd, amit kell. Én beviszem a gyereket, holnap meg majd elföldeljük a tetemet.

– Nem, csak apával megyek, és csak akkor, ha a papa se bántja szegény cicát. Steve gondolkodott.

– Na, ide figyelj, nem bántom a cicát, és papa se bántja – mondta jelentőségteljesen az apjára nézve. – Megkegyelmeztünk neki, csak hagyd abba a sírást. Veled megyek, vissza a tanyába. A papa még marad, később ő is jön.

– De minek marad a papa? Azért, hogy ő lője le?

– Nem. Azért, hogy elengedje, hogy kiszabadítsa.

– Azt mondtad, hogy nem lehet kinyitni a csapdát.

– De lehet, csak nem könnyű.

– A papa ki tudja?

– Megpróbálja.

– Te is ki tudnád?

– Talán.

– Akkor mért nem te csinálod?

– Mert nem akarlak kitenni a veszélynek.

– Milyen veszélynek?

– Lehet, hogy a puma bánt téged.

– Mért pont engem?

– Mert kisgyerek vagy, és mindig a kicsit, a gyengét támadja meg. Gondolj a kisborjúra, amit elvitt.

– De a papa is gyenge.
– Mért volna gyenge?
– Mert öreg.
– De erősebb, mint te.
Georgie abbahagyta a sírást. A nagyapjára nézett, aki bólíntott.
Fülelt. Csend volt. A tisztás felől morgás sem hallatszott.
– Na, jó, akkor menjünk – mondta.
Mielőtt elindultak volna, felemelte a kezét és búcsút intett a tisztás felé.
– Pápá, puma. Aztán ne gyere ide többet!
Alig tettek pár lépést, mikor megtorpant.
– A puskát nem hozod? – kérdezte az apjától.
– Nem.
– Mért?
– Kellhet a papának.
– Minek?
– Hát, a... – Steve megakadt, de gyorsan kitalált valamit – a marhatolvajok ellen. Tudod, ők azok a rossz emberek, akik a felnőtt jószágot viszik el.
Kértek a bozótosból, már a lovon ültek, de Georgie-nak továbbra sem tetszett, hogy a puská ott maradt.
– De biztos, hogy a papa nem lövi le a puskával a pumát?
– Biztos.
– Önvédelemből se?
– Úgy se.
– Csak megsebesíti?
– Igen.
– De nem a bibis lábán, hanem egy másikon, ugye?
– Igen.
– És nem súlyosan?
– Nem.
– Akkor majd nyalogatja azt a bibit is, és begyógyul neki?
– Igen.
Még nem értek le a tetőről, mikor a távolban lövés dördült.
Georgie összerándult.
– Mi volt ez? Álljunk meg.
– Mi?
– Lövést hallottam.
– Á, nem lövés volt az. Én is hallottam. Az ég dörgött. Nézz csak fel! Esőre áll.
Majd megint dörög, aztán zuhét kapunk a nyakunkba.
Megálltak. Nem dörgött.
Újra elindultak.
Georgie várta egy darabig az esőt, de hogy továbbra sem dörgött, és esni sem esett, elkezdte hullatni a könnyeit, némán, hangtalanul, hogy az apja ne vegye észre. Siratta a pumát, de még jobban fáj neki, hogy becsapták, hogy összeesküdtek ellene, és ennek az összeesküvésnek az apja is részese, aki mindennek felett állt, aki szent volt előtte.

Steve szántott, szántotta a lapon az új földet. Már tarló volt, learatták, betakarították róla a búzát, amelyet belevetettek. Az apja nem tudott róla, hogy kint van, nem beszélték meg. A saját szakállára húzatott ki, és fogott neki. Meglepetésnek szánta. Már rég esedékes volt, már a marha is legelte egyszer, de csak halasztódott. Mindig volt munka, amely előbbre kívánczolt. Nem akarta felszántani az egészet, egymaga erre nem is lett volna képes, csak valamennyit szándékozott, hogy fogyjon, hogy annyival is kevesebb maradjon az apjának, kettejüknek.

Kora reggel volt, kevéssel azelőtt kelt fel a nap, de már hevítette, pirította a földet, amely amúgy is olyan száraz volt, olyan kevés nedvességet tartalmazott, hogy alig lett sötétebb, ahol az eke megfordította. Ha nem viritott volna rajta itt-ott még a sárgásfehér tarlóvirág, távolabbról szinte észre se lehetett volna venni, hogy Steve már tízszer fordult, annyira nem ütött el a föld visszája a színétől.

A Kirkpatrickék felőli végén fogatott, amikor az apja hangja harsant mögötte.

– Állj, állj!

Steve megállította a lovakat.

– Mi? Mit mond apa? – fordult vissza, mert nem értette tisztán, az egyik ló beleprüszkölt az apja szavába.

Az apja tölcseért formált a kezéből, és úgy kiabálta:

– Azt, hogy hagyj abba, nincs szántás!

– De hát már így is késésben vagyunk.

Az apja közelebb jött.

– Itt nem szántunk.

– Még nem?

– Se most, se később.

– Hogyhogy?

– Úgy, hogy parlagon hagyjuk. Legelő lesz.

– Legelő?

– Az.

– De hát szántónak vettük. Így egyeztünk meg.

– Igen, de változtattunk.

– Mért?

– Tévedtünk.

– Amennyiben.

– Megbuktunk a búzával.

– Gyenge lett, mert nem kapott elég esőt.

– Gyenge? Semmilyen. Alig adott többet, mint amennyit bele vetettünk. És amit adott, az is hitvány, töpörödött, meg tiszta ocsú. Nem őrlésre, csak a baromfi elé való.

– Ez még nem ok arra, hogy ne szántunk fel.

– De.

– Szántunk fel, és vessük be megint!

– Nem. Hagyd abba, és húzass be! Szántatlan hagyjuk.

– Ezt nem mondhatja komolyan.

– Nem vagyok bolondozós kedvemben.

– Szántsuk fel, apám! Vessük be megint búzával! Maga szokta mondani, egyik esztendő ilyen, a másik olyan. A földműves élete egyszer hopp, másszor kopp. És nem kell őszig várni, még április van, még nincs vége a szezonnak, még lesz eső, még másodarathatunk.

– Szó se lehet róla.

– Vagy trágyázzuk meg előbb, van trágyánk. Ki tudja, mikor trágyázták Kirkpatrickék utoljára. Nem figyeltük. Lehet, hogy évek óta nem kapott trágyát.

– Ne pocskoljuk rá a trágyát!

– Vagy tegyünk bele kapásat, jövőre meg árpát vagy zabot, ha ódzkodik a búzától. A vetésforgó használna neki. Én már tavaly is gondoltam rá, mert úgy emlékeztem, hogy Kirkpatrickéknek itt tavaly is búzájuk volt.

– Dehogyan vesződöm azzal is.

– Együtt vesződnénk.

– Nem és nem.

– Gondolja meg, apám!

– Meggondoltam.

– Nem veheti így semmibe az akaratomat.

– Ne akard azt, ami nem jó!

– Társak vagyunk, ez a föld az enyém is.

– Ez itt nem. A tiéd a kanyonoldal. Te azt vetted, ezt én. Ezzel én rendelkezem.

– Vagy úgy?

– Elfelejtetted?

– Nem, de arról volt szó, hogy közös a gazdálkodás.

– Ettől még az.

– Meg a felelősség is.

– Pont a felelősség mondatja velem, hogy nem, hogy itt nincs szántás. Vedd ki a földből az ekét, és húzass be.

Steve nem tudta, mitévő legyen. Engedelmeskedjen, vagy szembeszálljon az apjával? Megdöböntette a kívánsága. Pedig számolhatott volna, ha nem is azzal, hogy az apja meggondolja magát, de azzal mindenképpen, hogy esetleg gond lesz.

A kanyonoldalnak lent a birtokhoz való hozzakerítésére nem maradt pénz, és az eladott marhákat is pótolni kellett volna, de maga a kanyonoldal nem okozott csalódást. Nőtt rajta a fű, legelte, élte a jószág, bár válaszkerítés híján sűrűn átkóborolt Kirkpatrickék területére. Itt a lapos, a búza viszont nem azt nyújtotta, amit vártak tőle. Kikelt, sarjadt, és szépen is fejlődött egy darabig, de aztán nem szökent rendesen szárba, megakadt a kívánatos magasság felénél, úgy másfél-két lábnál, és nem nyúlt tovább. Látta ezt ő, aggasztotta is, és ennek hangot is adott:

– Apa, mintha ez a búza nem akarna tovább nőni.

A mellette lévő kukoricában dolgoztak, ekekapázás után kézikapálták és fialták, más-más sort vittek, de egymás mellett. Napszámosuk is volt, az megelőzte őket a sorával. Az apja úgy tett, mintha nem hallotta volna, de bosszúsán nézett feléje, és nem szólt semmit. És később is, mikor már érett a búza, és egyértelművé vált, hogy baj van, csökkentek a szemek, ahol csávázatlanul került a földbe a mag, ott üszkösödik a kalásza, egyre kedvetlenebb lett, csépléskor pedig, mikor a gép faránál lassan teltek a zsákok, mert rosszul fizetett, elkomorult, és villámlott a tekintete.

Steve észlelte ezt a kedélyváltozást, és tartott tőle, hogy vihar lesz, de mint-hogy végül elmaradt, egyszerűen nem akarta tudomásul venni, hogy a búza kudarc. Eltolta magától, mint valami kellemetlen, mellékes körülményt, és mintegy becsapva önmagát, úgy tett, mintha minden a legnagyobb rendben lenne.

És most hirtelen, váratlanul szembesült vele. De már késő volt, mert ez már nem az volt, nem maga a kudarc, hanem ami belőle következett, az apja számára legalábbis, a visszakozás, a visszavonulás, amely keresztülhúzással fenyegette számításait, amellyel nem tudott mit kezdeni.

Elhűlve, megrökönyödve állt ott a friss barázdában a gyepelővel a nyakában. Még mondani akart valamit, tovább méltatlankodni, érvelni az igaza mellett, de elöntötte a méreg. Dühödten a földre dobta a gyepelőt, és az ekét, a lovakat, az apját odahagyva, se szó, se beszéd berohant a tanyába.

Aznap, másnap kerültek egymást, de még harmadnap is. Vagy ha mégis egymás közelébe hozta őket a munka, Georgie vagy a közös étkezés, nem szóltak egymáshoz. A negyedik napon aztán Steve megszegte a hallgatólagos fogadalmat. Meg kellett szegnie, mert az apja önkényes lépésre szánta el magát, de olybá is lehetett tekinteni, hogy ő maga provokálta ki azt a lépést.

Úgy tudta, hogy az öreg nincsen a tanyában, hogy kint van a kanyonoldalon. Reggelinél ugyanis azt mondta az anyjának, hogy oda megy, körülnézni. Furcsállta, hogy a hátslova mégis az istállóban van, de úgy gondolta, hogy akkor gyalog ment, annak ellenére, hogy újabban fájtalta a lábát. Ezt az alkalmat akarta kihasználni, hogy folytassa a szántást, hogy szántson még annyit, hogy az apja ne állíthassa meg, hanem beadja a derekát, és azt mondja, ha már ilyen sokat felszántottál, akkor már ne maradjon így, szánts tovább, szántsuk fel az egészet. Titokban, a háta mögött húzatott volna ki, fogott volna újból hozzá.

Elővonta az ekét, kivezette a lovakat, befogta őket. Az abrakos tarisznyákat az eke szarvára akasztotta. Már csak a csúszófa hiányzott. Visszament érte a kocsiszínbe. Mire kijött, ott volt az apja. Visszatért ellenőrző körútjáról, vagy ki sem ment a tanyából, hanem bent ólálkodott valahol, és figyelte őt. Az eke mellett állt. Lehajolt, és kivette a mélységbeállító csapszöveget, hogy ne lehessen vele szántani.

– Apa, ne csinálja ezt velem! – mondta Steve megütközve. – Hagyjon szántani!

– Nincs szántás, már megmondtam.

– Akkor nem lesz ott búza, se árpa, se zab.

– Nem is kell.

– Pedig oda az való.

– Nem.

– Adja vissza a csapszöveget.

– Nem.

– Térjen észhez!

– Észnél vagyok. Éppen azért nem hagylak szántani.

– De hát micsoda dolog ez? Úgy bánik velem, mint egy taknyos kölyökkel. Elveszi a csapszöveget, hogy ne tudjak szántani.

– És az micsoda dolog, hogy sutyiban befogsz? Úgy cselekszel, mint egy tolvaj. Lopva akarsz szántani, a hátam mögött! Be akarsz csapni!

– Ne mondjon ilyet! Ez sértő!

– Nem erre tanítottalak.
– Szükség törvényt bont.
– Jó kifogás.
– Mi lesz a közös gazdálkodással? Bővíteni akartunk. Én még traktort is terveztem venni, hogy győzzük, hogy haladjunk a korral. Mi lesz így velem? Mit keresek én itt akkor?

Steve hangja elcsuklott.

– Mit keresnél? Azt, amit eddig. A fiam vagy, együtt dolgozunk, de én irányítok. Ha majd kidőlök, te leszel a főnök.

– De maga parlagot akar ott, ahova én búzát szántam. Ami Isten ellen való vétek. Az a föld művelésre való. Oda gabona kell, vagy a legrosszabb esetben is valami kapás. Maga ott legeltetni akar!

– Mi rossz van a legeltetésben?

– Önmagában semmi, de tudja, hogy engem a földművelés érdekel. Művelni kell a művelésre való földet, nem a jószággal tapostatni. Tudom, hogy az óhazában régen volt olyan, hogy nyomási föld. Maga mesélte. Azt járta a marha. De az más volt, meg különben is megszűnt az a rendszer ott is. Növénytermesztésre való a föld.

– Lesz növénytermesztés továbbra is.

– Kicsiben, mint eddig. Mellékesen, szinte hobbiszinten. Az semmi.

– Ha itt nagyban csinálod, becsődölsz.

– Ha öntözünk, akkor nem.

– Búzát akarsz öntözni? Ne nevettesd ki magadat!

– Tudja azt maga, mint öntöznénk, beszéltünk róla.

– Azonkívül az öntözés nagy beruházás, kutak, szivattyúk, csőhálózat meg minden. Honnan veszel rá pénzt, mikor kerítésre valónk sincsen? Üres a kassza.

– Kigazdálkodnánk. Meg a nyugdíjából is tehet hozzá.

– A nyugdíjamból? Abból a kevésből? Ugyan már!

– A kevés is valami.

– Öntözéssel legfeljebb a zöldségtermesztés lenne kifizetődő. De én nem akarok hagymával, sárgarépával, paradicsommal, meg e félékkel bíbelődni. Palántálni, egyelni, válogatni, amitől sáros az ember keze. Az asszony munka, a zöldségkertészet, nem férfiembernek való.

– Én meg nem akarok marhafarmer lenni.

– Mért? Mi rossz van abban? – kérdezte az apja ingerülten.

– Folyvást barommal bajlódni, etetni, terelni, a szarába taposni, vigyázni, óvni a tolvajoktól, a pumától, a kojottól, keresni, hajkurászni, befogni, billogozni, küzdeni vele.

– Pedig megéri, hidd el! – mondta az apja most már szelídebben. – Különösen itt Ventura megyében, ahol a narancson és a citromon kívül ez a másik járható út. Szeretem a földet, neked nem kell bizonygatnom. A föld miatt jöttünk ki, ebbe az országba, az anyáddal meg a két testvéreddel. Azért, hogy pénzt gyűjtsünk, és visszamenet földet vegyünk rajta. Nem úgy alakult, ahogy terveztük. Itt ragadtunk. Főként miattatok. Miattad is. Kicsi voltál még, nem emlékszel már rá, hallani sem akartál az óhazáról, nem akartál velünk jönni. De itt is földet vettünk, ezt a ranchot, és azóta műveljük. A marha jobb. Ha marhára rendezkedsz be, nem

kell túrni a földet, szántani, vetni, betakarítani, tárolni. Valamennyit kell, hogy ne a piacon vedd meg, ami nem hús, de az semmi. És a fejősteheneket, a lovakat leszámítva istállózás sincs, mert a marha egész évben kint van a legelőn. Ott él, ott eszik, szarik, szaporodik. És vakarni, tisztítani se kell, leszedik róla a bokrok, a gallyak a piszkot, a sarat, mindent, ami rá ragad. No, jó, kell neki kivinni takarmányt, meg vizet, néha, mikor végképp nincs mit legelni, és kiszáradtak a vízfolyások, a vizesgödörök. De különben önálló, önellátó. Még ellésnél sem igényli a segítségedet. Mindent elintéz maga, gondoskodik magáról, beilleszkedik a természetbe.

– De apa...

– Várj, hadd mondjam végig!

– Szóval, lényegében csak annyi dolgod van, hogy évente egyszer összeszeded, behajtod a karámba, és kiválogatod közüle a vágásra érettet, és feltereled a felvásárló teherautójára, aki érte jön.

– Igen, de...

– Várj, még mindig nem fejeztem be!

Hatásszünetet tartott.

– És tudd meg, a marha ettől függetlenül is az igazi. A Nyugat meghódítása során ez tette nagygyá az Egyesült Államokat. Nem az arany, nem a szűzföldek művelés alá vonása, nem az olaj, hanem a marha. Hozták magukkal, hajtották maguk előtt a telepesek, de először nem ették meg, akármilyen éhesek voltak. Megtartották, legeltették, ami nem volt könnyű, mert nemhogy legelő, de sokféle még fű se volt, gondolj a sivatagokra. És szaporították, és egyre több lett belőle. Mikor meg letelepedtek, megtisztították a vadont, hogy legyen legelőjük. És amikor már sok marhájuk volt, eladták, nagy csordákban hajtották keletre, ahogy westernekben is látod, ahol különben csak ez igaz, a többi kitalálás. Kansas Cityig, Saint Louisig, Chicagóig meg sem álltak vele, ahol a vágóhidakon levágták, hogy húst tudjanak enni a városi emberek, annyi húst, amennyi jól esik. Tudod te, mi tetszett nekünk legjobban Toledóban, mikor ott laktunk? Az, hogy mindennap húst ehettünk. Ellentétben Magyarországgal, ahol csak hetente egyszer, és főként baromfit, pedig mi nem voltunk szegények. És mi tette ezt lehetővé? A marha.

Steve azt hitte, az apja a mondandója végére ért, de az csak folytatta.

– És az tartja életben ezt az országot, most is, ezekben a válságos időkben. És az is fogja fellendíteni, a szilaj tartású marha, a jó minőségű olcsó hús, amit mindenki meg tud venni, a gazdag, a szegény, a munkanélküli éppúgy, mint akinek van munkája. Ezért én azt mondom neked, ne makacskodj, ne önérzeteskedj, nyugodj bele a marhába, fogadd el, mert én jót akarok, a marha a múlt, a jelen, a jövő.

– Apa – kezdte Steve, és meg akarta cáfolni ezt a különös érvelést, amely nem kis riadalmat keltett benne, de aztán meggondolta magát, és gúnyosan csak annyit kért:

– Befejezte?

Tisztelte az apját, nem szokott vele gúnyolódni, de a tehetetlenség érzése most rávitte.

– Be – felelte az apja gyanútlanul, mert az érvelés hevében nem érzékelte a gúnyt.

– No, akkor visszateheti azt a csapszöget, nem fogom bántani a földjét.

Elvehette volna tőle erőszakkal, már erősebb volt nála, de abból dulakodás lett volna, és nem akart összeverekedni az apjával.

Nem mondott egyebet, nem látta értelmét.

Elkezdte kifogni a lovakat és visszavezetni az istállóba. Remegett a bensője. Próbált magán uralkodni, de nem tudott. Az egyik ló már bent volt. Mikor megfogta a másik, a Firy kötőfékét, hirtelen felvetette magát a hátára, és úgy ahogy az volt, nyereg és zabla nélkül, elvágatott vele.

Hirtelen ötlet volt. Azt hitte, a lovaglás megszabadítja majd a feszültségtől, aztán rendezni tudja gondolatait, kiötlheti, mit kezdjen tehetetlenségével, tanácsstalanságával, mert, egyelőre legalábbis, ez bántotta legjobban, jobban, mint maga az ok, amely előidézte.

Elszáguldott a kocsiszín, a karám mellett, és az oldalkanyon felé vette az irányt. A kerítéskapuhoz érve leugrott, kinyitotta, aztán megint felpattant, de nem állt meg újból becsukni maga után. Kerülgette egy darabig a fákat, aztán beugratott a kiszáradt patakmederbe, és ott folytatta útját. Csattogtak, szikrát hánytak a patkók a köveken. Mikor a bokrok megnehezítették a továbbhaladást, az új résznél kikormányozta a lovat a mederből és a hegynek fordította. Meredek volt az oldal, erősen előre kellett hajolnia, hogy hanyatt ne essen. Az állat zihált, nagyokat szellentett közben, és csatakos lett az erőlködéstől.

Mikor felért a tetőre, leszállt, megveregette a ló nyakát, és várt.

Csalódnia kellett. A feszültség nem enyhült, és mintha megbénult volna az agya, semmi értelmes nem jutott eszébe. Járkált egy darabig. Az sem segített. És másra se tudott gondolni, még Suzanne-ra sem, akivel nem messze innen szeretkezett, pedig sokszor eszébe jutott azóta. Nem volt mit tenni. Hogy ne érezze, hogy hiába, feleslegesen gyötörte szegény lovat, felült rá, és keresett egy magasabb pontot, ahol nem voltak fák, ahonnan körben kilátás nyílt a környékre. Északról kelet felé haladva megnézte a Sulpher-hegységet, a Santa Paula-láncot, Santa Paulát, a South Mountaint, a Venturai Síkot, Saticoyt és a Wheelert. A Wheeleren hosszan időzött. Aztán nagyon sóhajtott, ismét felült a lóra, és vissza-indult a tanyába.

Most már nem vágatott, lassú tempóban ment, szinte poroszkálva, a hegyoldalon lefelé pedig hátradőlve és fél kézzel a nyeregkápába is kapaszkodva, hogy előre ne bukjon.

Vacsoránál találkozott ismét az apjával. Megint nem szóltak egymáshoz. Éjszaka is gyötrődött, de sehogy se tudta eldönteni, mitévő legyen. Próbálkozzon vele újra, bírja jobb belátásra? Vagy nyugodjon bele, fogadja el az új helyzetet? Azt, hogy a marháé lesz a főszerep a ranchon, ő maga pedig cowboy? Ez utóbbi túlzás volt a részéről, de nem szerette azokat az alkalmi munkaerőket, akiket a marhafarmerek a behajtásokhoz szoktak felfogadni, akik a külsőségeket tekintve olyanok voltak, mint a régi cowboyok, de teljességgel hiányzott belőlük a Nyugat meghódításából részüket kivevő egykori marhapásztorok lelkülete.

Szándékosan képzelte ezt, hogy még ellenszenvesebb, visszataszítóbb legyen, ami így rá várna.

Vagy hagyja az egészet a fenébe, felejtse el a földet, a földművelést, és térjen vissza a szakmájába, az autókhoz, a gépekhez? Hátha valahol mégiscsak talál állást az államban, északabbra, Bakersfieldben, Fresnoban vagy San Franciscóban. Vagy nem is kellene a szakmájához ragaszkodnia. Más munkát is vállalhat. Esetleg közmunkát is. Talán itt helyben, Santa Paulában is lesz ilyen ismét, mint volt nem rég, mikor a Santa Paula High új főépülete meg az új Tűzoltószertár épült. Vagy a Los Padres Nemzeti Erdőben, az állami erdészethél, amely közmunkásokkal csináltatja az erdei utakat, vagy távolabb a Sierra Nevadában, a Yosemite Nemzeti Parkban, ahol tudomása szerint szintén vannak közmunkaprogramok. Keveset fizetnek, napi három dollárt, de az is pénz. Nem, ilyen megszire nem megy. Akkor itt kellene hagynia Georgie-t, mert oda nem vihetné magával, tömegszállásra, és felügyelete se lenne, de helyben megfontolandó.

Vagy mit tehetne még? Volna más is? De mi?

Kiutat, megoldást keresett, lázasan dolgozott az agya.

Az apja külön is foglalkoztatta, a viselkedése, az eljárása. Meg hogy egyáltalán milyen ember is. Azt hitte, ismeri. De úgy látszik, tévedett. Amit most tett, az ellentétes azzal, amit ő eddig gondolt róla. De milyennek tartotta eddig? Tudta, hogy vannak hibái, miért ne lennének, mindenkinek vannak, de alapvetően egyenes, igazságos, szereti a családját, a gyerekeit, és javukat akarja. Lehet, hogy mégse ilyen? Ha ilyen lenne, nem csinálná ezt vele. Lehet, hogy szereti, de rosszul szereti. És igazságosnak sem mondható. Figyelmen kívül hagyja az egyezségüket, a közös tervüket. Semmibe veszi őt, azt, hogy ő is akar valamit, neki is van elképzelése, vágya, élete. Ráadásul egy másik élet is rá van bízva, Georgie-é, akiért felel. A Teremtő bízta rá. Önként vállalta, de vállalta. Nem tudja ezt az apja? Vagy csak úgy tesz, mintha nem tudná? De miért? Az öregség teszi ezt vele? Még jól bírja magát, de már benne van a korban. Hány éves is? Hatvannyolc. Hallotta, hogy az öregség megváltoztatja az embert. Csökken az ítélőképessége, és önző, erőszakos lesz.

Így virradt rá az új nap, így kelt fel hajnalban, kialvatlan, tanácstalanul, zaklatottan.

Még csend volt a házban, a többiek aludtak. Megmosakodott, felöltözött, bekukkantott Georgie szobájába, megérintette a kezét, és kiment.

Megkötötte a kutyát az udvaron, és kiganajozott az istállóban. Szénát vetett a lovak, a fejőstehenek elé. Még volt valamennyi a jászlukban abból, amelyet az apja adott nekik háromkor. A három órai etetést az apja végezte. Ragaszkodott hozzá, mondván, hogy ő úgyis felébred akkor. Megszokta még az óhazában, és ezen az öntödében, a fűrotornyoknál eltöltött hosszú évek, a váltott műszakok sem változtattak.

A csűrűből kijövet körbejárta az udvart, és feltekintette a szérút, a karám környékét is. Nem annyira ellenőrzésképpen, hogy minden rendben van-e, hanem inkább, hogy felfrissüljön, magához térjen a kinti levegőn, amely nem volt ugyan hűvös, de igazán meleg se még.

Mikor ezzel megvolt, kihozott egy franciakulcsot és egy csavarhúzókat a garázsából, és az udvari szivattyúhoz ment. Az apja azt üzenté az anyjával az este,

hogy valami baj van vele, sokára telik meg a padláson a tartály, nem veszi fel rendszeresen a vizet. Leszerelte a nyomócsövet, vizet töltött a szivattyúházba, megpumpálta a karburátort. Habozott, hogy beindítsa-e a motort, felferje-e vele az alvókat, vagy várjon, amíg maguktól felébrednek, de aztán csak berántotta. Valóban vékonyan jött a víz, később azonban nőtt a nyomás, megvastagodott a sugár. Leállította a motort, és újra indította. Megint rendben levőnek találta. Felkaphatott valami szennyeződést a kútból, vagy képzelődött az öreg, gondolta. Ismét leállította a motort, és visszarakta a nyomócsövet.

Matatott még egy darabig a garázsban. Felhajtotta a kocsi motorháztetőjét, és megnézte, le vannak-e véve az akkumulátorsaruk. Mindig levette, ha megérkezett valahonnan, de utólag olykor elbizonytalanodott. Most is ez történt. Le voltak véve.

Bement a házba, fel a szobájába, aztán át Georgie-éba, mert hallotta, hogy felébredt, matat a játékaival, játszik, beszélget magával.

Csak reggelizni jött le a földszintre, a fiával.

Az asztalnál ő is, az apja is csak az anyjával beszélt, egymáshoz nem szóltak. Mikor végeztek az evéssel, az apja eltűnt. Ő a nappaliban maradt Georgie-val. Ímmel-ámmal felelgetett a kérdéseire, és közben kibámult az ablakon. Az anyja még meg is jegyezte, hogy de ráér, hogy ott ül, de nem reagált rá.

Megint jött a nagy kérdés, hogy mi lesz. Kint sem hagyta békén, és reggeli közben is ott motoszkált benne, de most úgy tört rá, mint éjjel, olyan erővel, hogy minden mást kiszorított az agyából.

Hirtelen mehetnékje támadt. El innen, de azonnal, gondolta, valahova, ahol nincs az apja, anyja, Georgie, nincs család, ház, ranch, föld, marha, Wheeler, ahol maga van, ahol nyugodtan, zavartalanul gondolkodhat, ahol nem befolyásolja semmi, és ki tud találni valamit. Vagy legalább rendbe szedni azt, amit eddig gondolt, kiválasztani, kivenni belőle, ami használható, esetleg tovább gondolható.

Felpattant, a konyhába sietett. Az anyjának azt mondta, hogy bemegy a városba szimmeringet, tömitést venni a szivattyúba. A szivattyúnak ugyan semmi baja nem volt, de ez hihető ürügynek látszott, alkalmasnak távozása, távolléte igazolására. Már csak Georgie-t kellett leszerelnie, aki utána futott, és hallván, hova készül, kérte, hogy vigye magával. Ez is megtörtént, bár az a hátsó ajtóból sértődötten nézett utána.

A garázsban visszarakta az akkumulátorsarukat, és úgy ült be a kocsiba, hogy nem tudta, hova megy. Vaktában indult el, cél, terv nélkül, csak a kényszert érezve, hogy mennie kell, valahova, Santa Paulába, a hegyekbe, Venturába, az óceánpartra, bárhova, olyan helyre, ahol egyedül van és főként távol mindentől.

Még a Wheeler szájánál, az elágazásnál sem volt konkrét elképzelése, de a megszokásnak engedelmessé balra kanyarodott a Foothill Roadon, Santa Paula felé. Már a városban járt, amikor a temető mellett döntött. Ott nem zavarja senki, ott csak a halottak vannak. Be is hajtott a kapun, de a parkolóban gyorsan megfordult, és kijött, mert éppen temettek valakit, és a gyászmenet akkor hagyta el a ravatalozót. Következőnek az Ojaiba vivő országút mentén lévő Steckel-park ötlött fel benne. A Mill-parknál is majdnem megállt, de aztán mégsem, mert mióta játszóteret létesítettek egy részén, mindig nyüzsögtek ott a gyerekek. Gyerekkorában maga is járt a Millbe, bár a Walnut Street-i házuktól kissé messze

esett, de szerette, különösen az utca felőli meredek oldalt, amelyen hó, szánkó nélkül is le lehetett szánkózni, cipőtálpakon, guggolva, szántva az avart, csak arra kellett ügyelni, hogy fának ne ütközzön az ember.

A városból kifelé erős volt a forgalom, sok az autó, teherautó, köztük itt-ott lovaskocsi, amelyek tovább lassították a hegymenet miatt amúgy is lelassult gépjárműforgalmat. Eltartott egy darabig, amíg a Steckelhez ért.

Az sem felelt meg. Be se hajtott. Már az útról látta, hogy sok benne a nép. Kirándulók mindenfelé, az asztaloknál, a padokon, és sátrak is álltak a táborrészen, pedig nem hétvége, még csak szombat volt.

Tovább kapaszkodott. A Santa Paula Creek-kanyon jelent meg lelki szemei előtt, amely ugyan már itt volt, benne a Steckel-parkkal, és maga is annak az oldalában autózott. De az ő Santa Paula Creek-kanyonja feljebb húzódott, a Santa Paula Ridge-ben, ahova horgászni járt gyerekkorában. Ez itt lent a város közelében csak egy jelentéktelen, kis szakaszát képezte, az övé, a látványos, a vad a Sisar-oldalkanyon után kezdődött és felnyúlt egészen a Topatopa csúcsa alá, noha igazán csak kedvenc pisztrángozó helyéig, a Punch Bowlig ismerte.

Mikor a Sisarhoz ért, lehúzódott az út szélére, leállította a kocsit, és leereszkedett az oldalban a Santa Paula Creek-kanyon patakjához. A régi ösvény, amelyen valaha motorral, biciklivel jártak, már nem létezett. Az új, egy inkább gyalogút is a patak mentén vitt, de ahhoz közelebb, csak a Ferndale-ranchnál távolodott el tőle. Ott a fenék lapályszerűen kiszélesedett, és tele volt kővel, kőtömbökkel, amelyeket nagy esőzések idején fentről görgetett le az áradat. Maga a patak több ágra szakadt, de csak egy mederben folyt víz. A gyalogút azt követte.

Alighogy maga mögött hagyta a kőmezőt, megint elővette a gondja. Az autóban is ott lüktetett a fejében, de valamelyest háttérbe szorította a vezetés, a kocsi, a motor. Ha vezetett, nemcsak az utat figyelte, a forgalmat, hanem a motort, a motor hangját is. Beidegződésből, hogy meghallja, idejében kiszűrje, ha rendellenesen viselkedik. Olyan volt a füle, mint az orvos sztetoszkópja, diagnosztizálni tudott vele, a hang, a zöreij alapján. Most viszont hogy nem kellett többé fülelnie, megint egymást kezdték kergetni a gondolatai. Kifakadt, érvelt, vitatkozott magában, magával, az apjával. Kérdezett, válaszolt, vizsgált, megfontolt, mérlegelt, elfogadott, elvetett, pont úgy, mint eddig, minden igyekezete ellenére ugyanolyan meddőn, ugyanúgy nem találva megoldást.

Közben nem nézett se jobbra, se balra, csak előre, a levegőbe. A kanyont sem figyelte, amely közben összeszűkül, és oldalaival, sziklafalaival, kőzetrétegeivel földtörténeti képeskönyvvé vált, olyanná, amilyennek szerette. Ment felfelé gépiesen, egészen a lábaira bízva magát. Csak akkor szegezte tekintetét a földre, a gyalogútra, ha az keresztezte a vizet, és kőről kőre kellett lépnie. A víz hangját is csak a csurgóknál hallotta. A folytonos, lágy csörgedezés éppúgy nem hatolt el tudatáig, mint a siratógerlek bűgása.

Ismét úrrá lett rajta a tanácstalanság. Elkecsereedett. Tehetetlennek, nyomorultnak érezte magát, és ez az érzés kiemelte a kanyonból, kedvenc szurdokvölgyéből, és valami ismeretlen, idegen térbe helyezte, ahol összefolyt minden. Mintha álmában gyalogolt volna, valaki máséban, nem a magáéban.

Túrázók jöttek vele szemben, három férfi és egy nő, hátukon hátizsákkal, sátorlappal, övükön kulacssal. Valahol fent tölthették az éjszakát, és tüzelhettek,

mert kormosak, maszatosak voltak. Vidáman beszélgettek, nevetgéltek. Motyogva viszonzta a köszönésüket, mikor elhaladtak mellette.

Hirtelen megállt, és ráeszmélt, hogy a kanyonban van. Körülnézett. Éppen ott volt, azon a helyen, ahol egyszer kamaszkorában biciklivel lefelé jövet elesett, és úgy beleütötte a térdét egy kőbe, hogy azt hitte, eltörött a térdkalácsa. Sokáig nem bírt felkelni, csak feküdt ott hason, de aztán ügyel-bajjal a vízhez vonszolta magát, a zsebkendőjéből vizes borogatást csinált és bekötözte a térdén, hogy ne dagadjon meg nagyon. Ez kellemetlen emlék volt, de most örült, hogy eszébe jutott, hogy másra, erre is tudott gondolni.

Nyugalom, ne hagyj el magad, mondta magának, és folytatta volna útját, de elvesztette a gyalogutat. Némi keresés után azonban megtalálta. Átmenetileg vékony csapássá válva eltávolodott a pataktól, felkúszott az oldalba, hogy kikerüljön egy omlást, de aztán visszatért hozzá, és rajta ő is.

Kezdd újból, előlről, parancsolt rá magára, de most már érzelemmentesen, hideg fejjel, tisztán!

És még egyszer sorra vette az érveit arra az esetre, ha az apja hajlandó újból meghallgatni, mikor megint beszélő viszonyban lesznek. Nem egyszerűen megismételte, ami igaza mellett szólt, de rendszerezte, rangsorolta, árnyalta, finomította is. Feltételezte, hogy mégis sikerül az apját meggyőznie. Ezt nevezte A-változatnak. A La Bloche-oldalkanyonig jutott, mire ezzel végzett. A B-változat az lett, hogy az apja továbbra is hajthatatlan marad, ő vereséget szenved, és beletnyugszik a megváltoztathatatlanba. Már a következő, az Echo Falls oldalkanyon magasságában járt, de sehogy se tudta magát marhatenyésztőnek elképzelni. Erre áttért a C-változatra, vagyis arra, hogyan menekül meg a B-változattól. Miként eddig, megint a távozás, az odébbállás látszott kézenfekvőnek. Az, hogy fogja magát, és kiszáll az egészségből, elmegy a Wheelerből, és munkát vállal valahol, akár mezőgazdasági idénymunkát is, egyik helyről a másikra vándorolva, mint az okiek. Igen ám, de egyszer már megállapította, hogy ez sem járható út, Georgie miatt, akit nem hurcolhat magával.

Közben mexikói kamaszok előzték meg, négy fiú. Nem köszöntek neki, majdnem fellökték. Meztláb voltak, köveket dobáltak a patakba, és hangoskodtak, kiabáltak. Mikor eltávolodván elhalt a hangjuk, ismét csend lett a kanyonban. Csak a víz csobogott és a siratógerlék búgtak. Most már hallotta mind a kettőt.

Még Georgie-nál időzött, mikor nagy loccsanások ütötték meg a fülét. Felért a Punch Bowlhoz. Megkerülte az előtte magasodó, nagy sziklatömböt, felmászott a kőoldalba vájt lépcsőfokokon, és eléje tárult egykori horgászóhelye, a tál-szerű, természetes, kis medence a vége fölött a sziklafal nyílásából aláeső tápláló vízzel.

Mióta kiköltöztek a Wheelerbe, nem járt itt.

Most nem horgászott senki a tavacskában. Ellenben fürödtek benne, és pedig ruhástul, azok a mexikói gyerekek, akikkel találkozott vagy mások. A nagy loccsanásokat az okozta, hogy fentről, a nyílástól talpast ugráltak a vízbe.

Nézte egy darabig a hancúrozást, aztán lement a medencéhez, és belemártotta a kezét. Húvös volt, tiszta és áttetsző, de halat nem látott benne. És az is újdonság volt, hogy üres konzervdobozok, papírzacskók, és mindenféle hulladékok borították a partot, a sziklafalat pedig több helyen összefirkálták, feltehetően

azokkal a tűzrakásból származó, üszkös gallyvégekkel, amelyek szintén nagy számban heverték szanaszét.

Nem volt egyedül, és a látvány éppen hogy nem vidította fel, de maradt.

Visszament, ment feljebb, az oldalnak arra a pontjára, ahonnan hosszan be lehetett látni a kanyonba is, abban az irányban, amerről jött, és leült.

Még mindig Georgie-ra gondolt, leragadt a C-változatnál.

Az apja térítette el tőle. Az jutott eszébe, hogy a ranchot bezzeg annak idején nem azért vette, hogy marhát tenyesszen, hanem hogy földet műveljen. És művelt is évekig. Meg Amerikába is a föld miatt jöttek. Először Ohióba, aztán ide, Kaliforniába. Pénzt gyűjteni, hogy Magyarországon földet vehessenek rajta.

Magyarország!

Az is egy ország, az óhaza, ahogy a szülei emlegetik. Mi van ott most? Milyen a gazdasági helyzet? Ott is válság van vajon? Az öregektől csak jót hall arról az országról. Azért, mert tényleg jó hely, vagy azok már csak a jóra emlékeznek?

Mi lenne, ha elmenne oda? Szétnézni. Aztán, ha tetszik neki, maradna. Elhelyezkedne a szakmájában, autószerelőként. Hátha talál ott állást. Ha van ott egyáltalán ilyen munkakör, ha van autójavítás. Kell, hogy legyen. Már mindenhol van a világon, még Kínában is. Talán még autót is gyártanak, vagy gyártottak régebben, mikor még nagyobb volt az ország. Ott is van ipar. Talán nem véletlen, hogy Joe Galambos, a Ford T-modelljének híres konstruktőre is onnan származik. Az is magyar volt. Mondta is az apja, hogy büszkék lehetnek rá.

Vagy mi lenne, ha ott művelne földet, ott farmerkodna?

Kis ország, de állítólag van rendes mezőgazdasága. Ráadásul ott nekik földjük is van, amit most a rokonok használnak. Azt ő visszakérhetné. Az apja nevén van, de biztos odaadná, és nemigen érdekelné, mit természetene benne. Nem tudja, hány acre, de nem lehet sok, úgyhogy vennie kellene hozzá. Vehetne. Mindig azt hallja az apjától, hogy ott olcsóbb a föld, mint itt, annak ellenére, hogy jobb. Az országnak azon a részén nem a legjobb, nem olyan, mint Ukrajnában, ahol az a híres fekete föld van, a csernozjom, ahol régebben olyan sok búza termett, hogy exportálták is, de mióta kommunizmus van, éhen halnak az emberek. Eladná a wheelerbeli földjét, a kanyonoldalt, amit nemrég vett, az autóját, pénzzé tenné mindenét. Nem váltaná ott át a pénzét magyar pénzre. Hogy is hívják a magyar pénzt? Nem jutott eszébe, bár a szüleitől már hallotta a nevét. Csak arra emlékezett, hogy mondták, hogy gyenge és most nem is konvertibilis. Dollárban hagyná, és mindig venne ki belőle, mikor mire kell. Mert nemcsak a földre kellene költenie, felszerelésre, sőt, még lakásra, házra is. De lehet, hogy megfelelne a házrészük, ami szintén van, bár úgy tudja, hogy laknak benne.

Aztán még egy szempont szólt Magyarországgal mellett. Ebbe belepirult, mert restellte maga előtt, hogy erre is gondol. Egyszer majd meghalnak a szülei, és ő örökölné a Wheelerben, de nem az egész birtok lenne az övé, hanem annak csak egy része, mert nem egyedüli örökös lenne, osztoznia kellene rajta a testvéreivel. És akkor még rosszabb lenne a helyzet, mert nem tudná kivásárolni őket, és másnak adnák el a részüket.

Igen, oda kell menni, az óhazába, ott élni, ott új életet kezdeni!

Szünetet tartott a képzelgésben.

Nem bolond gondolat ez? Egyedül, társ nélkül, a világ másik végén, egy idegen országban, amelyet nem ismer, ahol sose járt, amelynek még a nyelvét se beszéli?

Messze van, egy másik földrészen, Európában, de ha meggondolja, Magyarország neki nem idegen ország! Onnan jöttek a szülei, ott született Jim bátyja és Liz néneje, aki meghalt, mikor ő még kicsi volt. És ott vannak a rokonai, apai ágon, anyai ágon, nagybátyái, nagynénéi, unokatestvérei, akik majd felkarolják. Meg ő tulajdonképpen magyar, vagy magyar is, hiszen magyar az apja, az anyja. Régebben ezt nem így látta, de egy ideje másként viszonyul a származásához. Annak idején, mikor visszamentek volna, állítólag nem akart odamenni, még meg is szökött hazulról, nehogy oda vigyék. De akkor ő még oktalan kis gyerek volt, fogalma sem volt a dolgokról. Most már felnőtt, benőtt a feje lágya, másként látja a világot, és Magyarországról is tud egyet-mást, hallott, olvasott róla. Magyarul pedig megtanulhat. Ami meg a társat illeti, hátha még feleséget is könnyebben talál ott. Állítólag ott inkább feleségnek valók a nők, hűségesebbek, dolgosabbak és a család a mindenük. Amíg nem akad megfelelő lány, vagy özvegy, meglesz egyedül is. Van benne gyakorlata, mint férfi eddig is egyedül volt. Mint apa, nem, hiszen ott volt, ott van Georgie, akitől annyi szeretetet kap, amennyit nőtől talán soha nem fog. Mert természetesen azt is viszi, a gyereket, kötelessége, hogy vigye. Annyit se tud magyarul, mint ő, egy árva szót se. Jövőre hatéves lesz, iskolaköteles. De gondja lesz rá, hogy ne úgy kezdje ott az iskolát, hogy meg se tudjon mukkanni. Majd tanítja, már itt is, mielőtt indulnak. Jómaga elég sok szót tud, ért már, úgyhogy nemigen tudnák eladni magyarul, csak nem tudja használni, meg a kiejtésén is javítani kell, és tisztába jönni még a nyelvtannal. Mihelyt hazamegy, meg is kéri az anyját, hogy ezentúl csak magyarul beszéljen vele. Az apját majd később, mikor megint beszélő viszonyban lesznek. Maga is magyarul beszél ezentúl Georgie-hoz. Nem mindig, csak néha, aztán egyre sűrűbben. Valami magyar nyelvkönyvet is beszerez, ha van, ha kapható ilyen. Itt Venturában nemigen, de biztos meg lehetne rendelni, és házhoz szállítják, hiszen már alig van valami, amit ne lehet így venni.

Magyarország, Szajla, föld, új élet!

Megkönnyebbülten állt fel, nagy kő esett le a szívéről.

Lemászott az oldalról, vissza a gyalogútra, és füttyörészve, élvezkedve ment le a kanyonon, úgy, mint régen, ha halat fogott. Az országúton, a kocsiban már olyan jól érezte magát, hogy vezetés közben a tenyerével többször a műszerfalra csapott. Tudta, hogy ez eufória, amely elmúlik. És a szülei különben is lehűtik majd, esetleg le is akarják beszélni tervéről, meg egyáltalán: megvalósítva minden másképpen fest. De hagyta, hogy így legyen, hogy ennyire örüljön a tanácsatlanság, kínlódás napjai után.

Búcsú a finn asszonytól

Karig Sára (1917–1999) emlékére

„Érosz, városok építője, bánatos,
És zokog a rendbontó Aphrodité is”
W. H. Auden, *Sigmund Freud emlékére*

*Kétezer árva volt, valódi, meg deportált
zsidó szülőké, így hát szedett-vedett
vöröskeresztes, háborúbeli társaid
rád bízták, hogy etesd és mentsd meg őket.*

*Titkolódzva, bombavert söröslő-dögöt
daraboltál fel s vittél az árvaházba:
egy hentes elvtárstól feketepiacról kaptál
báránnyhúst – mondtad a gyanakvó gyerekeknek.*

Trockista táborlakóként ötvenháromban
kettős műtéten estél át, „melldagánattal”: kloroform
volt az egyetlen érzéstelenítő, amit
akkoriban használtak ott a Gulágon.*

*Sohasem törődtél nagyon a fájdalommal.
valószínűleg nem is volt rákos a melled –
de mint tébécésnek és lábadozónak
nem kellett dolgoznod bányában, s utakon sem.*

*Így a könyvkötőknél kaptál alkalmazást,
egy orosz mérnök naplójegyzeteit
eldugott selyemsálba kötötted, ezzel
mutatva: ügyes vagy (meg szerelmes is belé)*

*és minden este szóltál a raboknak arról,
ki van veszélyben: kit büntet, dolgoztat agyon
a hatóság. Eskiűdtél persze, oroszul nem értesz,
– egyszerű magyar nő vagy, akit elítéltek.*

Marilyn Hacker amerikai költőnő 1942-ben született New Yorkban, jelenleg a City College-ban tanít angol irodalmat és kreatív írást. *Presentation Piece* című kötetével elnyerte a National Book Awardot 1974-ben, 2004-ben pedig megkapta az Academy of Arts and Letters nagydíját.

* Az angol szövegben „1953-ban internálták” áll, de Karig Sárát 1947-ben Magyarországon tartóztatta le az NKVD, és deportálta politikai fogolyként Szibériába.

*Mikor találkoztunk, már szeretted lapos melledet:
két belső zsebet varrattál minden kabáthoz.*

*A mérnököddel sokáig leveleztél:
prózád modellje ki más volt, mint Csehov.*

*Hatszobás dunaparti lakásod Budán
nekem olyan bronxi szobákat idézett,
amelyek újraalkották Kelet-Európát, lila
bútorral tele, s a fürdőszobában*

*mosás gőzölgött egy zsinórral húzható
szárítón. Engem minden este
asztal alá ittál és hajnalonta
hat harminckor már verted az írógépet.*

*Mit írtál vajon évtizedeken át,
mikor szerkesztő voltál kiadóban, több nyelvből
fordító, írók kijárója, háborús
hős, mesemondó, magányos –*

*színdarabot, verset, önéletrajzi regényt?
Amit közöltél: fordítás volt csak és kritikák –
ki mondja el mind, amit nem hívtál
kalandjaidnak, most, hogy nem ülsz a gépnél?*

*Beleszeretted Katinkába, a kommunista
grófnőbe** Pesten, majd elmentél vele
Dél-Franciaországba. Te „Angyalomnak”
hívtad, ő meg tegezett, s diktált parancsot.*

*Veled ő csak szóban szeretkezett.
Kaján asszony volt, már túl a nyolcvanon,
mindenkivel flörtölt, kacérkodott,
egyediül te voltál húséges Parsifalja.*

*Ott ismertelek meg egy nyáron, amikor
a terasz kártyaasztalán dolgoztam, ahonnan
vadszőlőt lehetett látni, meg fügefát,
satnya tölgyet, vízmosást, s apró állatokat,*

*fényévnnyire a légiriadóktól. Szibériától,
s a háború előtti marxista utópiáktól,
melyeket valaha barátaiddal, éjjel,
kávéházakban koholtál valódi nyelveden.*

** „Katinka” Andrásy Katalin grófnő, Károlyi Mihály özvegye, aki 1963-ban hazatért Magyarországra és 1985-ben halt meg a dél-franciaországi Vence-ban.

Angolul beszélünk (a franciát lenézted,
nem tudni mért: Vichy? A megadás miatt?),
Katinka néha oroszul szólt hozzád,
máskor magyarul, mély hangon, sürgetőleg.

Bevett egy végzetes adag altatót
aznap reggel, hogy Svájcba indultatok
volna: kilencvenkét éves volt. Te meg-
gyászoltad, s ügyeit rendbe tetted.

A lánya volt, már ő is nyolcvan idén,
aki elmondta Pesten, áprilisban,
hogyan elhunytál Te is, külvárosi, banális
családi körbeni száműzetésben.

Egyszer, '83-ban hogy fölkerestelek,
egy sötét szemű, molett, göndörhajú leány
jött, hogy új könyvét átnyújtsa neked,
s mint unokahúgod ült lila színű díványon.

Kétéves volt hajdan az árvaházban:
szüleit elvitték, ő maga ott maradt.
Negyven év múlva egy sokkal jobb listán
láthattad nevét: írói díjazottként.

De nem Te, ő keresett meg, emlékezett rád,
ragaszkodott, hogy hallgasd meg méltatását,
ki voltál ellenálló, írónok és pótanya,
s ő: anyátlan, meddő árva. Illettetek

egymáshoz. Kevesebb lett volna nélküled.
Ezt tagadnád. Ám emlékműveid:
elégiák a hősnők, kik feltalálják
magukat mindig, bár elvész mellük és hazájuk.

2000

GÖMÖRI GYÖRGY fordítása

Csomagolópapírba tekerve

És a hátunk mögött akkor felugattak
 Olyan hangon ami nem volt hanghoz hasonlítható
 Persze számítottunk rá hogy így lesz de arra nem
 hogy ilyen hamar észrevesznek bennünket
 észreveszik ott jártunkat és a menekülésünket
 és a nyomunkba erednek Azt a kriptát mégis
 kihagyhattuk volna Igazad volt te előre mondtad
 hagyjuk a picsába ezt ismételted akkor is
 amikor odaértünk de bennem már nem tudott
 csitulni a goethei vágy hogy Schiller koponyájával
 beszélgessek órákat a hajnali kandalló előtt
 És ebbéli fantáziálásomban az sem zavart
 hogy a kiturkált koponya vélhetően nem
 sőt a koponya nyilvánvalóan nem lehetett
 Schilleré egyébként is mit keresett volna
 Schiller hullája pontosabban csontváza Abonyban
 hogy került volna miféle úton-módon oda
 Az már nem is képezhette elgondolás tárgyát
 hogy soha nem rendelkeztiünk kandallóval egy rozzant
 sparhelt okáda a meleget és a füstöt otthon
 Mégis annak ellenére hogy számítottunk rá ijesztő
 volt az éberségük ahogy felugattak mögöttünk
 az imbolygó holdfény alatt tehát mégiscsak
 megzavartuk derengő nyugalmlukat amikor koponyák
 után kutattunk az omladozó kriptá mélyén
 s kutattunk hiába nem találtunk lófaszt sem
 Pedig ezt a kriptát régóta kinéztük magunknak
 Épségben maradt részei még szépek voltak
 különösen a hajnal aranyában vagy az alkonyat
 vörösében ahogy ott ácsorogtak szelíden a bejárati
 fülkékben a letörött orrú szárnyukat vesztett
 angyalok Az épület hátsó fertálya azonban már
 megroggyant egyes részei könyörtelenül
 leszakadtak s a szabálytalan keletkezésű
 sötéten ásitó hatalmasra kiszakadt boltívek
 előtt a földből megeredt a halottak dúis
 zöld sörénye buján és megállíthatatlanul
 tört terjengett fölfelé egyenesen a nap felé

eltakarva a nyiladozások mögött korhadozó
szétdőlt koporsók alaktalanra morzsolódott
deszkáit melyek feltételezésünk szerint
a koponyák felett halmozódtak fel
már ami a koponyákból megmaradt Hát persze
nem számítottunk épen maradt csontokra az
arckoponyákat nyilván régen letépte az idő az
agykoponyákról és az állkapcsokból kifordult fogakat
is bizonyára régen elropogtatták a beesett horpaszú
kóborkutyák Akkor meg minek kellett lemenniünk
oda a sötét és nyirkos trutyiba dühöngött de hátunk
mögött ismét felugattak immár lényegesen közelebből
Egymáshoz rebbentiünk sírósan mint a riadt kicsi
gyermek kapaszkodtunk egymásba akár a vaksi kis
ikrek az anyaméhben körmiünk véresen egymás húsába vajt
A temetőárok nyirkos volt és hideg Lapuleveleken és
bogánocsbokronon hasaltunk orrunk megtelt kutyatej
és kutyaszar fanyar meleg szagával Hallottam hogy
halkan nyöszörögni kezd nálad vannak még a csontok
vacogta a hajamba de hiszen egyetlen csontot sem találtunk
súgtam oda neki Tudom hogy nálad vannak a csontok
Azt akarod hogy tiéd legyen a fáraó koponyája tette
hozzá Nem válaszoltam nem tudtam mit Feküdj rám
könyörgött amikor az ugatások egészen közelről
hangzottak fel mögöttünk és pattanásig feszültek
az idegeink De azért ráfeküdtem és hagytam hogy
reszkető kézzel kibontson és bevezessen nagyon
szűk és nedves forróságába Hogy jut eszedbe ilyenkor
líhegtem és hátra-hátra néztem de az árok peremén
még nem jelent meg a fejük és fekete vértől mocskos
pofájuk Még akartam egyszer még búcsúzóul utoljára
suttogta elernyedve Most fuss förmedt rám váratlanul
ellentmondást nem tűró hangon most fuss rohanj ahogy
csak tudsz te még elérheted a villanyokat és
neked még van dolgod fuss csak rohanj értem rohansz
én majd visszatartom őket És én tudtam hogy mi ez
a visszatartás és mégis felugrottam és futottam
rohantam a távoli villanyok felé Mögöttem
közvetlenül mögöttem az árok peremét elérve ismét
felugattak a halál kutyái nem néztem hátra csak
rohantam A házba érve bezárkóztam és üvegből
ittam a pálinkát és az ablakon kihajolva okádtam
sokáig és hallgattam ahogy messziről üvöltöttek
veszekedve ugattak a halál kutyái és hánytam tovább
a gyávaságomtól

Hajnalban mikor a sötétet már áttörték
az első fények visszamentem a temetőárokhoz
oda ahol utoljára hasaltunk vele de nem találtam
ott már semmit sem őt sem a halál kutyáit sem a
csontjait sem a ruhafoszálányait csak rozsdás
vérfoltokat a lapuleveleken és egy mocskosra
csócsált fehér szalagot melyet hideg fogak félig
összetéptek Tudtam már hogy soha nem fogom látni
többé és soha nem fogják megtalálni a testét
mert a halál kutyái tökéletes munkát végeznek
mindig Lehet hogy nem is keresik mert úgy érzik
itt él közöttünk meg fogják szőlítani együtt járnak
majd vele diszkóba és vásárolni a plázákba és
süteményezni a cukrászdába és kocogni az alkonyatban
a folyóparton de soha nem sötétben soha mert kerülni
fogja a sötétet Valaki majd megkéri a kezét is és
gyerekeket pumpál belé Csak én tudom ő már nincs vagy
csak én nem láthatom meg többé régi alakjában Azért még
mindig sokat gondolok rá és a gyávaságomra hogy én
és helyettem meg ő Szinte mindig amikor a temetőárok
mellett visz el az utam s hónom alatt csomagolópapírba tekerve
szorongatom a halál kutyáinak ugatásával csordultig megtelt
fáraó-koponyát

Most

*most egyszerűen van egy ilyen este
hogy nem tudom hogy merre van kelet
és nem tudom mi csapott életembe
amikor téged megismertelek*

*most egyszerűen nem tudom a lámpa
mit világít be és vajon miért
golyó bolyong s mielőtt eltalálna
horzsolja még a sötét szmog szívét*

*most egyszerűen sistereg a tenger
forró paplan rajtam kigyúlt kabát
a lift zuhan és minden emelettel
jobban érzem a nyers iszap szagát*

*most egyszerűen minden bonyolult
hánykolódó hosszú halott a múlt*

Tandori-átiratok

Mennyből, padlóról

Feléltem magamból mindent. Én sose hittem, hogy ilyen merev és hosszú a csönd. Mindent elhagytam. úgy pörögtek ki a zajban az ujjaim között olyan bénán. itt valami baj van. mintha senki se vigyázott volna énrám. hogy ennyire, azt most még nem értem. Úgy hittem angyalból vagyok. na és aztán a közönyös éjben összeestem. még csak nem is zuhanok. vegyes kifinomultságom mögött. el a lélek. a padlón szanaszét szórva angyalok.

A B

Kell, hogy az élőknek is adhass valamit. Úgyhogy elkísérhetsz, igen, persze csak egy darabig, de aztán megmutatom, ahogyan én halok. na látod úgy nem halhat más. az egész csak egy dobbanás lesz. olyan, amelyet csak nekem lehet. Aztán már úgysem leszek. A vonalon túl már nem ér. (újra!) Nem érlek el. Dúdolgatok egy kis egy ponton túli ügyisegyedülvagyunkat, és (igazad volt) tényleg nem figyel senki. nem roppan. meg a világ. még némi harmóniát is érzek inkább benne, na nem azért, mintha végtelenje lenne neki. inkább csak nem zajong és senki nem áll a fényben. Egyszer még visszaneéztem. De nem láttalak már. Az nagyon fáj. A szívem úgy csinált, mint (tudod) akkor szokott, amikor mindig indulok valahova és olyankor hirtelen még jobban szeretlek. Persze (igen, igen, megmondtad,) hogy az ember addig szeret, míg nem lehet. Megmondom őszintén, magam sem egészen ezt vártam. Leültem, fenn a tónál a régi házban (emlékszel? az egészet csak egy rímért csináltam). csak hogy ha esetleg megint jönnél, vagy mégis hívnál. De azt az alakzatot, amit az életbe belevájtál, na azt akkor se lehetne, ha újra (na tessék, főszövegben) járnál. Pedig asszem járnál nekem. Most, ha lehetne, már választanálak. a napokat két kezemen számolnám és úgy várnálak, ahogy csak azt lehet, aki nincs. és félreraknék. hogy ezúttal a te fényedre is jusson, hogy mindenki lássa, milyen szépen élünk. Te mindig úgy voltál, ahogy majd nem leszel. Abban a szép, pazarló sztárformában. túl közel. A Naphoz. fogsz? a sorok közt. lopsz. meg. kopsz

Örökkévalóság, minimum

*Van még néhány történetem szanaszét,
egyesével lopom majd fel hozzád
őket. esetleg, ha kicsit tolnád
felém a múltkor átrakott kanapét,*

*valahol itt le is heveredhetnénk.
Nem mennénk, egy kicsit még maradnánk,
néha, amikor jó, akkor szólnánk,
csak hogy nyugtázzuk: na, ez most egy egész*

*kis örökkévalóság. minimum
és kész, ami marad, már mindegy, honnan
szeded, úgyis csak egyszer ér véget.*

*Úgy kérdezted: tenni, majd mit tudunk?
Jobb híján neked én éppen most loptam,
nos, egy könyvből egy szép „Ne menj még”-et.*

Busz ment a ház előtt

*ma megint hallottam a lépted
a nyikorgó kerti kaput
láttam anyut ahogy
arcát fordítja az égnek
belém nyilallt valamit elfelejtek
ami fontos lett volna
anyu szemében látom a könnyeket
és valahová mennem kellene veled
szóltál de busz ment el a ház előtt
nem értettelek
megint nem értettelek*

*nem a kapu volt
a lépcsőházi rácsos ajtó
és anyu se anyu csak a hiányérzet
a félelem
hogy idő előtt felejték
arcokra is alig emlékszem
állok gondolák között a közértben
és nem tudom mi az a fontos amit
és azt se mi miért nem*

*a hangod tiszta volt akárha tegnap
rég meg kellene kenni a pántokat
de egyediül nem merek nekiállni
mégis egy vasajtó nem tudom leemelni
és bánt
nemrég ilyenekkel hamar végeztem volna
és nem értem
miért kísértesz akár a többi nincsem
és igen néha bánt
miért kurvult el minden
hogy épp indulnék és belém hasít
káprázat körülöttem
a hangok
elmaradt dolgok a könnyek*

Sejt és sejtelem

*a szakításhoz nemcsak erőre van szükség, de szívre is.
rutinra soha, mégis kell hozzá valami végtelenül kimunkált
alázat. bármennyire volt hosszú, mély, véglegesnek remélt
is az a kapocs, minden a legvégén méretik meg: hány kiló
a szerelmed terhe? a fájdalomnak, akár az égi szerelemnek,
kedélyállapota van.*

*jegelem magam néhány hete, hagylak veszíteni. csendem
a tiszteleté, a tiédet ízlelgetem, alig érzem, hogy a végleges
szakításé lehetne. valójában azt csodálom, hogy te ezt tényleg
komolyan gondolod, pusztá önkényből.*

*két hónapja hallgatunk. azóta egyszer láttalak, vonatablakból
lested, észreveszlek-e? már nem veszek észre, szívre, ölbe
soha többé. szagodat elnyomta mások illata. csókjaidat
feliülcsoálták lázasabb ragaszkodások. az éjszakáimat
ugyan máig megkísérted, nappalaimért józanul vagyok felelős.
úgy intéztem, hogy szabadnak tudhasd magadat. amíg kitart
az illúziód, addig biztonságban lehetsz:
erős és győzedelmes nő az összetört férfi felett.
szilánkos idegenség emészt. osztódni kezdtem: sejt és sejtelem.
mégis, ha most fordulnál vissza, meg soha nem sejtethetéd,
hogy melyikiünk is szabadult el végérvényesen.*

Önarckép húszévesen

Útra keltem a menettel,
és nem tudtam, hova visz.
Mentem, pedig a félelemtől
csikart a hasam és zúgott a fejem;
azt hiszem, a holtak jeges szele fújta keresztül.
Nem tudom. Elindultam, hiába, hogy ilyen korán
távozni szégyen, mert egyszerre meghallottam
a titkos és csábító hívást.
Az ember vagy hallja, vagy nem hallja; én hallottam
és csaknem sírásra fakasztott: rettenetes hang,
úrben és tengeren megszülető.
Kard és pajzs egyben. A félelmen
átgázolva indultam el,
és az arcom a halál arcához nyomtam.
Ezután többé nem lehetett
szemet hunyni és elkerülni
a világrohanást megakasztó
furcsa, képtelenül lassú karnevált,
a látványt, ahogy mi mindnyájan,
hozzám hasonló alakok ezrei,
kölyökképzőek, szakállasak,
de mind Latin-Amerikából:
az arcunk a haláléval egybefolyik.

KEMÉNY LILI fordítása

AMI A TÖRTÉNELEMKÖNYVEKBŐL KIMARADT

A háború arcai Szeptelana Alekszijevis műveiben

Szeptelana Alekszijevis fehérorosz–ukrán származású író és újságíró, irodalmi munkásságát 1975-ben kezdte. Orosz nyelven írott dokumentarista prózájában a Szovjetunió elhallgatott, szándékosan feledésre ítélt vagy meg sem örökített történéseit dolgozza fel. Riportkönyvei hosszabb-rövidebb idézetek füzerei, melyeket a munkája során az események résztvevőivel, hozzátartozóikkal készített interjúkból emel ki. Műveiben nem a valóság pusztá rekonstruálására, az események objektív elbeszélésére törekszik, sokkal inkább az egyes emberről szeretne megtudni valamit, aminek a történelemkönyvekben és a hírrovatokban nincs helye. Érzelmekre, egyéni nézőpontokra, benyomásokra kíváncsi, apró mozzanatokra, amelyek a történelem alakulásának szempontjából nem bírtak jelentőséggel, ám annak, aki átélte az eseményeket, valamilyen oknál fogva mélyen az emlékezetébe vésődtek.

Első könyve, a magyarul is megjelent *A háború nem asszonyi dolog* a második világháborúban a Szovjetunió hadseregeiben szolgáló nőkről emlékezik meg. A mű 1983-ra készült el, majd ezt követően két évig kiadatlanul hevert. Alekszijevicset bírálói pacifizmussal, naturalizmussal vádolták, illetve szemére vetették, hogy megkérdőjelezi a hősiessé szovjet nőről alkotott kép valóságát. A könyv végül a peresztrojka idején jelenhetett meg két folyóirat hasábjain, valamint egyszerre küldte nyomdába egy minszki és egy moszkvai kiadó.

Alekszijevis célja, hogy ne merüljön nyomtalanul a feledés homályába annak a mintegy nyolcszáz ezer nőnek a története, akik 1941–1945 között a nagy honvédő háborúban – javarészt önkéntesen – harcoltak. A háborút új, korábban nem ismert aspektusból, női szemszögből mutatja be. Rávilágít arra, hogy a háborús eseményeket, a fronton szolgáló katonák mindennapi életét a megszokottól eltérő, sokkal emocionálisabb megvilágításban is megismerhetjük, ha nem hagyjuk rögzítetlenül elveszni ezeket az elbeszéléseket. Éppen ezért évtizedekkel a háború után Fehéroroszországtól Szibériáig veterán nők tucatjait kereste fel, akiknek többsége szívesen mesélt arról, hogyan élte át a harcokat, mi az, ami a háborút követően is kitörölhetetlen emlékként kísértette életében, és egyáltalán mi motiválta, hogy nő létére részt vegyen a férfiak játéktérének tartott háborúban. A könyvben idézett nők többnyire ugyanis 16–20 év körüli lányok voltak, amikor önként jelentkeztek a frontra, és gyakran makacs kitarásuk is szükséges volt ahhoz, hogy besorozzák őket. A különböző élethelyzetekből adódó egyéni motivációkon túl egybehangzóan hazaszeretettük készítette őket arra, hogy gondolkodás nélkül felajánlják az életüket, vagyis a legtöbbit, amit az adott pillanatban tehettek.

Alekszijevis szerint, mint ahogyan az a könyv eredeti címében is szerepel, a háborúnak nincs női arca. „Minden elképzelésünk a háborúról – férfiarú.”¹ Nők ugyanis korábban tömegesen legfeljebb ápolóként vettek részt a háborúban. Ebben a háborúban azonban a besorozott nők mindenféle katonai poszton harcoltak; a könyvben külön-külön

¹ Szeptelana Alekszijevis: *A háború nem asszonyi dolog*, ford. Kulcsár Valéria. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1988, 5.

fejezetekben szólnak meg azok, akik ténylegesen, fegyverrel harcoltak, akik a nem kevésbé veszélyes egészségügyi szolgálatot teljesítették, valamint akik úgynevezett „nem lövő” foglalkozásokban dolgoztak a „második fronton”, pékek, szakácsok, mosónők voltak. Külön fejezet idézi fel a partizáncsapatokban harcolók megrázó visszaemlékezéseit, akik családjuk, lakóközösségük életét is kockára tették tevékenységükkel. Az idő távlatából pedig betekintést nyerhetünk az egyéni sorsokba a háború lezárásán túl, abba hogyan tértek vissza fizikai és lelki sérüléseikkel és folytatták civil életüket ezek a még mindig nagyon fiatal, huszonegy-két éves lányok.

Miközben Alekszijejics anyagot gyűjtött könyvéhez, rádöbrent, hogy nemcsak a háború női résztvevőiről nem tudunk szinte semmit, hanem arról sincs semmiféle képünk, hogy egy gyermek miként élte meg a háborút és a német megszállást. A több tucatnyi visszaemlékezést megőrkítő könyve 1985-re készült el.

Jóllehet *A háború nem asszonyi dolog* című könyvének befejezése után, ahogyan azt egy későbbi művében feljegyezte, képtelen volt sérült emberre, halott állatra nézni, következő riportkötetében, amely magyarul 1999-ben *Fűk cinkkoporsóban* címmel jelent meg, egy újabb, még éppen zajló háború résztvevőit szólaltatta meg. A Szovjetunió 1979–1989 közötti afganisztáni intervenció háborújának katonáival, civil alkalmazottjaival és az elesettek hozzátartozóival készített beszélgetések mozaikszerű felidézése alkotja a könyv magját. A három fejezetre tagolt visszaemlékezések után helyet kap a kötetben a *Fűk cinkkoporsóban* elleni per krónikája, melyet néhány veterán és elesett katona édesanyja indított – évekkel a visszaemlékezések megjelenését követően – az író ellen. Állításuk szerint ugyanis az író annak érdekében, hogy a kívánt benyomást elérje olvasóiban, elferdítve adta vissza a neki elmondottakat, „gyilkológépeknek” tüntetve fel a parancsokat teljesítő katonákat.

Nem véletlen, hogy míg a nagy honvédő háború harcosai szívesen fogadták Alekszijejicsét, és búcsúzóul egykori bajtársaik elérhetőségét adták a kezébe, hogy minél több visszaemlékezés maradhasson fenn, addig az afgán háború veteránjai nem szívesen osztották meg a velük történeteket, és nem értették, mi szükség van arra, hogy történeteik nyomtatásban napvilágot lássanak. Őket ugyanis hazatérésüket követően nem fogadta háborús hősköpet megillető tisztelet, a hadirokkantaknak járó kiváltságokért pedig a társadalom megvetette őket. A Szovjetunióban a hétköznapi életüket élő embereknek ugyanis a háború első éveiben nem sok fogalmuk volt arról, hogy országuk miféle háborút folytat a déli határainál. Az újságok eleinte hírdépítésekről, barátságfasorok ültetéséről írtak, a halálesetek valódi okát csak azt követően közölhették a családtagokkal, miután már ezrével estek el a katonák. Nem egy önkéntes éppen ezekre a hazug beszámolókra, az idealizált háborúra hivatkozva érezte úgy, hogy neki is Afganisztánban a helye, hogy „internacionalista kötelességének” eleget tegyen. A fordulat 1985-ben következett be, amely egyben a háború legvéresebb éve is volt. A peresztrojka hatására a sajtóban szabadabban jelenhettek meg a háborús tudósítások, politikai körökben pedig megfogalmazódott a gondolat, hogy a Szovjetunió további részvétele a háborúban értelmetlen. Innentől kezdve politikai tévedésként emlegették a háborút, amely becstelenné, szégyenteljessé vált, a leszerelt katonákat pedig megbélyegezték, tragédiáikra senki sem volt kíváncsi otthon.

Szvetlana Alekszijejics viszont pontosan az ilyen történeteket nem szeretné veszni hagyni. Az interjúrészletekből kiderül, miként aljasítja le a háború és az egyéni gondolkodást, véleményalkotást elnyomó rendszer az embert. Míg a korábban megjelent könyvében található visszaemlékezésekből a nagy honvédő háború hőseinek – nyilván nem kevésbé idealizált – a hadifoglyokkal tisztességesen bánó, az ellenséges civil lakosság iránt jóindulatú emberséges alakja bontakozik ki, addig ebben a háborúban a társa halálát civil afgánokon megbosszuló katonával találkozunk. Képet kapunk a harcokon túli mindennapos katonaéletről is: a hadseregbeli kasztokról, a katonáknak ingyen jut-

tatott kábítószerekről, a tisztek zsarolásairól, amelyekkel prostitúcióra kényszerítettek ápolónőket, az afgánokkal való „üzletelésről”, aminek következtében ugyanazon a repülőgépen tértek haza a cinkkoporsók és az irhabundák, farmernadrágok. Ezek a java-részt 18–20 évesen bevonult fiúk a háború után a teljes értékvesztés állapotába kerültek: mérhetetlen fásultságot és kiábrándultságot éreztek, és képtelenek voltak elfogadni az elfogadhatatlant, hogy a legjobban annak örülnének az emberek, ha testi-lelki sérüléseikkel, amputált végtagjaikkal nem is emlékeztetnék őket arra, hogy ez a háború valaha is megtörtént. Rájuk mutogattak ujjal, holott ők csak azt tették, amit parancsoltak nekik. S hogy mindez utólag politikai tévedésnek bizonyult? Ettől csak még tragikusabbá válik ezeknek az embereknek a története.

Jóllehet dokumentumregény, Alekszijevisnek ebben a könyvében sem találkozunk a háború tényszerű ismertetésével, nincsenek benne fontos dátumok, csaták, parancsnokok nevei. Helyette több tucat egyéni sorsot ismerhetünk meg, és egy kórképet a korabeli társadalomról, melyet így foglal össze: „Odaadni magunkat a hatalomnak, az államnak, feloldódni, eltűnni benne – ilyen a vallásos és katonai társadalmak létformája. Mi ez is, az is voltunk (ha a hiten, a valláson a marxizmust mint a vallás világi formáját értjük). Arra pedig, hogy mennyire militarista emberek vagyunk, hogy militaristák az elképzeléseink az életről és a halálról, nem nehéz rájönnünk.”²

A kilencvenes években megjelent könyveiben újabb, a társadalom perifériáira szorult sorsokkal ismerkedhetünk meg: öngyilkosok történeteiből születik egy kötete, valamint a csernobili katasztrófa túlélőivel, az egykori környékbeli települések lakóival beszélget arról, mi történt annak idején, és hogyan élük életüket azóta. Legújabb, 2013-ban megjelent könyvében a posztszovjet világ „homo sovieticus” embertípusát ábrázolja.

Szvetlana Alekszijevis műveiért számos díjat kapott, melyek közül az egyik legfontosabb a 2011-ben *A háború nem asszonyi dolog* című könyvével elnyert Angelus Közép-Európai Irodalmi Díj, melyet 2006 óta ítélnek oda egy az előző évben lengyel nyelven megjelent közép-európai szerző művéért. 2013 októberében pedig a Békedíjat vehette át a frankfurti könyvvásáron, mellyel egész eddigi munkásságát ismerték el. Az 1950 óta átadott díjat a német könyvszakma minden évben olyan irodalmi, művészeti vagy tudományos területen dolgozó alkotónak ítéli oda, aki munkásságában a béke eszméjét juttatja érvényre.

² Szvetlana Alekszijevis: *Fiúk cinkkoporsóban*, ford. Enyedi György. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999, 13.

Csernobili ima. A jövő krónikája

részletek

Monológ arról, hogy csak akkor tudjuk megérteni a mindennapi életet, ha hozzáteszünk valamit

Tényekre van szüksége, a régi napok részleteire? Vagy a történetemre?

Ott lett belőlem fényképész... Azelőtt nem foglalkoztam fotográfiával, ott pedig egyszer csak fényképezni kezdtem, mert véletlenül nálam volt a gép. Azt hittem, csak úgy magamnak kattintgatok, most pedig ez a foglalkozásom. Nem tudtam szabadulni az ott tapasztalt új érzésektől, és nem pillanatnyi élményekről, hanem egész lelki történetről volt szó. Átalakultam... Másképp láttam a világot. Más lett számomra az élet értelme... Ért engem?

(Beszéd közben kirakja a képeit az asztalra, a székekre, az ablakpárkányra: hatalmas napraforgó, akkora átmérője van a tányérjának, mint egy kocsikeréknek, gólyafészek az üres faluban, elhagyatott falusi temető, a kapuja előtt egy tábla: „Sugárveszély! Belépni és behajtani tilos”, gyerekkocsi egy bedeszkázott ablakú ház udvarán, varjú ül rajta, mintha ott fészkelne, az elvadult földek fölött pedig gémeskút, ősrégi ágas és gém...)

Megkérdezik: „Miért nem színes filmre fotózol? Színesben!” De hisz Csernobil... Fekete volt... A többi szín nem létezik... Az én történetem? Kommentár ehhez. *(Fényképet mutat.)* Jó. Megpróbálom. De tudja, mindez itt van... *(Megint fényképet mutat.)* Akkoriban gyárban dolgoztam, és közben levelezőn végeztem az egyetemen a történelem szakot. Második kategóriájú lakatos voltam. Csoportba gyűjtöttek, aztán sürgősen kiküldtek minket. Mintha a frontra mentünk volna.

- Hová megyünk?
- Majd a parancsban megadják.
- Mit csinálunk?
- Amit a parancsban megadnak.
- De mi építők vagyunk.
- Építeni is fogtok. Újjáépíteni.

Kiszolgáló helyiségeket építettünk: mosdókat, raktárat, védőtetőket. Beszítottak cementet rakodni. Milyen cement, honnan – nem ellenőrizte senki. Berakodtunk, kirakodtunk. Ha az ember egész nap lapátol, estefelé már csak a foga ragyog. Mintha cementből lenne az ember. Szürke. Az ember meg a csupa cement védőruha. Este az ember leporolja, aztán reggel megint föl kell venni. Politikai vitákat folytattak velünk. Hősök, nagy tettek, az első vonalban... Katonai szókészlet... Mi az a rem? Hát a curie? Mi az a milliröntgen? Kérdéseket teszünk fel, a parancsnok nem válaszol ezekre, a katonaiskolában nem tanítottak ilyet. Milli, mikro... Kínaiul van az egész. „Miért kellene tudnotok ilyene-

ket? Hajtsátok végre a parancsot. Itt katonák vagytok.” Katonák, nem pedig rabok.

Megérkezett a bizottság. „Na – mondják megnyugtatóan –, maguknál minden rendben van. A háttér megfelel a normának. Négy kilométerre innen nem lehet élni, ki fogják telepíteni az embereket. De itt maguknál nyugi van.” Egyikük sugármérővel volt felszerelve, fogta és bekapcsolta a hátán lévő ládát, azt a hosszú botot meg végighúzta a csizmákon. Még félre is ugrott, akaratlanul is így reagált...

Itt kezdődik a legizgalmasabb rész, ez magának mint írónak különösen érdekes. Mit gondol, meddig emlegettük ezt az incidenst? Talán néhány napig. A magunkfajta ember nem képes csak magára, a saját életére gondolni, ilyen zárt rendszerként működni. A mi politikusaink nem képesek az élet értékére gondolni, de maguk az emberek sem. Érti? Nem úgy vagyunk fölépítve. Más anyagból gyúrtak minket. Ott persze mindnyájan ittunk, méghozzá elég rendszeren. Esténként nem volt józan senki, de nem azért ittunk, hogy berúgjunk, csak a beszélgetés kedvéért vedeltünk. Az első két pohárka után elfogott valakit az otthon utáni vágy, a feleségét meg a gyerekeit emlegeti, a munkájáról mesél. Mocskolja a főnökséget. De aztán már, egy-két üveg után... Már csak az ország sorsáról és a világegyetem felépítéséről folyik a szó. Viták Gorbacsovról és Ligacsovról.¹ Sztálinról. Nagyhatalom vagyunk, vagy nem, utolértük az amerikaiakat, vagy nem? A nyolcvanhatos évben... Kinek jobbák a repülőgépei, kinek biztonságosabbak az úrhajói? Na jó, Csernobil fölrobbant, viszont a mi emberünk röptül ki elsőként a világűrbe! Érti, reggelig, megállás nélkül, amíg csak be nem rekedtek. És miért nincsenek sugármérőink, miért nem adnak valamilyen porokat arra az esetre, ha történne valami, miért nincs mosógép, miért csak havonta kétszer moshatjuk a védőruhánkat, nem pedig naponta? – ezt csak a végén vitattuk meg. Mellesleg. Szóval így vagyunk mi fölépítve, érti. Vigye el az ördög az egészet!

Többre értékeltük a vodkát, mint az aranyat. Nem lehetett kapni. A környékbeli falvakban már mindent megittak: a bolti meg a házi vodkát, az arcszeszt, rámozdultak a lakkokra, spray-kre... Az asztalon háromliteres kanna, tele házi vodkával vagy egy deci Chypre kölni... Meg duma, megállás nélkül. Voltak közöttünk tanárok, mérnökök... Az egész internacionálé: oroszok, fehéroroszok, kazakok, ukránok. Filozófiai beszélgetések... Arról, hogy a materializmus rabjai vagyunk, a materializmus pedig bebörtönöz minket a tárgyi világba. Csernobil viszont kijárat a végtelenbe. Emlékszem, hogyan vitatkoztunk az orosz kultúra sorsáról, a tragikum iránti vonzalmáról. A halál árnyéka nélkül semmit sem lehet megérteni. Csak az orosz kultúra talaján lehet majd értelmet adni a katasztrófának... Csak az lesz kész erre... Előérzetek éltették... Bombától, gombafelhőtől féltek, és lám, mi lett a vége... Hirosima szörnyű, de most már érthető... Itt meg... Tudjuk, hogyan ég a ház gyufától vagy lövedéktől, ez viszont semmire sem hasonlít. Olyan híresztelések is eljutottak hozzánk, hogy nem e világi tűz volt, hanem fény. Villanás. Ragyogás. Nem kéesszürke, hanem az ég kékje. Füst sem volt. Az istenek helyét foglalták el a tudósok, most pedig bukott angyalok lettek. Démonok! Az emberi természet rejtély volt előttük, és az is maradt. Én

¹ Jevgenyij Ligacsov (1920) az SZKP KB Politikai Irodájának tagja, a peresztrojka idején a változások nagy hangú ellenzője, Mihail Gorbacsov ellenfele volt (*A ford.*).

orosz vagyok, Brjanszk környékéről származom. Tudja, lakik nálunk egy öregember, a viskója rozoga, mindjárt összedől, ő meg ott ül a küszöbön, filozofál, átrendezi a világot. Minden gyári dohányzóban feltétlenül kell lennie egy helyi Arisztotelésznek. A sörbárban. Mi meg – közvetlenül a reaktor mellett.

Benéztek hozzánk az újságok riporterei. Készítettek fényképeket. Ők találták ki a témákat. Lefényképeznek egy elhagyatott házat, elé tesznek egy hegedűt... és elnevezik csernobili szimfóniának. Pedig ott nem kellett kitalálni semmit. Az ember legszívesebben mindent megörökített volna az emlékezetében: a földgömböt az iskola udvarán, amelyet széttaposott a traktor kereke, a kimosott fehérneműt, amely már megfeketedett, évek óta az erkélyen lóg, a babákat, amelyek megöregedtek az esőben... A testvérek elhagyatott sírjait... Benővi rajtuk a fű a katonák gipszszobrait, a gipsz géppisztolyokon pedig madarak fészkelnek. Betörték a házak ajtaját a fosztogatók, aztán átkutattak mindent, a függönyök viszont be vannak húzva az ablakokon. Elmentek az emberek, most már csak a falakra akasztott képeken élnek. Mint a lelkek. Nem volt ott semmi jelentéktelen, kisserű. Az ember mindent pontosan, részletekbe menően az emlékezetébe akart vésni: a napszakot, amikor ezt megláttam, az ég színét, a saját benyomásaimat. Ért engem? Az ember örökre elhagyta ezeket a helyeket. És mit jelent ez? Mi vagyunk az elsők, akik átélték azt, hogy „örökre”. Egyetlen apróságot sem lehet figyelmen kívül hagyni... Az öreg parasztok ikonokra emlékeztető arcát... Ők értették a legkevésbé, mi történt. Ők sose hagyták el a portájukat, a földjüket. Világra jöttek, szerettek, orcájuk verítékével keresték meg a mindennapi kenyérüket, fenntartották a nemzetségüket... Abban reménykedtek, hogy megérik az unokákat... És miután leélték az életüket, alázattal hagyták el ezt a földet, a földbe kerültek, azzá váltak. A fehérorosz parasztház! Nekünk, városiaknak a ház az élethez szükséges gép. Nekik – az egész világ. A kozmosz. Üres falvakon utazik át az ember... És úgy szeretne találkozni valakivel... Kirabolt templom... Bementünk: viaszillata volt. Szerettünk volna imádkozni...

Mindent meg akartam őrizni az emlékezetemben. Fényképezni kezdtem. Hát ez az én történetem...

Nemrég temettem egy ismerősömet, akivel ott jártam. Fehérvérúségben halt meg. Halotti tor. Szláv szokás szerint ettünk-ittunk, érti. És elkezdődött a beszélgetés, aztán tartott vagy éjfélig. Eleinte róla, az elhunytáról volt szó. Később pedig? Később megint az ország sorsáról és a világegyetem felépítéséről. Kivonulnak az orosz csapatok Csecsenföldről, vagy nem vonulnak ki? Most kezdődik a második kaukázusi háború, vagy már el is kezdődött? Milyen esélyei vannak Zsirinovszkijnak arra, hogy elnök legyen? És Jelcinnek? Szóba került az angol korona és Diana hercegnő. Az orosz monarchia. Csernobil. De most már különböző híresztelésekkel körítve... Az egyik változat szerint más bolygóról érkezett jövevények is értesültek a katasztrófáról, és segítettek nekünk, a másik szerint kozmikus kísérlet volt, és bizonyos idő elteltével rendkívüli képességekkel megáldott gyerekek születnek. Zseniálisak. De lehet, hogy kihalnak a fehéroroszek, ahogy egykor más népek is kihaltak: a szkíták, a kazárok, a szarmaták, a kimmerek, az aztékok? Mi metafizikusok vagyunk... Nem a földön élünk, hanem álmokban, beszélgetésekben. Szavakban... Csak akkor tudjuk megérteni a mindennapi életet, ha hozzáteszünk valamit. Még a halál közvetlen közelében is...

Ez az én történetem... Elmondtam... Miért kezdtem fényképezni? Mert nem találtam szavakat...

Viktor Latun, fényképész

Monológ arról, hogy az egyik embernek korlátlan hatalma van a másik fölött

Nem bölcsész vagyok, hanem fizikus. Ezért – tények, csakis tények.

Valamikor még felelnie kell valakinek Csernobilért... Eljön az idő, amikor felelniük kell, mint harminchétért. Akár ötven év múlva is! Ha meg is vénülnek... Ha meg is halnak... Nekik kell felelniük, a bűnösöknek. *(Elhallgat egy pillanatra.)* Össze kell gyűjteni a tényeket... A tényeket! Ezeket követelik...

Aznap, április huszonhatodikán... Moszkvában voltam. Kiküldetésben. Ott értesültem a szerencsétlenségről.

Telefonálok Minszkbe a fehérorosz KB első titkárának, Szljunykounak, hívom egyszer, kétszer, háromszor, de nem kapcsolják. Sikerül elérnem az egyik emberét (aki jól ismer):

– Moszkvából telefonálok. Kapcsolja Szljunykout, sürgős híreim vannak. Szerencsétlenség történt!

K-vonalon hívom, de már mindent titkosítottak. Mihelyt rátérek a balesetre, rögtön megszakad a vonal. Kétségkívül figyelik! Lehallgatják. A megfelelő szervek... Állam az államban... Rádásul akkor fülelnek, amikor a KB első titkárát hívom... Rám sincsenek tekintettel, pedig a Fehérorosz Tudományos Akadémia Atomenergetikai Intézetének igazgatója vagyok. Professzor, lev. tag... És előlem titkolják...

Vagy két óra huzavona után mégiscsak maga Szljunykou veszi föl a telefont. Jelentem:

– Súlyos szerencsétlenség történt. Számításaim szerint (már beszéltem Moszkvában ezzel-azzal, végeztem számításokat) felénk, azaz Fehéroroszország felé tart a radioaktív oszlop. Megelőzősképpen haladéktalanul el kell látni a lakosságot jóddal, és ki kell telepíteni mindenkit az erómű környékéről. Nem maradhatnak emberek és állatok száz kilométeres körzetben.

– Már jelentették – mondja Szljunykou –, hogy tűz ütött ki, de már eloltották. Ne bírom tovább:

– Becsapták! Szemenszedett hazugság! Bármelyik fizikus megmondja magának, hogy nagyjából öt tonna ég el a grafitból óránként. El tudja képzelni, meddig ég ez?

Mentem a legelső vonattal Minszkbe. Álmatlan éjszaka. Reggelre otthon vagyok. Megmérem a sugárzást a fiam pajzsmirigyénél – 180 mikroröntgen/óra! Akkor a pajzsmirigy volt az ideális sugárzásmérő. Szükségünk volt kálium-jodidra. Egyszerű jóddal. Gyerekeknek két-három csepp fél pohár gyümölcs-szirupba, felnőtteknek pedig három-négy csepp. Tíz napig égett a reaktor, tíz napig kellett ezt folytatni. De senki se hallgatott ránk! Tudósokra, orvosokra. A politikát szolgálta a tudomány, az orvoslást is belekeverték a politikába. De még mennyire! Ne feledkezzünk meg arról, milyen tudati háttére volt a történeteknek,

milyenek voltunk akkoriban, tíz évvel ezelőtt. Működött a KGB, akárcsak a titkosszolgálatok. Zavarták a „nyugati adókat”. Tabuk ezrei, a párt és a hadsereg titkai... Instrukciók... Ráadásul mindannyiunkat arra neveltek, hogy a békés szovjet atom ugyanolyan biztonságos, mint a tőzeg vagy a szén. Gúzsba kötött minket a félelem meg a sok előítélet. A babonás hit... De maradjunk a tényeknél, csak a tényeknél...

Aznap... Április huszonhetedikén úgy döntök, kiutazom az Ukrajnával határos Homeli területre, Brahinba, Hojnyikiba és Narouljába, e járási székhelyektől alig harminc-negyven kilométerre van az erőmű. Minden információra szükségem volt. Fogom a műszereket, meg kell mérnem a háttérsugárzást. A következő eredményeket kaptam: Brahinban 30 000 mikroröntgen/óra, Narouljában 28 000... Szántanak, vetnek. Készülnek a húsvétra... Tojást festenek, kuglófot sütenek... Miféle sugárzás? Mi az? Nem kaptak semmilyen parancsot. Követelik a beszámolókat odafentről: hogy megy a vetés, milyen ütemben halad? Úgy bámulnak rám, mintha elment volna az eszem: „Micsoda? Miről beszél, professzor?” Röntgenek, mikroröntgenek... Egy másik bolygóról jött jövevény nyelve...

Visszamegyünk Minszkbe. Bőszén árulnak a prozspekten pirogot, fagyit, darált húst, zsömlét. A radioaktív felhő alatt...

Április huszonkilencedike. Pontosan emlékszem mindenre... Napra pontosan... Reggel nyolckor már Szljnykounál előszobázom. Tipródom, csak tipródom, de nem fogadnak. És ez így megy este fél hatig. Akkor jön ki Szljnykou dolgozószobájából egy neves költőnk. Ismertük egymást:

– Megtárgyaltuk Szljnykouval a fehér orosz kultúra problémáit.

– Hamarosan nem lesz kinek fejleszteni ezt a kultúrát – fakadtam ki –, nem lesz senki, aki olvashatja a könyveit, ha nem telepítjük ki a lakosságot Csernobil környékéről. Ha nem mentjük meg!

– Miket beszél! Már eloltották a tüzet.

Végül nagy nehezen bejutok Szljnykouhoz. Előadom sietve, mit láttam előző nap. Meg kell menteni az embereket! Telefonáltam Ukrajnába, ott már megkezdődött a kiürítés...

– Mit szaladgálnak a városban sugármérővel az emberei (az intézetből), csak pánikot keltenek! Tanácskoztam Moszkvával, Iljin akadémikussal. Nálunk minden rendben... Bevetették a hadsereget, a haditechnikát. Kormánybizottság dolgozik az erőműben. Kiszállt az ügyészség. A helyszínen folytat vizsgálatot... Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy még tart a hidegháború! Ellenségek vesznek körül minket...

Már több ezer tonna cézium, jód, ólom, cirkónium, kadmium, berillium, bór és ismeretlen mennyiségű plutónium borítja a földjeinket (a csernobili nagy teljesítményű vízfűtő csatornarendszerű urán-grafit reaktortípusban atombombagyártáshoz szükséges plutóniumot állítottak elő) – összesen négyszázötven fajta radionuklid. Ez a mennyiség a Hirosimára dobott bombák háromszázötvenszerese volt. Fizikáról kellett beszélni. A fizika törvényeiről. De ellenségekről beszéltek. Ellenségeket kerestek.

Ezért előbb vagy utóbb valakinek felelnie kell. „Egyszer majd azt fogja felhozni a mentségére – mondtam Szljnykounak –, hogy a traktorgyártáshoz ért, a sugárzáshoz meg nem (hisz korábban a traktorgyár igazgatója volt), én viszont

fizikus vagyok, vannak elképzeléseim a baleset következményeiről.” De mit számít ez?! Egy professzor, egy-két fizikus veszi a bátorságot, és oktatni akarja a KB-t? Nem, ez nem gengszterbanda volt, inkább úgy határozhatnám meg őket, hogy egybeolvadt bennük a tudatlanság és a korporatív gondolkodás. Jól megtanulták az apparátusban életük arany szabályát: nem szabad kilógni a sorból. Meg kell felelni a felsőbbbség elvárásainak. Szljonykou épp előléptetést várt, bármelyik nap hívhatták Moszkvába. Gondolom, telefonáltak a Kremlből... Beszélt vele Gorbacsov... Nyilván azt mondta, maguk ott Fehéroroszországban ne essenek pánikba, így is elég nagy lármát csap a Nyugat. A játékszabályok pedig olyanok, hogy ha az ember nem tesz a feljebbvalói kedvére, nem helyezik magasabb beosztásba, nem a legjobb helyre megy kiküldetésbe, nem a legjobb dácstát kapja... Tetszenie kell... Ha még mindig zárt rendszerben élénk, a vasfüggöny mögött, mint régen, akkor most is ott lagnának az emberek az erőmű mellett. Mindent titkosítanak! Ne feledkezzünk meg arról, mi történt Kistim² környékén és Szemipalatyinszkban...³ Sztálinista ország. Még mindig sztálinista ország...

Az atomháború esetére kiadott instrukciókban előírják, hogy ha nukleáris baleset vagy atomtámadás fenyeget, haladéktalanul el kell látni a lakosságot megelőzőképpen jódkészítményekkel. Veszélyhelyzetben... Itt pedig... 3000 mikroröntgen/óra... De ők nem az embereket, hanem a hatalmukat féltik. Ez a hatalom országa, nem pedig az emberek országa. Vitathatatlanul az államé az elsőbbség. Az emberélet értéke pedig nulla. De lett volna más mód is! Javasoltuk... Anélkül, hogy kihirdetnék, pánik nélkül... Egyszerűen jódkészítményeket juttatni a víztározókba, ahonnan az ivóvizet vesszük, belekeverni a tejbe. Legfeljebb annyit éreznek az emberek, hogy kicsit más az íze a víznek... Más íze lett a tejnek... Hétszáz kilogramm preparátumot tároltak a városban, felkészülve a hasonló esetekre. De a raktárakban maradt az egész... Tartaléknak. Jobban féltek a felsőbbbség haragjától, mint az atomtól. Mindenki telefonra, parancsra várt, magától nem kezdett semmibe. Félték a felelősségtől. Aktatáskában hordtam magammal a sugárzásmérőt... Minek? Mert elégük volt belőlem, nem engedtek be a főfunkcióhoz... Ekkor elővettem a sugárzásmérőt, és odahelyeztem a titkárnók vagy a sofőrök pajzsmirigyéhez, akik épp az előszobában üldögéltek. Ettől megremültek, ez pedig néha segített, és beengedtek. „Minek rendez itt jeleneteket, professzor? Talán csak maga aggódik a fehérorosz népért? Úgyis meghal mindenki valamiben: az egyik a dohányzástól, a másik autóbalesetben, a harmadik végez magával.” Kiröhögték az ukránokat. Térden csúsznak a Kremlbe, kérnek pénzt, gyógyszert, sugárzásmérő műszert (hiány volt belőle), a mi főnökünk meg (azaz Szljonykou), negyedóra múlva ilyen helyzetjelentést adott: „Minden rendben. Megoldjuk saját erőből.” Megdicsérték: „Derék dolog, fehérorosz testvérek!”

² 1957-ben baleset történt az Uralban, a Majak atomerőműben, ezt később kistimi katasztrófának nevezték (a legközelebbi városról, Kistimről kapta a nevét; magát a komplexumot a Cseljabinszk-40 jelzetű titkos városban építették). Ez volt a legnagyobb szovjet nukleáris baleset a csernobili robbanás előtt, de ezt a tényt hivatalosan csak a Szovjetunió bukása után erősítették meg (A ford.)

³ Szemipalatyinszk (mai nevén Szemej) – város Kazakisztán északi részén. A közelében működött 1949-től az első számú szovjet nukleáris lóter (ott robbantották többek között az első szovjet atom- és hidrogénbombát). 1991-ben, miután nyilvánosságra hozták a radioaktív szennyezés adatait és következményeit, a független Kazakisztán hatóságai bezáratták a lóteret (A ford.).

Hány emberéletbe került ez a dicséret?!

Vannak információim arról, hogy a főnökség vett be jódot. Amikor megvizsgálták a vezetőket az intézetünk munkatársai, mindnyájuk pajzsmirigye tiszta volt. Ez jódot nélkül elképzelhetetlen lett volna. A gyerekeiket is elvitették titokban, amilyen messze csak lehet. Amikor pedig kiküldetésbe mentek, volt védőmaszkjuk és védőruhájuk. Volt mindenük, amit mások nem kaptak. És már régóta nem titok az sem, hogy különleges tehéncsordát tartottak Minszk környékén. Minden tehénnek volt száma, konkrét személyek ellátására tartották őket. Különleges föld, speciális üvegházak... Spéci ellenőrzés... Ez volt a legocsmányabb... (*Elhallgat egy pillanatra.*) Ezért még senki sem felelt...

Végül már nem fogadtak. Nem hallgattak meg. Akkor kezdtem levelekkel bombázni őket. Jelentésekkel. Térképeket, számokat küldözgettem mindenfelé. Minden fórumnak. Négy dosszié telt meg az anyaggal, mindegyikben kétszázötven lap. Tények, csak tények... Minden eshetőségre felkészülve lemásoltam két példányban, az egyiket a munkahelyemen, az irodámban, a másikat pedig otthon tartottam. A feleségem rejtette el. Miért készítettem másolatokat? Mert jó az emlékezetem, tudom, milyen országban élünk... Mindig magam zártam az irodámat. Aztán egyszer megérkezem a kiküldetésből, és eltűntek a dossziék... Mind a négy vastag dosszié... De én Ukrajnában nőtem föl, mindkét nagyapám kozák volt. Kozák jellemem van. Írtam hát továbbra is. Beszédeket tartottam. Meg kell menteni az embereket! Haladéktalanul el kell rendelni a kitelepítést! Állandóan szolgálati úton voltunk. Az intézetünk állította össze a „szennyezett” területek első térképét. Az egész dél piros volt rajta... Lángolt.

Ez ma már történelem. A bűn története...

Elvitték az intézet műszereit sugárzásellenőrzésre. Mindet elkobozták. Magyarázat nélkül. Fenyegető telefonokat kaptam otthon: „Ne riogasd az embereket, professzor. Mert elküldünk a jegesmedvék közé. Képtelen vagy felfogni? Elfelejtetted? Hamar elfelejtetted!” Nyomást gyakorolnak az intézet munkatársaira. Megfélemlítenek minket...

Írtam Moszkvába...

Hívat az akadémiánk elnöke, Platonov:

– A fehérorosz nemzet egyszer még megemlékezik arról, hogy milyen sokat tettél érte, az viszont hiba volt, hogy írtál Moszkvába. Súlyos hiba! Azt követelik, hogy bocsássalak el az állásodból. Minek kellett írnod? Hát nem tudod fölfogni, kívül akaszkodtál össze?

Nekem térképeim és számaim vannak. Nekik pedig? „Pszihuskába” zárhatnak...⁴ Fenyegetőznek. Autóbaleset érhet... Figyelmeztetnek. Ebből akár bűnügy is lehet. Szovjetellenes propagandával vádolhatnak. Vagy akár egy doboz szögért is meghurcolhatnak, ami nem szerepel az intézet leltárában...

Tényleg bűnügybe keverték...

El is érték a céljukat. Infarktust kaptam... (*Hallgat.*)

Ott van minden a dossziékban... Tények és számok... Bűnös számok...

Az első évben...

Egymillió tonna szennyezett gabonát dolgoztak fel takarmánynak, megetet-

⁴ Pszichiátriai kényszerkezelésnek vethetnek alá (*A ford.*).

ték a marhákkal (a húruk pedig a lakosok asztalára került). Stronciummal szennyezett csonttal etették a baromfikat és a disznókat...

Kiürítették a falvakat, de bevetették a földeket. Az intézetünk adatai szerint a termelészövetkezetek és az állami gazdaságok földjének egyharmada volt cézium-137-tel szennyezett, a sűrűsége gyakran meghaladta a 15 curie/km²-t. Szó sem lehetett tiszta termékekről, még azt is meg kellett volna tiltani, hogy hosszabb ideig tartózkodjanak ott. Sok helyen stroncium-90 rakódott le a szántóföldekre.

Azzal táplálkoznak a falvakban a helyiek, ami a konyhakertjükben terem, de nincs semmiféle ellenőrzés. Senki se világosította fel őket, nem tanították meg nekik, hogyan kell élniük. Nem is volt ilyen program. Csak azt ellenőrizték, amit elvittek innen... Moszkvába szállítottak... Oroszországba...

Falusi gyerekeket választottunk ki, aztán megvizsgáltuk őket. 1500, 2000, 3000 mikroröntgent mértünk náluk. Vagy 3000-nél is többet. Ezek a lányok már nem szülnék. Genetikailag károsodtak...

Oly sok év telt el azóta... Néha fölbredek, és nem tudok elaludni...

Szánt a traktor... Megkérdezem a kísérőnket, a körzeti pártbizottság emberét:

– Vett-e föl legalább védőálcot a traktoros?

– Nem, anélkül dolgoznak.

– Hogyhogy, maguknak nem hoztak?

– Ugyan már, miket gondol? Annyit hoztak, hogy elég lesz kétezerig. De nem adjuk ki, nehogy pánikot keltsünk. Elmenekülne mindenki! Szétszaladnának!

– Mi a fenét művelnek maguk?

– Maga könnyen beszél nekünk, professzor! Ha kivágják a munkahelyéről, talál másikat. De én hová menekülhetnék?

Micsoda hatalom. Az egyik embernek korlátlan hatalma van a másik fölött. Ez már nem is átverés, hanem az ártatlanok ellen indított háború...

A Pripjaty partján végig... Sátrak állnak, pihennek az emberek, a családjukkal együtt. Fürdőznek, napoznak. Nem tudják, hogy pár hete már a radioaktív felhő alatt fürdőznek és napoznak. Szigorúan tilos beszélni velük. De gyerekeket is látok... Odamegyek, és kezdem nekik magyarázni... Csodálkoznak... Hitetlenkednek: „És miért nem hallhatunk erről a rádióban és a tévében?” A kísérőnk... Rendszerint a helyi hatalom, a körzeti bizottság egyik embere jött velünk, ez volt a rend... Nem szól semmit... Leolvashatom az arcáról, milyen érzések viaskodnak benne: jelenteni vagy nem jelenteni? Ugyanakkor a nyaralókat is sajnálja! Hisz rendes ember... De nem tudom, melyik érzés győz, amikor visszamegyünk... Jelenti vagy nem jelenti? Mindenki maga döntött... (Hallgat egy darabig.)

Mi még mindig sztálinista ország vagyunk... És él a sztálinista ember...

Emlékszem a kijevei pályaudvarra... Rémuült gyerekek ezreit viszik el a vonatok, egymás után. Sírnak a nők is, a férfiak is. Ekkor gondoltam először arra: „Kinek kell ilyen fizika? Ilyen tudomány? Ha ilyen nagy árat kell fizetnünk érte...” Most már köztudott... Megírták... Micsoda sztahanovista tempóban építették a csernobili atomerőművet. Szovjet módra. A japánoknál tizenkét év telik el, mire üzembe helyeznek egy ilyen objektumot, nálunk két-három év is elég. A különleges objektum minősége és biztonsága olyan, mint az állattenyésztő tele-

peké. A baromfigyaraké! Ha hiány volt valamiből, nem számított a terv, lesajnálták, pótolták azzal, ami a kezük ügyébe akadt. Ezért öntötték le bitumennel a gépcsarnok tetejét. Pontosan ezt a tetőt oltották a tűzoltók. És ki vezette az atomerőművet? Egyetlen atomfizikus se volt a főnökségben. Voltak energetikusok, turbinaszakértők, politikai munkatársak, egyetlen specialista, egyetlen fizikus sem volt köztük...

Olyan technikát talált ki az ember, amelyhez még nem nőtt fel. Nem való neki. Lehet pisztolyt adni a gyerek kezébe? Esztelen gyerekek vagyunk. De ezek érzelmek, én pedig nem engedélyezek magamnak érzelmeket...

A földön... A földben, a vízben radionuklidok találhatóak, radionuklidok tucatjai. Radioökológusok kellenének... Fehéroroszországban nem voltak, Moszkvából kellett hívni szakembereket. Valamikor még a mi tudományos akadémiánkon dolgozott Cserkaszova professzor, a kis dózisosok, a belső sugárzás problémáival foglalkozott. Öt évvel Csernobil előtt számolták föl a laboratóriumát – nálunk nem történhet semmiféle katasztrófa. Miről beszélnek? Az élenjáró szovjet atomerőművek a legjobbak a világon. Miféle kis dózisosok? Miféle belső sugárzás? Radioaktív élelmiszerek... Fölszámolták a laboratóriumot, nyugdíjba küldték a professzort. Ruhatáros állást szerzett valahol, adogatta a kabátokat...

És senki sem felelt semmiért...

Öt év alatt... Harmincszor annyi gyerek szenved pajzsmirigyrákban, mint Csernobil előtt. Emelkedett a születési rendellenességek száma, több a cukorbeteg a gyerekek között, baj van a veséjükkel és a szívükkel...

Tíz évvel később... A fehéroroszok átlagos élettartama ötvenöt-hatvan évre csökkent.

Hiszek a történelemben... A történelem ítéletében... Csernobil nem ért véget, még csak most kezdődik...

*Vaszil Bariszavics Nyesczjarenka,
a Fehérorosz Tudományos Akadémia
Atomenergetikai Intézetének igazgatója*

PÁLFALVI LAJOS fordítása

Transz

– „A hajdon a hét negyedik napján megy férjhez, az özvegy az ötödik napon”.
Miért az eltérés?

Ádám hallotta a kérdést, látta, amint a professzor a katedrán lendületesen maga felé billenti az asztalon fekvő Talmud-kötetet, és fölé hajol, hogy vaksi szemével lássa az apró betűket. A választ is hallotta – hogyha kérdés merül fel a hajdon szüzességével kapcsolatban, a vőlegény még a szombat bejövetele előtt, a hét ötödik napjának kora reggelén a bírósághoz tudjon fordulni –, de már nem igazán jutott el tudatáig, mert a mutatójával sorról sorra követett magyarázat fordítása közben messze jártak a gondolatai.

Esküvőt látott maga előtt, kifeszített imaleplet, fehér ruhába öltözött, lefátyolozott menyasszonyt. Szinte érezte a forró arcot, a remegő testet a túllfátyol alatt, a selyemruha lágy, hűvös tapintását, a várakozást, a zavart, a fiatal párt körülvevő izgalmat, s ahogy ők ketten a násznép közepén alig várják, hogy végre kettesben maradhassanak. Érezte a menyasszony ujjára csúsztatott karikagyűrűt, s amint a férfi ajka, a frissen borotvált, illatosított arc – majd váltott gondolatban, mintha csak ki akarná próbálni –, a szakáll puha, csiklandó göndörsége a menyasszony arcához simul, hogy az első csók – még ha csak afféle félszeg, nyilvánosság előtti csók is – megtörténjen kettejük között.

Amikor feleszmélt, már alaposan benne jártak a Talmud Ketubot traktátusának bonyolult gondolatmenetében. Gyorsan haladtak, Schuller, a Rabbiképző legidősebb professzora hihetetlen tempót diktált. Sima arca, kopaszodó fején átfésült haja és vastag, fekete keretes szemüvege nyolcvanhoz közeledve is élénken vibráló tekintetet mutatott. Derűs arca ellenére félős, konfliktuskerülő embernek ismerték, a legkisebb feszültség is megrettentette. Nem ismételte el az egyes mondatokat, nem állt meg, hogy részletekbe menően elemezze a szöveget és ismertesse az egymásnak ellentmondó kommentárokat, azt akarta, hogy folyamatában hallják és próbálják értelmezni a gondolatmenetet. Annak idején, több mint négy éve, amikor a Talmud-tanulást elkezdték, el is magyarázta, hogy ez a különbség a magyar hagyomány és a litvis modell között, ahol szórszálhasogató módon, a szavakat is szétboncolva elemzik a szöveget, ellentétben azzal, ahogy őt tanították a mesterei, még a harmincas évek végén, Ungváron és Munkácson. Második olvasásra ment bele mindig a részletekbe, de Ádám már most lemaradt. Sosem fordult elő vele korábban ilyesmi. A Berachot, a Moed és a Nezikin traktátusokat már többé-kevésbé végigtanulta Schullerrel, aki szívesen foglalkozott vele külön is. A rabbi pályája során nem találkozott hasonló szorgalmú diákkal, aki ennyire csak a tanulásnak élt, semmi más nem érdekelt.

Részlet egy hosszabb elbeszélésből. Az elbeszélés második része a *Műút* februári, harmadik része a *Szombat* márciusi számában jelenik meg.

– De mi történik akkor, ha nem időben menstruál a menyasszony, kérdezik a mesterek – emelte fel a fejét a professzor, s még mielőtt valamelyik diákja kuncogni vagy élcelődni kezdhett volna – előfordult, hogy néha visszaéltek az öreg nyitottságával és humorérzékével –, kissé éneklő hangján folytatta a szöveget.

Ádám hallotta a kérdést, hunyorgott, becsukta, majd kinyitotta a szemét, megpróbálta figyelmét visszaterelni, de újra az esküvői képek úsztak be, nem tudott ellenállni, és zsongó fejjel visszasüppedt az álmodozásba. Láta, ahogy a menyasszonytáncnál a kendő egyik végét a vőlegény, a másikat a menyasszony tartja, és ahogy forognak, összeolvadnak a közönség előtt.

Elérzékenyült, mint mindig, amikor nemcsak elképzelte, hanem valódi esküvőt látott. Érzelmei könnyen lehenegereltek, akár regényt olvasott, akár egy hajléktalanba botlott az utcán, és különösen, ha egy-egy romantikus filmbe pillantott bele. Ez utóbbit nem nagyon engedte meg magának, mert tudta, ha nem áll ellen a csábításnak, ott ragad a képernyő előtt. Az ő szobájában nem is volt tévé, anyja hálószobájában állt a készülék. Képzelté azonban most olyan erősnek bizonyult, mintha belső mozi pergett volna benne. Egy pillanatra úgy elragadta az esküvői hangulat, mintha az ő arcát csiklandozná a fátyol, ő ölelne, szédülne bele a csókba, s mintha forogna vele a világ, már azt sem tudta, kit lát: a menyasszonyt, ahogy ujjára húzzák a gyűrűt, vagy a vőlegényt, aki erős karjával magához húzza remegő menyasszonyát a felhajtott fátyol alatt.

Egy nő, persze, elgyengülhet, gondolta, és megrázta a fejét, hogy eltűnjön a jelenés.

– Valamit rosszul mondtam? – kérdezte Schuller.

– Nem, elnézést! Én maradtam le – emelte fel bocsánatkérően a kezét.

Próbálta összeszedni magát, és figyelni a professzorra meg a többiekre: Ráczra, Vadászra és Mandel Gyurira, akik szintén a fejüket vakarták, nem tudták követni a professzor tempóját. Négyen voltak az évfolyamon, utánuk nem is indult még osztály. Lehet, hogy szándékosan akar minket megszegyenyíteni a vizsga előtt, hogy összekapjuk magunkat? – gondolta egy pillanatra Ádám, azután visszasüppedt az esküvő képei közé, de már korántsem olyan fesztelenül, mint az előbb.

Zsibongott a feje, a teste, nem tudott koncentrálni az elemzett szövegre, pedig attól is el tudott érzékenyülni, ha egy-egy költői megfogalmazással szembesült. „Földedet elöntötte az ár” – mondja a menyasszony, ha... Mikor is mondja ezt? Ha időben vagy ha idején kívül menstruál? És akkor mi is van az esküvővel?

Megriadt. Nem azért, mert ismét elvesztette a fonalat, inkább attól, amilyen elementáris erővel hatott rá a saját képzelgése. Nem tudott elszakadni tőle. Ott ragadt az esküvőn, a vőlegény és a menyasszony között. Szerencsére ez volt az utolsó órája aznap délután. Miért nem tud figyelni? Miért jár állandóan máshol az esze?

Óra után a könyvtárban ténfergett. A folyóiratokat lapozgatta – minden lapozás hangosan visszhangzott az üres olvasóteremben –, aztán ahelyett, hogy belemélyedt volna tanulmányaiba, mint más napokon, inkább elindult, hogy kiszellőztesse a fejét. Nem akart gondolni a közelebbi vizsgákra, pedig jól akart teljesíteni, sőt a legjobban. Most azonban sétálni vágyott a Körúton, hóna alá csapva baseballsapkáját, belefúrni fejét az őszeleji napfénybe, engedni, hogy a

szél beletúrjon szőkésbarna hajába, mely lágy hullámokkal keretezte hosszúkás arcát, és bámulni a kirakatokat.

A romantikus filmek mellett ez volt a másik gyengéje: a jó ruhák. Szerette a színeket, s amit még a színeknél is jobban szeretett, a kelmék tapintását. Talán mert apja női szabó volt, és míg élt – Ádám kamaszkorában járt, amikor apja meghalt –, a műhelyében minden anyaggal megismerkedhetett. Az idősebb Kerpen jól menő szabászatot és saját divatüzletet vitt néhány alkalmazottal a Király utcában. Apja szakavatott kézmozdulatait követve Ádám gyerekkora óta sokszor simogatta végig a szöveteket, vászszakat, bársonyokat. Amikor apja teljesen váratlanul infarktust kapott, és a kórházba szállítás közben meghalt, Ádám a temetésen nem tudott sírni, csak nézte az anyját, aki kendőjébe burkolva zokogott nagynénje mellett a Kozma utcai ravatalozó hideg hodályában, a koporsó túloldalán.

A templomjárásra nem anyja kényszerítette, tudta a szokást, ment magától. Tizenegy hónapon át, minden nap kaddist mondott az apjáért. A férfitársaság nemcsak apja elvesztett közelségét pótolta, a gyász és az imádkozás nemcsak apja emlékét tartotta életben, hanem a valláshoz is közelebb vitte.

A lakásukkal szomszédos műhelybe hosszú időn keresztül csak ő járt be. Anyjának se meghirdetni nem volt ereje a helyiséget – akár, hogy bérbe adja, akár, hogy új tulajdonost keressen –, se rendet rakni benne. Az alkalmazottakat elbocsátották, az üzlet hosszú időn át üresen állt. Ádám esténként mindig ott ült a feltekert selymek, színes bársonyok és gyapjúszövetek, s az utolsó hetekben szanaszét szóródott nyesedék-anyagok között. Járt körbe, meg-megérintette és ujjai között morzsolgatta őket, mintha apja szellemét akarná élesztgetni. Anyja nem tiltakozott ellene, hogy ott üldögéljen. Akkor még azt hitte, Ádám folytatni akarja a szabászatot, de rövidesen kiderült, hogy a fiút annyira vonzza a zsinagóga és a héber betűk világa, hogy rabbi akar lenni. Anyja ez ellen sem ágált, inkább csodálta a fiát, hogy ennyire tud lelkesedni. Ő már csak az ünnepeket tartotta, azt is módjával.

Ádám látta anyja vigasztalanságát. Hiába járt be apja műhelyébe, és érezte anyjával, hogy segíteni szeretne, hiába bújt oda hozzá egy-egy ölelésre, enervált szorításon, egy-egy erőtlen mosolyon kívül nemigen kapott egyebet. Anyja reggel gépiesen bement az irodájába – könyvelőcége volt –, elvégezte a munkáját, este megfőzte Ádámnak a másnapi ebédet, majd lerogyott a tévé elé. Ott aludt el előtte, Ádám zárta el a készüléket. Az apja halálát követő év tavaszán, amikor letelt már a gyász ideje, hogy felvidítsa, purimra beöltözött anyja egyik ruhájába. Az asszony végre elmosolyodott. Amikor máskor is bohóckodni akart, és belebújt hosszú köntösébe és magas sarkú cipőjébe, hátha újra megneveteti, anyja leintette: ne hülyéskedjen. Láthatóan jobban volt.

Ádám komolyan vette a tanulást, de a ruhák, mindenféle kelme színe, tapintása továbbra is vonzotta. Miután anyjával felszámolták apja műhelyét és szövetraktárát, nem maradt más, mint néha bemenni más áruházakba, üzletekbe, s mintha vásárolni akart volna, ott simogatta a vég szöveteket, ingeket, nadrágokat, szoknyákat, selyemblúzokat, kötött pulóvereket.

Egyik osztálytársnőjével, akinek elváltak a szülei, bizalmas viszonyba került. Feljártak egymáshoz, éjszakába nyúlóan beszélgettek, s még azt is elmesélte, mennyire hiányzik neki az apja. Elkísérte a lányt vásárolni, közösen nézelődtek,

lenyűgözően beszélt nemcsak könyvekről, vallásról, hanem az egyes ruhákról és anyagukról is. A lány azon se lepődött meg szakértelme hallatán, amikor egy-egy ruháját a fiú otthon kézbe vette, morzsolgatta, először hozzá, majd magához próbálta, mintha csak méretet akarna venni. A lány kis malíciával biztatta is, hogy bújjon bele, ha meg akarja tapasztalni, milyen érzés női ruhát viselni. Belepirult.

Amikor gimnáziumi osztálytársai megneszelték érdeklődését – a barátnő barátnője adta tovább, majd a fiúk is megtudták –, beindult a pletyka, a háta mögött le is buzizták, ami ahhoz képest, hogy néha lezsidózták, nem jelentett különösebb sérelmet. Idegenségének maga is tudatában volt, eleget figyelte magát, hogy tudja, viselkedése, érzékenysége, temperamentuma eltér a többiekétől. Attól fogva senkinek nem beszélt kíváncsiságáról, és osztálytársnőjétől is eltávolodott. Zárkózott lett, magának való.

A Rabbiképzőben, ahol ígéretes tehetségnek látták, és ennek megfelelően figyeltek is rá, már senkinek nem említette, hogy a vallás mellett szenvedélyesen érdeklik a ruhák és az anyagok. Elragadta a tanulás, vadul vetette bele magát a törvények és az imák világába: rendet akart a mindennapok tompán gomolygó káoszával szemben. Nem esett nehezére a vallásos életvitel. Komolyan vette a szabályokat, bár néha feszengett a valláshoz társuló folytonos komorságtól, szigortól, a szombaton és ünnepeken elvárt, egyenruhaszerű sötét öltönytől, vagy amikor például arról tanult, hogy purimon kívül tilos a férfiaknak női ruhában vagy nőknek férfiruhában mutatkozni. Szerette a divatot, a színeket, érezte, hogy ez nehezen egyeztethető össze választott hivatásával. Félt, hogy más is látta, belepirult, amikor erről hallott, de volt annyi józanság benne, hogy idejében felismerje: mindenkinek megvannak a gyenge pontjai. Van, akinek a kóserság, van, akinek a szombattartás, másoknak a nőügyek okoznak nehézséget.

Neki nem voltak nőügyei, pedig az Intézettel egy épületben működő Zsidó Egyetemen sok fiatal lány pillantgatott felé kíváncsian a folyosón vagy a péntek esti istentiszteletek alkalmával. Lett volna módja az ismerkedésre, de várni akart, nem élt a lehetőségekkel. Jóképű volt, bár nem túlságosan magas, törekeny, és zsidók között szokatlanul világos hajú. Apja egy rokona viccelődött hajába túrva annak idején, hogy valami kozák hozhatott vérfrissítést anyja valahonnan Lengyelországból származó családjába. Ezt akkoriban nem értette még, csak jóval később, amikor visszaemlékezett a jelenetre.

Az egyetemista lányoknak, akik főként Singer és Potok regényeiből ismerték a zsidóságot, és romantikus elképzeléseik voltak róla, Ádám leendő hivatása is imponált; komoly, szemérmes fiúként izgatta fantáziájukat. Zárkózottsága miatt azt hitték, szigorúan tartja magát a hagyományos elvárásokhoz, melyek a házasság előtt nem engedik meg a nemi életet, ezért kerüli a lányok társaságát. Tartózkodása még inkább fokozta kíváncsiságukat, sugdolták a háta mögött, ami inkább riasztotta Ádámot, mint vonzotta.

Úgy érezte, még nem jött el az ideje, hogy lányokkal foglalkozzon; tanulnia kell. Az sem izgatta, hogy a korosztályába tartozó fiúk a Zsidó Egyetemen milyen intenzíven érdeklődnek a másik nem iránt, igaz, igyekeztek bizalmasan kezelni kapcsolataikat. Ádámot egészen más dolgok izgatták a tanulmányai mellett – a divat, a ruhák, az egymáshoz passzoló, néha merész színek, fazonok, anyagok. Emiatt azonban úgy érezte, neki is titkolóznia kell. A férfikollekciók terén épp-

úgy kiigazodott, mint a női ruhák között, csak, mint magának megfogalmazta, szimplának érezte a variációs lehetőségeket.

Anyja, aki tudott a ruhák iránti vonzalmáról, egyszer megkérdezte, miért nem a divatszakmában tanul tovább, miért nem folytatja apja üzletét. Azzal hátrította el a felvetést, hogy ez számára inkább csak hobbi. De ha egy-egy izgalmas darabot látott a kirakatban, nehezen állta meg, hogy be ne menjen, meg ne nézze közelebbről, simításával néhány pillanat alatt felmérve a minőségét is.

Anyja jó nő volt, közel ötvenévesen is, amikor ismét kezdett magára találni. Ádám igyekezett tudomást sem venni a körülötte feltűnő férfiakról, a késő estébe nyúló telefonhívásokról, randevúiról, melyekről virággal jött haza. Ám a ruhákról, amiket egyre-másra vett – jól ment a cége, futotta rá –, Ádám nem tudott megfélekedni. Ha egyedül volt otthon, sorra elővette és nézegette anyja, korához szerinte kevésbé passzoló holmijait, a túlzottan rövidnek ítélt szoknyákat, kivágott blúzokat és magas sarkú cipőket. Egyet-egyét magához is próbált, mint aki ellenőrzi, mennyit mutat meg magából az anyja, igaz, ez már feszélyezte, és erősen le is hangolta őt.

Egyre gyakrabban volt rosszkedvű. Különös szokásáról, mely tudta, nehezen illeszthető össze leendő hivatásával, anyján kívül senkivel sem tudott beszélni, de remélte, ha egyszer lesz valakije, azzal meg tudja majd osztani érzéseit. Sőt, tán ruhákat is nézegethet vele.

A gimnáziumi kudarc óta nem akadt senki, aki iránt érzelmei támadtak volna. Zárkózottnak látták, bár inkább félszeg volt. A fiúk rámenősségükkel, lazaságukkal, sőt néha érdességükkel vonzották magukhoz a lányokat. Eleinte nem tetszett neki, ahogy a fiúk beszélnek az iskolában a lányoknak, nem tudott hozzájuk hasonlóan viselkedni. Később azonban egyszerre vonzotta a férfias, kissé kivagyis viselkedés és a lányok egymás iránti gyengédsége, csak éppen azt nem tudta, neki hogyan kellene viselkednie közöttük. Magányos maradt, mint a templomban is, ahol főleg mogorva öregemberek imádkoztak.

Amikor felvételizett a Rabbiképzőbe, úgy érezte, hogy megtalálta a magány elleni orvosságot. Nemcsak közösségbe tartozik, hanem majd közösséget teremt; nemcsak gyászukban segíti az embereket, hanem fel is vidítja őket, és nemcsak hagyományukkal próbálja őket összekötni, hanem egymással is. Mi több: a vallás választ ad arra, hogyan kell viselkedni férfiakkal a nőkkel, nőknek a férfiakkal szemben.

A Körúton, a Dohány utca sarkán megpillantotta a ruhakölcsönző kirakatát, benne a menyasszonyi ruhát. Olyan érzése támadt, mint már annyiszor, hogy a dolgok sohasem véletlenül következnek egymás után: az ember életét láthatatlan fonál vezérli. Hétköznapi életében az ember e láthatatlan fonalat csak ritkán, néha a legváratlanabb formában észleli, s nem biztos, hogy mindig kedvére való. Ezúttal nem volt kellemetlen felfedezni az összefüggést. Lehetséges, hogy meg kell házasodnia. Talán mire felavatják, meg kell találnia a magához való társat. Eddig nem gondolt rá igazán, energiáit a tanulás kötötte le, de könnyen lehet, hogy elérkezett az idő. Valami mégis zavarta a széles abroncsú szoknyát, az elkeskenyedő derékrészt és a fátyolt bámulva, és ez elszomorította.

Éjszaka megint az esküvőről álmodott. Ahogy a fátyol fellebbent, s a vőlegény és a menyasszony összehajolt és megcsókolták egymást, felriadt.

Zihálva, csatakosan ébredt. Meredt a sötétbe, ahol eltűnt a jelenés, de emlékezetéből nem számúzhette a képeket. A menyasszony, akinek csipkés szegélyű, hűvös tapintású selyemruháján oly könnyen siklott végig a keze, s akinek középső ujján kecsesen meghurkolt ujjatlan kesztyűje könyékig ért, ő maga volt. Egy szakállas, kalapos férfi csókolta meg, és álmában élévezett.

Heteken át egyre zaklatottabban és egyre lehangoltabban viaskodott a képekkel. Az álmában látott jelenetsor egy-egy epizódja kísértette újra és újra. Bármennyire küzdött ellenük, felbukkantak, s míg éjjel kéjes érzéseket okoztak, felébredve riadalmat, zavart és szégyent élt át. Nem tudott tanulni, és nem tudott kikapcsolódni sem. Éjjel alig mert aludni, nappal félálomban ténfergett. Az utcán jártában is feltűntek az álmában szereplőhöz hasonló férfiarcok, s ő újra érezte testén a hús selyem lágy érintését, a gyengéd érzést, mely végigfut benne az erős férfikar ölelésére, és a kellemes borzongást, ahogy arcuk összeér. Napjában többször is látott a szakállashoz hasonló ábrázatot, s mind arra emlékeztették, amiről szeretett volna megfeledkezni. Kimerültségében bárki hozzászólt, akár tanárai, akár diáktársai az Intézetben, akár otthon az anyja, szokatlanul idegesen reagált.

Nem akart, nem is tudott volna senkivel beszélni álmáról és képzelgéseinről. Évfolyamtársaival jó viszonyban volt, de bizalmas dolgokról nem váltott szót velük. Anyjának még kevésbé szerette volna elmondani vággyal terhes, ijesztő álmát. Igyekezett számúzni emlékezetéből a képeket, s minden nap rettegve várta az éjszakát.

A Rabbiképző könyvtárában kutató öreg történész kérdezett rá, miért vág ilyen kétségbeesett képet, eddig sose látta ilyen kedvetlennek. Az ősz pofaszakállas Mayer Aradról származott. Ötven évet élt Amerikában, de hibátlanul beszélt magyarul, sőt, ha valami új nyelvi fordulatot hallott, elismételte, mint aki ízlelgeti, hogy később ő is használhassa. New Yorkban, a Jewish Theological Seminaryn tanított modern zsidó történelmet, a Monarchia és Közép-Európa volt a szakterülete. Sabbaticaljét töltötte Budapesten, s néhány órát tartott az intézeti hallgatóknak. Mindig kis fekete selyemkapedlit viselt.

– Mi baja magának? Hónapok óta figyelem. Olvas, dolgozik a laptopján, míg más diákok hétszámra be se jönnek. Most meg csak néz maga elé, látom, nem halad a munkájával. Ne haragudjon, hogy belekotyogok az életébe... de vak nem vagyok. Tudja, nincs családom, ezért minden diákom kicsit a gyerekem is.

– Rosszkedvem van – felelte Ádám, és megvonta a vállát. Bánta, hogy ennyit is elárult, de nem tudta magában tartani.

– Mennyi ideje van rosszkedve?

Ádám legyintett. Az öreg megvakarta a fejbúbját. Ide-oda tologatta rajta a kapedlit.

– Ha az embernek nem múlik a rosszkedve, orvoshoz kell mennie – nézett a fiúra drótkeretes szemüvege mögül. – Ugyanúgy, mintha a gyomra fájna, vagy a füle. Tudom, hogy ez itt még nem szokás, de higgyen nekem.

Mayer nem értette, miért bámul rá olyan furcsán a fiú. Ádám döbbenetesen vette észre, hogy egy szakállas férfiarc néz rá. Gyorsan elköszönt, s ha eztán meglátta Mayert a folyosón vagy a könyvtárban, igyekezett elkerülni. Előfordult, hogy

visszahátrált az üres tanterembe, ahonnan kilépett, vagy az ajtó mögé bújt a könyvtárban, s miután Mayer belépett, oldalazva kislisszolt mögötte.

Az amerikaiit ugyan elkerülte, de tanácsát követve, az interneten, az álomfejtéstől elindulva, a rossz álmok, az álmatlanság, a lelki problémák és a depresszió keresőszavakon át jutott a rendelőig, amit végül felhívott.

A harmincas években épült, újlipótvárosi Bauhaus-házban panorámalift vitt fel az emeletre. Filmekben látta már az elegáns felvonót, de nem különösebben érdekelte. Izgult a találkozótól.

Merev tartású, határozott, de barátságos férfi volt Erdődy doktor. Ádám csak miután bejelentkezett, akkor gondolkodott el, nem lett volna-e nagyobb bizalma egy zsidó orvosban, azután arra jutott, jobb, hogy hozzá fordult, aki valószínűleg nem érintkezik senkivel a hitközség vagy a Rabbiképző környékéről. Kérdésére az orvos az első ülésen megnyugtatta, hogy ami a találkozókon elhangzik, senki másnak nem jut a tudomására.

A bemutatkozás után egy tágas kertre néző szobában, egymással szembe fordított karosszékekben foglaltak helyet. Ádámnak el kellett mondania, mi okból jött. Hetek óta levert, alig tud felkelni reggelente, éjszakánként viszont nem jön álom a szemére, adta elő panaszát.

Az orvos először a tanulmányairól, majd a családjáról kérdezgette, csak utána tért rá az álmatlanságra.

– Nagyobbak a terhei mostanság, mint máskor? Vagy történt valami rendkívüli az életében?

Ádám nagyot nyelt, neheze ére magát, de tudta, nem tehet mást. Ha nem kér segítséget, belebolondul.

– Egy visszatérő álom – vágott bele a dologba, majd a terapeuta kérésére, akadozva bár, de elmondta az álmát.

– Egy esküvőt látok... Vallásos esküvőt... A férfi fekete hajú, szakállas, a nő arcát nem látom, fátyol takarja. Fehér fátyolban van, fehér ruhában, ahogy szokás. Az áldások után a vőlegény felhajtja a fátylat... Odahajol és megcsókolja – hallgatott el.

– Eddig, amennyire tudom, semmi szokatlan nincs benne. Filmeken is így látni, ha jól emlékszem.

Ádám bólintott.

– Első hallásra nem tűnik kellemetlen álmoknak – mondta a doktor. – Inkább az a kérdés, miért érzi kellemetlennek. Történt magával valami mostanság, ami felzaklatta? Netán nősülni készül?

Ádám idegesen rázta a fejét.

– Az álom a kellemetlen, mondom. – Hangjában türelmetlenség csendült. Úgy érezte, nem tudja elmondani azt sem, amit álmódott.

– Mi a probléma az álmával? Mit juttat az eszébe, ami nyomasztó lehet?

– Semmit nem juttat az eszembe, csak azt, amit látok.

– Érdeemes volna esetleg leírni és úgy elemezni az álmát, hátha könnyebben megy. Az álom rejtjeles beszéd. Minden szó egy jéghegy csúcsa. Szavanként kéne elgondolkodnia, mi jut eszébe. Tudja, ez a szabad asszociáció. Hátha közelebb jutna az álom jelentéséhez.

Ádám a fejét rázta. – Az érzés... Amit keltett... Az a furcsa.

– Miért, milyen érzést keltett a csók?

– Mármin az álom?

– Mármin a csók. Az álombeli esemény épp olyan érzéseket idézhet elő, mint a valóságos esemény. Az álomban vágyhatunk olyasmire vagy olyasvalakire, amire vagy akire ébren soha, és vágyhatunk arra is, akire mindig vágyunk, csak soha nem merjük bevallani neki.

Ádám elpirult.

– Nem kötelező válaszolnia, csak ha akar – mondta Erdődy. – A maga érzéseiről beszélünk, amelyek a maga tulajdonát képezik. Ha beavat, szívesen segíték, de nem kötelessége elmondania nekem semmit. Viszont ha elmondja, segíték megfejteni. Ha ez megnyugtató, akkor folytathatjuk. Szóval, milyen érzést kelt az álombeli csók?

– Jó érzést, bár a menyasszonyt szúrja a szakáll – próbált erőltetetten viccelni Ádám, de az orvos nem mosolyodott el, és Ádám is nyomban elkomorodott. Egyáltalán nem volt kedve viccelni, nem tudta, miért volt rá szüksége, s ahogy kimondta a szavakat, félni kezdett.

Az orvos azt kérdezte, hogy érzi magát most, a rendelőben. Ádám elmondta, hogy itt is fél, mint az álom óta mindenhol, de nem tudja megmondani, mitől. Erdődy előzékenyen másra terelte a szót. Ádám a családjáról kezdett beszélni. Elmondta újra, hogy az apja meghalt, s most azt is hozzátette, hogy az anyja nemrég kezdett ismerkedni. Az orvos kérdésére: hogy érinti ez a fejlemény, bevallotta, hogy feszélyezi őt, egyszer még látta is az anyját a lakásukhoz közel eső kávéházban, egy ismeretlen férfival. Hosszasan beszélt arról az időről, amikor még élt az apja, iskola után bejárt hozzá a műhelybe, vagy záráskor szaladt le hozzá, és együtt mentek haza, vacsorázni. Amikor ismét felmerült az álom, arról beszélt, hogy az esküvő törvényeit vették az utolsó órákon, és annyira megragadtak benne a képek, hogy talán ezért nem tudja őket kiűzni magából.

Amikor hazament az ülés után, úgy érezte, minden összezavarodott benne. Mintha a régi fájdalmak is frissek lennének. Ahelyett, hogy jobban lett volna, minden kínja felerősödött. Éjszaka, amikor nagy nehezen végre elaludt, ismét a szakállas férfival és a menyasszonnyal álmodott, zaklatottan riadt fel a csókra.

Egész héten szorongott. Az interneten lógott, a korábbi oldalakról tovább lépve már a kényszerbetegségeket tanulmányozta: hogyan szabadulhatna meg az újra és újra visszatérő képtől és a felbukkanó kínos érzéstől. Még anonim levelet is írt, külön erre a célra létrehozott e-mail fiókjából egy tanácsadó oldalra, ahonnan azt a választ kapta: nem biztos, hogy a tünetei kényszerbetegségre utalnak, a problémájával szakemberhez kell fordulnia. Csak arra tudott gondolni, hogy következő hétfőn ismét megy a terápiára.

– És milyen érzéseket kelt magában, hogy ilyesmit álmodik? – kérdezte az orvos a következő ülés vége felé, mert az ülés elején ismét a szüleiről beszélt.

– Hogy milyen érzéseket?

– Fontos volna megfogalmaznia. Akkor is, ha nem egyértelmű.

– Félelmet. Félelmet az álomtól, és attól, hogy kényszerbeteg vagyok. Mindig ugyanazt álmodni... Nagyon durva...

Erdődy a fejét rázta:

– Ez nem kényszerbetegség.

– Hát akkor mi ez?

– Azt akkor tudjuk meg, ha beszél az érzéseiről. Csak félelmet érez?

Ahogy megnyomta a csak szót, mintha ironia lett volna a kérdésében, Ádám legalábbis így hallotta.

– Nem – mondta ki lassan, és lehajtotta a fejét. Először forróság öntötte el, majd hideg futott végig a hátán. Érezte, hogy cicesze* a hátára tapad.

– Hanem? – kérdezte kíváncsian az orvos – Még mit?

Ádám hallgatott. Erdődy is hallgatott, kezdett feszélyezővé válni a csend. Végül a terapeuta megköszöri a torkát, és megszólalt.

– Gondolom, olvasta József történetét.

Ádám örömmel bólintott. Végre nem önmagáról kellett beszélnie.

– Ő is álomfejtő volt – folytatta az orvos. – Nem is akármilyen álmokat fejtett meg. Ahogy olvastam, a Talmud is foglalkozik álomfejtéssel.

Ádám megint csak bólogatott. Lapozgatta már a Berakhot traktátus ama néhány oldalát, de nem volt tananyag, nem mélyedt bele.

– Egy Freudról szóló írásban olvastam néhány álmot, amit a Talmudban elemeznek – mondta a doktor. – Roppant érdekes volt. Az egyik alapvető állítás, hogy a lelkiismeretes embernek rossz az álma, a gonosznak jó. S azt az igen pontos megfigyelést tulajdonítják a talmudi bölcseknek, ami különben egybevág a modern álomelmélettel, hogy az álom a nyelv, vagyis a megfejtés után megy. És hogy az álmok szövegekre, például közmondásokra is utalhatnak. Nincs önálló, kötött értelmük, csak az, ahogy az álmodó vagy az álomfejtő megfejti őket. Meglepő a nyíltság, ahogy kétezer évvel ezelőtt az álmokat kezelték. Hadd mondjak magának egy provokatívabb példát. Ha valaki az édesanyjával közösen álmában, mondja a Talmud – Ádám elvörösödött, de Erdődy szemrebbenés nélkül folytatta –, az azt jelenti, hogy megértésben reménykedhet, mert egy szövegszerű utalás a megértés kifejezését az anyával hozza összefüggésbe. Ajánlom figyelmébe, ha még nem került a kezébe. Ha érdekli, megadom majd a címét.

Ádám bólintott. Tompa fejfájás választotta el a világtól. Mintha elhomályosuló üvegfalon nézett volna saját életére. Értette, hogy a doktor be akar lépni a világába, ezért hoz nem-zsidó létére a Talmudból példát. Részleteiben is érdekelte volna a tanulmány és a zsidó álomfejtés, bár az utolsó példától szégyenkezett.

– Ha szeretné, hogy segítsék, meg kell próbálnia beszélnie az érzéseiről – törte meg a csendet Erdődy.

– Ezért jöttem – felelte Ádám kissé indignálódottan.

– Azt hiszem, találkozni kell még néhányszor, míg körvonalazódik, mit is kellene tennünk – pillantott az órájára a doktor. – Jövő héten, ugyanekkor várom. Addig gondolkodjon. Csak úgy, mint azon az intézeti órán. – Bár javasolom inkább, hogy otthon, nyugodt körülmények között tegye. Adok magának egy CD-t, amin relaxációs tréningek vannak – állt fel, s az ablak alatt álló íróasztal fiókját kihúzva, elő is vette a lemezt. – Ha ezeket hallgatja, könnyebben el tud lazulni, szabadon áramolhatnak a gondolatai. Akkor talán előjöhethet az esküvői

* Felsőruházat alatt, trikószzerűen viselt imarójtok, melyek a parancsolatokra emlékeztetnek.

film folytatása. Folyamatos film pereg bennünk, de minthogy többnyire kifelé nézünk, ezért ezt a filmet nem látjuk. Pedig szabadjegyünk van hozzá – mosolyodott el. – Éber állapotunkban többnyire csak az van előttünk, ami szemmel is követhető. Ez semmi ahhoz képest, ami odabent van. Pedig maga hisz abban, hogy az is létezik, ami nem látható, vagy tévedek?

– Nem. Úgy értem, igen, hiszek benne. Csak nem tudom, jó-e a képzeletünkre hagyatkoznunk. A fantázia... Sokszor olyan, mint a mocsár. Elsüllyed benne az ember. A vallás pedig... Egy lehetséges út a mocsár fölött – állt fel Ádám bizonytalanul, hogy átvegye a felé nyújtott CD-t.

– Tisztában vagyok vele, hogy kulturálisan mit jelent a zsidóság... – tárta ki az ajtót az orvos, szemközt a hengerformájú lifttel. – Van valami hobbija?

Elbeszélünk egymás mellett, gondolta Ádám.

– Nincs – rázta a fejét.

– Gondolkodjon, mi lenne az, ha választania kellene egyet.

Mi köze a hobbimnak az állapotomhoz? – dühöngött Ádám lefelé menet.

Csak amikor felszállt a buszra, akkor jutott eszébe, hogy megint nem nézte meg a különleges liftet. Mintha a semmibe veszett volna az idő, amíg várt a felvonóra, amíg leért a földszintre, s a kiesett percek felidéztek az összes többi hiányzó pillanatot, melyekre ugyanígy nem emlékezett.

Csak akkor volt önmagánál, amikor az apja műhelyében eltöltött időre gondolt, vagy lopva simogatta az anyagokat az üzletekben, s persze a tanulás idején, bár ez utóbbi pillanatokról is csak onnan volt tudomása, hogy utóbb emlékezett a megtanultakra.

Ádám az orvos előírásának megfelelően tűnődött az álmán, s mennél többet gondolkodott és hallgatta a kazettát az ellazuláshoz szükséges zenével és a monoton szöveggel, amit neki is el kellett ismételnie magában, annál jobban összezavarodott. Kusza vágyak törtek rá, eddig sosem érzékelt hevességgel véve birtokba testét.

A következő találkozón Erdődy a relaxációval kapcsolatos tapasztalatairól kérdezte. Ádám beszélt a rátörő érzésekről, de a hevességükről nem tett említést. Az álmáról is beszéltek, de nem jutottak sokkal tovább, mint az előző alkalommal. Hosszú csendek szakították meg a beszélgetést, és Ádám inkább másra terelte a szót. Legközelebb az apjával kapcsolatos hiányérzetét hozta szóba, és sokkal indulatosabban emlegette az anyját, mint korábban.

Az Intézetben az órákon szokatlanul csendes volt, visszafogott. A Talmudszemináriumon Schuller hiába nézett rá, Ádám lesütötte a szemét, belemélyedt a fénymásolt lapokba, szinte a betűk közé bújt, hogy ne legyen szem előtt. A professzor nagyot sóhajtott, és folytatta monológját. Az óra végén indignálódottan megjegyezte, hogy ne számítsanak sima záróvizsgára. Úgy nézett Ádámra, mintha a többiek készületlensége is az ő bűne lenne.

A szünetben egyetemista lányok egy csoportja álldogált a termük előtt, ahol a következő órára vártak, a fiúk velük évődtek. Ádám tétován állt mellettük.

– Egyik se jön be neked? – kérdezte Mandel a vállára csapva, amikor a lányok bementek. Összerezcent, idegesen rántotta el a karját.

– Jól van, na, nem kell felkapni a vizet – vágott pofát Mandel, és elindult a lépcső felé. – Csinálj már valamit magaddal! Árad belőled a depresszió.

Egy hét múlva a pszichiáter is észrevette Ádám rendkívüli levertségét, kialvatlanságát. Amikor rákérdezett, Ádám csak annyit mondott:

– Nem bírom tovább! Adjon valami altatót, kérem. Képtelen vagyok aludni. Erdődy biccentett.

– Ha gondolja, felírok magának valamit. De ha nem alszik, addig is gondolkodhat azon, amit álmódott, vagy azon, vajon miért nem tud aludni.

– Nem akarok rágondolni, nem érti? – mordult fel Ádám, majd elnézést kért, és szelídebben folytatta. – Gondolja, hogy nem próbálok rájönni?

– Mindegy, hogy én mit gondolok. Csak az a fontos, hogy maga mit gondol.

Erdődy más álmairól is kérdezgette, a fiú kedvetlenül válaszolgatott. Áttértek a tanulmányaira, a középiskolai osztálytársaira, az apja halála utáni időszakra, ami különösen megviselte őt, anyjával folytatott vitáira pályaválasztásával kapcsolatban, majd anyja randevúira. Azután rabbiképzős évfolyamtársai nőügyeire terelődött a szó, a rabbi közösség iránti felelősségére, és arra, hogy mennyire veszik komolyan a házasság előtti szex tilalmát. Ádám is tudta, hogy az elvárások nehezen egyeztethetők össze a mai világ mintáival.

– Zavarja a házasság előtti szex gondolata?

Ádám megvonta a vállát.

– Tudom, mit mond a törvény, és mik a mai szokások. Mindenkinek magának kell eldöntenie, mit hogyan tart.

– És magának? Volt valaha nemi kapcsolata? – kérdezte az orvos.

– Nem volt – vörösödött el Ádám.

– Ezzel megfelelt az Intézet elvárásainak. Nem könnyű ezeket a normákat komolyan venni – bólintott elismerően Erdődy. – Vágyik arra, hogy kapcsolata legyen?

Ádám bizonytalanul bólintott.

– Mindenkinek saját tempója van – rázta a fejét az orvos. – Különbözik sem kötelező vágyani a nemiségre.

– De a sokasodás és szaporodás törvénye...

– A törvény a társadalmi viszonyokat szabályozza, korlátozza, és szentesíti a vágyakat. De a törvény nem az egyénből, hanem az egyénnel szembeni vallási elvárásokból és közösségi normákból fakad. A vágyat azonban, ha nem tévedek, éppúgy az Isten plántálta az emberbe a vallás szerint, mint az embert a földre... Igaz, hogy kihívásnak szánta, és hogy szabályoznunk kell a vágyainkat, de nem is lehet megszüntetni őket. Ha pedig nincsenek valaki vagy valami iránt vágyaink, nem is lehet vágyat teremteni. Vonzódott már valakihez?

Ádám megint bizonytalan mozdulatot tett.

– Volt már úgy, hogy úgy érezte, tudna vágyani valakire?

Ádám bólintott.

– Ki volt az illető?

– Egy osztálytársnőm. De elárult.

– Mit árult el?

– Egy titkomat.

– És mi volt ez a titok, ha szabad tudnom?

Ádám lesütötte a szemét, nem felelt. Erdődy is hallgatott. Néma csend telepedt megint rájuk, melyet ezúttal is a doktor tört meg.

– Nem kell róla beszélnie, ha nem akar, vagy ha még nem tud róla beszélni. Kérdezek inkább mást. Tapasztalta már magán a vágyakozás jeleit?

Ádám a fejét rázta, azután halkán hozzátette:

– Csak az álomban.

Az orvos észrevette, hogy egyik kezével megfogja a másikat.

– Máskor nem? – Látta a fiú küszködését, némán várt, azután azt kérdezte: – Ha nem egy konkrét személy iránt, de valami iránt?

Ádám értetlenül nézett.

– Sok mindenre vágyhatunk – biggyesztette le a száját az orvos. – De azt ki ki maga tudhatja csak, ő mire, kire és hogyan vágyik. Vagy azt – tette hozzá egy pillanatnyi csend után –, hogy miként szeretné, hogy rá vágyjanak.

– Ezt hogy érti? – hunyorgott Ádám.

A doktor lebiggyesztette a szája szélét:

– Az ember vágyhat férfira, nőre, mindkettőre, vagy egyikre sem, mert nem érdekli a szex. De lehet maga is egyszerre mindkettő. Androgün. Vágyhat egy ember arra, hogy férfiként vagy nőként szeressen, netán hol így, hol úgy, és ne legyen feltétlenül bezárva abba a testbe vagy abba az állapotba, ha tetszik: cellába, amibe beleszületett. Természetesen ezek a példák inkább...

– Az ember a nemét nem választhatja meg! – csattant fel Ádám. – Az Isten az embert férfinak és nőnek teremtette. Vagy-vagy.

– Gondolja?

– Férfinak és nőnek teremtette! Így áll a Tórában – fészkelődött idegesen Ádám.

– Értem – köszörülte torkát a doktor. – Tudom, hogy maga ezt tanulja, illetve a hite így diktálja, és, hogy úgy mondjam, szakmai követelmény, hogy így is gondolja. De az én szakmám, illetve meggyőződésem szerint, a valóság nem fekete-fehér. A szexuális valóság biztosan nem. Ha használ internetet és kíváncsi rá, érdemes ennek is utána olvasnia. – Az órájára nézett. – Elnézést, de lejárt az időnk. Akkor jövő héten ugyanekkor?

Ádám egyedül ült a könyvtárban a leghátsó asztalnál. Az Encyclopaedia Judaica mélyedt, s egy kézikönyv hevert az asztalán, amikor egy kéz nehezedett a vállára. Schuller volt az. Nem látta és nem is hallotta, ahogy mellélépett. Riadtan ellapozott és felemelkedett, de a rabbi intett, hogy maradjon csak ülve. A szomszéd szék támlájába kapaszkodva ő is mellé ereszkedett.

– Hogy vagy, fiam?

– Köszönöm, tanár úr, megvagyok.

– Azt még én is látom a vaksi szemeimmel. De azt kérdeztem, hogy vagy? Hetek óta nem láttalak. Betegeskedtél, hallom. Vagy nem erről van szó? – Huncut arcot igyekezett vágni. – Elárulhatod, hol jár az eszed. Régi diákom vagy, a fenébe is, látom rajtad. Tudom, hogy valami nincs rendben.

Ádám megvonta a vállát, és a fejét rázta.

– Nincs semmi különös. Talán fáradt vagyok. – Becsukta a lexikont, mint aki menni készül.

– Hát, ha nem, akkor nem. Van úgy, hogy jobb egy dologról nem beszélni, hátha megoldódik magától. Néha egy talmudi problémát se kell erőltetni, hanem

várni, míg az ember megéri rá – kocogtatta meg Schuller a homlokát. – De vannak dolgok, amik... Én is voltam fiatal, tudom, hogy nem könnyű, ha az ember olyan hivatást választ, mint a miénk. Sokszor úgy érzi, hogy túl nagy a teher, talán mégsem neki való a pálya. Pláne az avatás előtt.

– De én rabbi akarok lenni!

– Tudom, fiam. Tudom.

– Azt gondolja a tanár úr, hogy nem vagyok alkalmas?

– Ne beszélj zöldeket! Semmi ilyesmit nem mondtam, és nem is gondolok. Illetve nem erre gondolok. De van úgy, hogy az emberben megszólal egy másik hang, és incselkedni kezd vele. És két hangot hall, amelyek vitatkoznak, és menne egyik fele is, meg a másik fele is, és szép csendben felörlődik. Vannak dolgok, amiért nem érdemes egy egész életet feláldozni, és nem érdemes kínlódni sem.

– Hogy tetszik ezt érteni? – hunyorgott Ádám. Nem tudta, mitől, de liftezni kezdett a gyomra.

– Nősülni nem akarsz?

Ádám érezte, hogy elvörösödik.

– Egyelőre nincs senki, akivel...

Schuller nagyot sóhajtott, és körülnézett. A könyvtáros lány néha rájuk pillantott a terem másik végéből, s bár hallótávolságon kívül volt, Schuller még jobban lehalkította a hangját.

– Van, ami micva,* és van, ami avéra**. De a kettő közt van egy keskeny szürke zóna. Olyan, mint a naplemente és a sötétség közti rövid idő. Amire egyes mestereink azt mondták, ilyenkor lehet világi könyveket olvasni. Az emberi viselkedésnek is van ilyen szürke zónája. Nem ajánlatos, de eltűrhető, még akkor is, ha rosszállóan beszélnek róla. Példaképpen mondom: azt mondja a gemara***, ha az ember nem bír a jécer hárával****, öltözzön feketébe, és menjen egy olyan helyre, ahol nem ismerik. Ne nyilvánosan vétsen a morállal szemben, nehogy példaként szolgáljon, de könnyítsen magán.

Ádám elpirult. Schuller megveregette a vállát.

– Élni kell a törvénnyel, Kerpen, nem belehalni. Jobb néha egy zsidó kalap nélkül, mint később egy kalap zsidó nélkül. – A fejét csóválta. – Az ember nem is gondolná, hogy vannak még ilyen komoly lelkek. Vigyázz magadra, fiam! Ez a világ nem a te fajtádnak való.

Az asztalon megtámaszkodva felállt, kifelé indult, de megtorpant és visszafordult. Komolyan nézett Ádám szemébe, aki zavarában önkéntelenül felemelkedett. Álltak egymással szemben.

– Még az is kiderülhet, hogy ez tényleg nem neked való pálya. Szép pálya, komoly pálya, de nem mindenki alkalmas rá.

– Akkor mégis úgy gondolja a professzor úr... – hebegett Ádám.

– Én nem gondolok semmit, fiam – nézett rá szigorúan Schuller. – Csak nem akarom, hogy később csalódj. – Előrenyújtotta a kezét, mintha a vállát akarta volna megfogni, aztán csak figyelmeztetően intett.

* parancsolat

** bűn

*** A Talmud része, kommentárok, viták gyűjteménye.

**** rossz ösztön (értsd: szexuális ösztön)

Ádám letargikus hangulatban ért haza. Amikor anyja késő este bekopogott hozzá, csak annyit mondott, hogy fáradt, és még tanulnia kell. Vacsorát sem evett, anyja érintetlenül találta a jénai tálat, amiben este a spagettit hagyta, pedig Ádám kedvencét, tejszínes gombás szószot készített hozzá.

Fia reggel sem volt otthon, amikor benyitott a szobájába, de aznap az Intézetben sem látták. Ádám csak arra az időre ment el, míg anyja reggel otthon tevékenykedett, nem akart vele találkozni.

Délelőtt hazament, lefeküdt, fejére húzta a takarót, aludni próbált. Később felkelt, anyja gyógyszeres fiókjában turkált, és az apja halála után használt – általa gyűlölt – kék pirulából, a 0.5 milligrammos Xanaxból vett be egy egészet, amitől anyja esténként mindig tompává és közönyössé vált.

Fogalma sem volt, mennyit kell bevenni, úgy vágta fejbe a gyógyszer, hogy napközben csak kóválygott. Lefeküdt, aludni próbált, de csak kavarogtak félálomban a gondolatai. Felkelt, olvasott, de nem emlékezett rá, hogy mit. Nem volt kedve kimenni az utcára. Este is elkerülte a találkozást, kitett egy cédulát, hogy előző éjszaka tanult, korán lefekszik, így másnap reggel az anyja nem keltette. Ádám felhívta az orvost, találkozhatnának-e aznap. Estére kapott időpontot.

Beteget jelentett az Intézetben, megint bevett, ezúttal egy felet, a Xanaxból, és tompán, hátán fekve várta az estét. Eddig kényszeredetten, gyomorszorulással ment a terápiára, tele kétségekkel, ezúttal azonban úgy érezte, nincs más választása.

Amikor elmondta Erdődynek, hogy rosszul volt, s előző nap kissé túlgyógyszerezte magát, amitől még rosszabbul lett, az a fejét csóválta.

– Ha nem bírja nyugtató nélkül, szóljon. De a gyógyszerek nem oldják meg az emberek dilemmáit.

– És nekem miféle dilemmát kellene megoldanom? – kérdezte Ádám dühösen. Úgy érezte, a pszichiáter rébuszokban beszél.

– Azt csak maga tudhatja – adott talányos választ a doktor. – De én is kíváncsi vagyok rá. Hogy van most?

– Rosszul, azért jöttem. A múltkor ott tartottunk, hogy mi a hobbim.

– Nem kell ragaszkodnia ahhoz, amiről a múltkor beszélt. Mondja azt, ami épp most foglalkoztatja. Ami az eszébe jut.

– Most ez jut az eszembe – mondta dacosan Ádám.

– Rendben – bólintott a doktor. – Mi a hobbija?

– A divat.

– A divat? Úgy érti, a ruhák?

Ádám bólintott.

– És milyen ruhák?

A fiú hallgatott. A doktor türelmesen várt. Ádám egy örökkévalóságnak érezte, míg újra megszólalt.

– Férfi ruhák vagy női ruhák? – Erdődy hangja természetesen csengett. Nem volt se különösebben meglepett, se számon kérő. Lassan, szinte közönyösen kérdezte.

Ádám úgy érezte, sarokba szorította, de mintha várt volna erre.

– Női ruhák – bökte ki, és eleresztette összegyűrt baseballsapkáját. Észre se vette, hogy szorongatja.

– A női ruhák sokkal színesebbek és változatosabbak, mint a férfi ruhák – jegyezte meg az orvos. – Nem szólva arról, ha valakinek egyenruhát kell viselnie. Mert, ugye, az öltöny, a fehér ing és a kalap vagy a sapka tulajdonképpen egyenruha.

– Ne vicceljen! – csattant fel Ádám.

– Eszemben sincs – rázta a fejét a doktor.

– Maga nem tudja...

– Mit?

– Ha ez kiderül...

– Micsoda?

– Ez az egész. Mi lesz belőle? Mit fognak szólni? Mi lesz velem? – Ádám összekulcsolt karjával átölelte magát.

Az orvos nyugodt hangon felelt.

– Egyelőre nem tudom, mi az, aminek ki kell derülnie, következésképpen azt sem tudom, mi lesz magával, ha kiderül. Csak azt tudom, hogy nem tudjuk pontosan, mi ez, és nagyobb tétet tennék rá, hogy ettől a nem-tudástól érzi rosszul magát. Lehetséges, hogy ha megtudjuk, jobban fogja magát érezni.

– Nem tudom... Mi ez az egész? Mi van velem? Azt se tudom, mi vagyok vagy ki vagyok. – Ádám nem tudta tartani magát. Kapkodta a levegőt, nehezen préselte ki a szavakat. Igyekezett elfojtani az előtörő hangokat, de egész teste görcsösen rázkódott.

Erdődy egy zsebkendőt nyújtott felé. Elvette, belefújta az orrát. A doktor némán figyelt, majd egészen halkán szólalt meg.

– Pontosán ezek miatt a kérdések miatt ülünk most itt. De a választ csak úgy tudjuk megkapni, ha elég kíváncsi és elfogulatlan. Még ha a vallás korlátozza is az elfogulatlanságát önmagával szemben. Tudom, hogy ez a maga esetében nehezebb, mert a dolgok összefüggnek... Kell hozzá némi bátorság. Néha önmagunk kiteljesedésére, néha önmagunk ellenében választunk szakmát, néha pedig csak választunk, de nem tudjuk, jól választunk-e. De ez kicsit messze vezet... Maradjunk a közelben. Kérdeznék valami bizalmasat, ha úgy érzi, hogy felkészült rá.

Ádám nyugalmat próbált erőltetni magára. Nagyot nyelt és biccentett.

– Fizikailag minden rendben van a nemi szerveivel?

Ádám először meglepődött, azután mintha megértette volna, miért kapta a kérdést.

– Igen, azt hiszem. De nem erről... – elharapta a mondatot.

– Parancsol?

Ádám tétovázott, Erdődy kihasználta a pillanatot:

– El tud képzelni egy szexuális jelenetet?

– Mi lesz velem? – kérdezte a fiú.

– Az attól függ.

– Mitől?

– Mit szeretne tenni?

– Megölni magam – mondta Ádám kétségbeesetten.

– Nem akarná helyette inkább megismerni önmagát? Nem kíváncsi arra, aki magában lakik?

Ádám nemet intett, majd az orvos kételkedő pillantására félénken, bizonytalanul bólintott.

– Lehetséges, hogy mégis inkább jövő alkalommal folytassuk? – kérdezte. – Nagyon elfáradtam – állt fel, és érezte, hogy remeg a lába.

Az orvos bólintott. Ádám úgy érezte, távol van, pedig ott ült, alig egy méterre tőle a karosszékben.

Valami szüntelenül rejtőzni akart benne, másrészt kitörni, és kapart, mint drótkerítés alatt a megvadult állat. Egyszerre érezte az egész testét átható feszültséget, s a lényével egygé vált szorongást.

A villamoson néhány percre csitult a harc, és ólmos fáradtság zuhant rá. Mintha órákon át követ tört volna, ez a hasonlat is eszébe jutott. Mintha egy barlangból próbálna előbújni, és elhányva a köveket nem a fényre, hanem egy újabb barlangra bukkanna.

Míg suhant a villamos a Körúton, alig tudta nyitva tartani a szemét, de minden rezdülésre és minden éles hangra összerezzen. Érzékeny lett, sebezhető, annyira, mint korábban soha. Mi köze körülötte ezekhez? Mi közük hozzá? S mi lenne, ha tudnák?

Nem emlékezett a hazavezető útra. Otthon elővette gondosan előkészített vacsoráját a hűtőből, és lehúzta a vécén, nehogy még azon is vitatkoznia kelljen anyjával, evett-e rendesen.

Fázott, pedig már fűtöttek. El kellene tűnni, vagy a világnak kellene megszűnnie körülötte. Reszketett, összeszorult a gyomra, hiába szorította rá a tenyerét. Bevett egy egész Xanaxot. Ült a számítógépénél, bámulta a képernyőt, nézegette a letöltött oldalakat, de már nem érdekelt egyik sem, azt se tudta, mit néz. Csak befelé tudott figyelni, hogy kordában tartsa a kitörni vágyót. Még mindig elviselhetetlenül sokat érzett. Kisvártatva még egy szem tablettát küldött az előző után.

Fél óra múlva tompán, izgalom nélkül nyúlt anyja éjjeliszekrényének fiókjába az altatós dobozért. A konyhában egy pohárba pattintotta a Stilnox tablettákat, vizet eresztett rájuk, és megvárta, míg feloldódnak. Semmit nem érzett, amikor felhajtotta. Visszament a szobájába, s amikor szédülni kezdett, lefeküdt az ágyra, és betakarózott. Leoltotta a villanyt, csak a bekapcsolva maradt számítógép képernyővédője villogott a sötétben.

ZSIDÓ IDENTITÁS A VÉSZKORSZAKBAN

*Adalékok Komlós Aladár és Radnóti Miklós 1942-es vitájához
eddig ismeretlen dokumentumok alapján*

„A másik asszimiláns-típus a mi ideálunk: az a zsidó, aki magába nevelte a nyugati kereszténység krémjének gerincességét és finom erkölcsiségét, s épp ezért nem alacsonyítja le magát silány külszínnek hazug majmolásával, hanem nyugodtan és bátran vallja zsidónak magát.” E szavakkal zárta *Zsidók a válaszüton* című tanulmányát¹ a már Prešovnak átkeresztelt Eperjesen Komlós Aladár 1921-ben. A 28 éves magyar-latin szakos tanár hosszasan eseteli saját útkeresését, melynek eredményét ekként foglalja össze: „zsidó a vérem, magyar a bőröm és ember vagyok”. A Koral Álmos álnéven² jegyzett szöveg néhány hónappal azt követően született, hogy szerzőjét a szlovák tanügyi hatóságok elbocsátották állásából Kassán a premontrei gimnáziumból. A retorzióra a *Kassai Napló*ban megjelent cikkei miatt került sor, amelyekben a határon túlra „szakadt” magyarság védelmében, érdekében szólalt fel, közülük is különösen a *Zrínyi ünneplése körül* című írása vált botránykővé a szlovákok szemében.

A szülőföldjén ellehetetlenült, 1925-ben Magyarországon letelepedett latin-magyar szakos tanár említett cikkei és kirúgása alig negyedszázaddal később egészen más ügyben kaptak jelentőséget. 1944 tavaszán ugyanis – az addigra a *Nyugat* második nemzedékéhez tartozó, Szerb Antallal és Schöpflin Aladárral együtt emlegetett nagy tekintélyű kritikus és irodalomtörténész – Komlós erre az egykori karakán kiállítására mint magyarságának és hazafiságának bizonyítékára hivatkozva próbálta elérni, hogy mentesítsék a zsidókkal szemben hozott egyes intézkedések alól. Legalábbis ez szerepel abban a kérvényben,³ amelyet bő két héttel a vidéki zsidóság tömeges bevagonírozásának kezdete előtt írt a Sztójay-kormány belügyminiszterének, a deportálások egyik szervezőjeként hírhedtté vált Jaross Andornak.

Ez az eddig lappangó levél⁴ meglehetősen szokatlan helyen őrződött meg: az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának egy, a Rajk-perhez kötődő dossziéjában.⁵ Az 1964-ben egybefűzött terjedelmes paksaméta igen vegyes tartalmú. 75 olyan személyi ügyének rövidebb-hosszabb összefoglalói találhatók benne, akik valamilyen – többnyire

¹ A tanulmány szövegét lásd Komlós Aladár: *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig. I-II.*, Múlt és Jövő könyvek, 1997., II. kötet 11–26. Eredeti megjelenése: [Komlós Aladár] Koral Álmos: *Zsidók a válaszüton*. Prešov, 1921., Minerva Nyomda

² Komlós Aladár 1918 után használta ezt az álnévet a *Kassai Napló*, az aradi *Genius* és a *Bécsi Magyar Újság*ban megjelent írásainál, illetve a *Múlt és Jövő* 1934-es évfolyamában. (Gulyás Pál: *Magyar Írói Álnév Lexikon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956.; Sz. Debreczeni Kornélia: *Magyar Írói Álnév Lexikon*, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1992.)

³ A kérvény 1944. április 28-án született, teljes szövegét lásd tanulmányunk után.

⁴ A kérvény és az azt kísérő iratok felfedezéséről, valamint azok jelentőségéről az 1942-es Radnóti-Komlós vitában az első híradást a *HVG* hetilapban adtam (A Radnóti-Komlós vita – Igazuk tudatában; *HVG*, 2014. április 26. 38–40.).

⁵ Személyi dossziék megsemmisítésére javaslatok, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, ÁBTL 2.1. IX/43

igen távoli – kapcsolatba voltak hozhatók a munkásmozgalmi prominensek (így a Rajk László és társai, illetve a szociáldemokraták) elleni rákosista koncepciók eljárásokkal, s a belügyi szervek az 1950-es évek elején ezért kezdeményezték a megfigyelésüket. Mivel azonban szinte egyikük ellen sem indítottak eljárást, 1964-ben bezúzták az évek során róluk begyűjtött jelentéseket, feljegyzéseket. Ugyanakkor mindenkiről megőriztek egy pár oldalas emlékeztetőt,⁶ amelyben rögzítették, miért váltak egykor gyanúsá, és milyen körülmények folytán tisztázódtak.

Komlós Aladár dosszióját 1951-ben nyitották meg, azért, hogy gyűjtsék a „gimnáziumi tanár (...) trockista tevékenységével” kapcsolatos anyagokat. A gyanú árnyéka az előző év végén vetült az irodalmárra, amikor a Szakasits Árpád és társai perében elítélt Ignotus Pál⁷ vallomásaiban felmerült a neve.⁸ Legalábbis forrásként kizárólag Ignotusra hivatkozik az 1964. november 10-én készült belügyi összefoglaló, amely sorolja, hogy mivel hívta fel magára az Államvédelmi Hatóság figyelmét Komlós. Eszerint „az 1930-as években, mint zsidógimnáziumi tanár cionista nézeteket vallott, a II. világháború idején a németek egy cionista csoporttal Svájcba vitték, ahol az ún. tudós lágerben helyezték el.⁹ A lágerben destruált a párt irányvonala ellen. A felszabadulás előtt és után szoros kapcsolatot tartott fenn Gachot¹⁰ francia kémmel.” Ezeknél azonban alighanem jóval többet nyomhatott a latban, hogy Komlós szociáldemokrataként baráti kapcsolatot ápol „kompromittálódott” író- és párttársaival – az említett Ignotus mellett az 1950-ben letartóztatott köztársasági elnökkel, Szakasits Árpáddal, a Rajk-perben elítélt (költő, műfordító, szociáldemokrata ideológus) Justus Pállal, valamint Losonczy Géza újságíróval, népművelési államtitkárral, a későbbi Nagy Imre-kormány államminiszterével.

Az évekig folytatott megfigyelések során aztán – derül ki egy 1954-ből megőrzött belügyi jelentésből – felrögták még Komlósnak a párt irodalompolitikáját bíráló kijelentéseit,¹¹ valamint, hogy „ma is hangoztatja, hogy nem hiszi el, hogy Ignotus angol kém lett volna”. Mindehhez jellemzőként a következőket fűzték hozzá: „Komlós Aladár elkeseredett ember, aki még abban sem bíz, ha feléje segítő kézzel közelednek. Olyan típusú ember, akinek a nézetei keveredtek a cionisták, az anarchisták és a szociáldemokraták nézeteivel. (...) Személyi dossziéja egy elégedetlen, sértődött öreg értelmiségi családból származó író sirámaiból tartalmazza”. Mivel nyílt eljárás ellene sosem folyt, a megfigyelést 1954-ben leállították, a dossziét pedig az 1964. novemberi felülvizsgálat idején meg is semmisítették. Komlós Aladár személyi anyaga azonban egy szempontból eltér a másik 74 megfigyeltétől: egy külön borítékban az illetékesek – feltehetően cionista múltjára, valamint a svájci lágerben tanúsított „destruáló” magatartására tekintettel – fontosnak tartották a zsidótör-

⁶ Ezek az összefoglalók általában néhány oldalból állnak, vagy legalábbis ennyi volt az érdemi részük. Számos esetben tartalmaznak egy-egy korábbi, többnyire az 1950-es évek derekán készült összefoglaló jelentést is.

⁷ Ignotus Pál (1901–1978) publicista, író, az *Esti Kurir* vezércikkírója. József Attilával együtt a *Szép Szó* egyik alapítója, a második világháború után, szociáldemokrata felkérésre, a londoni magyar követség sajtóattaséja volt. 1949 nyarán hazarendelték, majd leváltották, 1950 végén kémkedésért és szociáldemokrata szervezkedésben való részvételért 15 évi fegyházra ítélték. 1956-ban szabaddult. A forradalom után Angliába emigrált.

⁸ A belügyi összefoglaló Ignotus Pál „elítélt kém” Komlóstra nézve terhelő vallomásának évszámát 1951. december 6-ra, egy évvel a pere utánra datálta.

⁹ Utalás a Kasztner-vonat históriájára, lásd a 24. lábjegyzetet.

¹⁰ François Gachot (1901–1986) francia író, műgyűjtő, diplomata, egy ideig a budapesti Francia Intézet igazgatója.

¹¹ Az ügynökjelentésekből például ilyesmiket idéztek: „Védelmébe vette Déri [sic!] Tibort, amikor Felelet c. könyvét Révai József megbírálta, hogy a könyvnek csak a negatívumaival foglalkozik, de a pozitívumokat nem veti fel. (...) Többször is hangoztatja, hogy a jelenlegi költők mind hanyatlanak. Ennek oka az állami beavatkozás, az előírt téma következménye.”

vények hatálya alól mentességet kérő, két évtizeddel korábbi beadványát a hozzá csatolt iratokkal (így például a születési anyakönyvi kivonattal és az erkölcsi bizonyítvánnyal) együtt megőrizni. Ilyen megkülönböztetett figyelem másra nem irányult.

A deportálások árnyékában született kérvény új adalékokkal szolgálhat a Komlós és Radnóti Miklós között két évvel korábban, 1942 májusában lezajlott, nem csupán irodalomtörténeti szempontból érdekes vitához. A nézeteltérést, mint azt az utóbbi évtizedekben többször is elemezték,¹² az váltotta ki, hogy Komlós akkor ismételten verset kért az *Ararát* című magyar zsidó évkönyv számára a nála 17 évvel fiatalabb, de már irodalmi berkeken túl is ismert költőtől. Az almanachot a szerkesztő 1939-ben a magyar zsidó irodalom újraélesztésének és megszervezésének szándékával hozta létre, az első zsidótörvény megszületése után. Irodalomszervezői ars poeticáját Komlós az első kötetben ekként fogalmazta meg: „Ments Isten, hogy a zsidó író hunyja be szemét az új gondolatok elől, vagy felejtse el, hogy népén túl hozzátartozik a nemzethez, az emberiséghez is. (...) Nem azt óhajtjuk, hogy zárjuk ki magunkból a zsidóságon kívüli világot, hanem azt, hogy eresszük be végre – amit eddig kirekesztettünk – a világ zsidó részét is.”¹³ Fő célja mindazonáltal a zsidó önérzet megerősítése volt a vészterhes időkben. A muszájherkulesi hevülettel szervező Komlós az évek során számos neves szerző – köztük Füst Milán, Pap Károly, Szép Ernő, Szomory Dezső és Zsolt Béla – írásait is felvonultatta az antológiában, Radnóti azonban válaszelevelében¹⁴ ezt az évkönyvszerkesztési koncepciót kategorikusan elutasította.

Míg ugyanis Komlós több ízben is kifejtette, hogy lehet és kell is kettős identitásban élni, addig a magát 18 éves kora óta katolikusként valló költő nem fogadta el ennek lehetőségét.¹⁵ A válaszelevelében megfogalmazott indoklása szerint bár „zsidóságot soha sem tagadtam meg, (...) de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőségem« ősi meghatározójának. Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. Ilyenek a tapasztalataim. Lehet, hogy nincs így, én így érzem és nem tudnék hazugságban élni. A zsidóságot »életproblémám«, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különben magyar költő vagyok (...)”. Radnóti legfőbb érve azonban nem az identitásra, hanem a művészi minőségre vonatkozott: „nem hiszek hát a »zsidó író«-ban, de a »zsidó irodalomban« sem. A gyakorlat, ne haragudj, engem igazol. Néha nézegetem a zsidó lapokat... féltehetségek és gyöngye tehetségek menekülnek egy kis meleg közösségbe, mert a szabad írói versenyt nem bírták volna zsidótörvény és 1942 nélkül sem”.

A vita voltaképpen máig nem zárult le. A Radnóti által két héttel a második munkaszolgálatra való behívása előtt írt levélre Komlós válaszolt ugyan, de a szöveg elveszett vagy lappang. Fennmaradt viszont a szerkesztőnek a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékában a vitáról három évtizeddel később született összefoglalása. Ezt a Radnóti levelét

¹² A vita két, részletesebb feldolgozása: Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 537–546.; Gyertyán Ervin: *Erkölc és öntudat – Emlékezés Komlós Aladárra, Literatura*, 2005/4, 31. évfolyam, 415–424.; utóbbi cikk bővebb változata a Gyertyán-hagyatékban, kéziratban. (Köszönöm Veress Mariannak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.)

¹³ A magyar zsidó író útjai, *Ararát*, 1939., A cikk szövegét lásd Komlós Aladár: *Magyar-zsidó szellem-történet a reformkortól a holocaustig. I-II.*, Múlt és Jövő könyvek, 1997., II. kötet 96–100.

¹⁴ A levél 1942. május 17-én kelt. Teljes szövege megtalálható Radnóti Miklós: *Ikrek hava, Napló*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 189–192., de közli Ferencz Győző is idézett monográfiájában, 540–543.

¹⁵ Lásd Ferencz Győző i. m.

is magába foglaló vitairatát már az életművét bemutató 1977-es kötetében¹⁶ is közzé szerte volna tenni Komlós,¹⁷ de a költő özvegye, Gyarmati Fanni nem járult hozzá a levél közléséhez.¹⁸ Pedig azt maga Radnóti is olyan fontosnak tartotta, hogy elküldése után a naplójába bemásolta. A költő 1942-es válaszelevelét – figyelmen kívül hagyva özvegye 1975-ös álláspontját – elsőként a szamizdat *Beszélő* publikálta 1986-ban,¹⁹ igaz, Komlós utólagos (1970-es évekbeli) reflexiói nélkül, mondván: „nem akartuk, hogy az a látszat keletkezzék: a vitában a túlélő az utolsó szó”.

Az *Ararát* szerkesztőjének kései érvei azóta sem kerültek nyilvánosságra. Az 1970-es évek derekán született szövegből²⁰ kiderül, Komlós három évtized távlatából is úgy vélte, Radnóti félreértette az almanach egykori szerepét, az évkönyv ugyanis „nem politikai, hanem erkölcsi magatartást képviselt”. Sem a magyarság megtagadását, sem önmaguk szellemi gettóba zárását nem kívánta munkatársaitól, küldetése afféle „lelki egészségvédelem” volt, hogy a zsidóknak „legyen erejük vállalni sorsukat, s emelt fővel, egyenes gerinccel és csorbítatlan önérzettel tudjanak szembenézni a halállal”. A kiköszörözött Komlós szerint bizonyos történelmi pillanatokban – és az 1940-es évek eleje ilyen volt – igenis mindenkinek vállalnia kell a szolidaritást (legalább „az együttérzés egy falatját”) sors társaival, még a gyengébb képességűekkel is, „hogy legyen erejük vállalni sorsukat, s emelt fővel, egyenes gerinccel és csorbítatlan önérzettel tudjanak szembenézni a halállal; hogy ám haljunk meg, ha muszáj, de hogy még szégyelljük is magunkat, azt már nem”. Ezért sem értette, „miért érezte Radnóti, hogy emberi értéke csorbát szenvedne, ha kisujját nyújtja a zsidóság felé? Miért gondolta, hogy a hűség a magyarsághoz fennkölt dolog, de együttérezni a halálra szánt zsidósággal árulás?”

A minőség azonban nem függhet az együttérzéstől – olvasható ki ezzel szemben

¹⁶ Komlós Aladár: *Kritikus számadás*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1977.

¹⁷ Az akkor a Szépirodalmi Kiadónál dolgozó Kőszeg Ferenc, a *Kritikus számadás* kötet sajtó alá rendezőjének és felelős szerkesztőjének közlése.

¹⁸ Radnóti Miklósné levele Komlós Aladárnak, Budapest, 1975. április 14., eredeti kézirat a Komlós-hagyatékban található, Petőfi Irodalmi Múzeum, Levéltár, V. 4733/230. Teljes szövege:

„Kedves Professor Úr,

köszönöm szépen levelét, de a kért publikálási hozzájárulást nem adhatom meg. – Ez a levél – mint bizonyára tudja – beleépült Miklós kiadatlan naplójába. Kiadatlan, bár az általa megkívánt 30 év várakozási idő letelt. Kiadatlan azért, mert szerepelnek benne olyan megjegyzések, amelyek kortársaknak rosszul eshetnének, ezt nem akarom. Viszont megengedhetetlenek tartanék bármely kihagyást. – Nagyon régóta és újabban egyre sűrűbben kéri a közlést vagy legalább részletek közlését. A József Attilára vonatkozó részletek kivételével – amit emlékének teljessége kívánt – minden kérést visszautasítottam és visszautasítok. Következetlenség lenne, ha most ennek a levélnek – ami elég köztudomásúan a napló szerves része – megjelentetéséhez hozzájárulnék.

Másrészt a jelenlegi, elég sok zavaros indulattól fűtött eszmei légkörben sem tartom időszerűnek a publikálást. – Miklós leghűségesebb barátja és 1944. március 19-től bevonulásáig élete mindennapos tanúja, Aczél György is egyetért azzal, hogy a naplót ne publikáljam. Így feltehetően az annak részét képező levélről is ezt gondolja. Az ő baráti véleményét is megkérdezem, amire eddig még nem kerülhetett sor.

Bízom benne, hogy megérti felelősségemet és nem nehezelt ezért. Biztosan tudom, hogy tanulmánykötete ettől az elmaradó levéltől semmit sem fog értékéből veszíteni.

Jó egészséget kíván és tisztelettel köszönti

Radnóti Fifi (Radnóti Miklósné)”

(Köszönöm a Radnóti-hagyaték gondozóinak, Dr. Endrényi Krisztinának és Ferencz Győzőnek a levél közléséhez való hozzájárulást.)

¹⁹ Radnóti Miklós kiadatlan levele a zsidóságról, *Beszélő* szamizdat, 16. szám (1986/1.), in: *Beszélő* összkiadás I-III., AB-Beszélő Kiadó, 1992, II. kötet.

²⁰ Datálás nélkül. A vitairat teljes szövegét lásd tanulmányunk után.

Radnóti leveléből. Más kérdés, hogy a kereszttség felvételével 1943-ig váró költő nem a zsidóságtól magától határolódott el – értelmezte az írást Schein Gábor –, hanem csupán egy olyan antológiától, „amelynek elsődleges szerkesztési szempontja a szerzők származása volt, mert minden bizonnyal úgy vélte, hogy a szövegek értékessége vagy értéktelensége ilyen kategóriákkal nem közelíthető meg”.²¹

A befejezetlen polémia egyik résztvevője sem kerülte el a zsidó sorsot, ám az különbözőképp törte meg életük folyását. A magyarságát és katolikusságát hangoztató Radnóti nem élte túl harmadik munkaszolgálatát, 1944 novemberében magyar katonák ölték meg a Győr melletti Abdánál.²² A minden erejével a zsidó irodalmat feltámasztani, megtámogatni szándékozó almanachszerkesztő kaphatott volna hamis, egy kárpitos nevére szóló papírokat, ám ezt a lehetőséget elvetette, mert – mint azt az 1960-as években felidézte – „nem akarok kárpitos lenni, még az életem megmentése érdekében sem”.²³ Végül, a deportálások árnyékában, a magyarságát bizonyító kiállítására hivatkozva, „hazafias tisztelettel” kérte a zsidótörvények alóli mentességet. A Belügyminisztérium válasza, ha volt egyáltalán, nem maradt fenn, a kérvény hátoldalán azonban olvasható egy katonásan szűkszavú reakciója (piros ceruzával odafirkantva): alkalmatlan.

A kívánt kivételezésben nem részesülő Komlós 1944. június 30-án (amikor Radnóti már a jugoszláviai Bor mellett dolgoztatták rézbányákban, vasútépítésen) szállt fel arra a bergen-belseni láger felé induló szerelvényre, amelyet utóbb Kasztner-vonatként emlegettek. A számtalan vitát kiváltó vonaton – ezerdolláros fejpénzért – 1684 ember menekülhetett meg a „végső megoldástól”.²⁴ A Budapesti Segélyező és Mentőbizottság ügyvezetője, Kasztner Rezső által kialakított vagonokba az általában többek helyett is fizető, tehetős utasok mellé sokan igyekeztek, a kocsikba végül a szervezőn és családtagjain kívül a vallási és világi zsidó élet egyes prominensei juthattak fel. Utóbbiak között volt az irodalmi életben kiemelkedő Komlós (és felesége, Palotai Erzsébet előadóművész) mellett például Zsolt Béla író, publicista, valamint Szondi Lipót, a világhírű orvos-pszichológus és Ernster Dezső operaénekes is. A Bergen-Belsenben elkülönített helyen őrzött menekültek több hónapos, kétségek közötti várakozás után juthattak el végül a biztonságot és a túlélést jelentő Svájcba. Míg nem tudni, hogyan, milyen kapcsolatok révén került fel a vonatra Komlós Aladár. Életének ezekről a hónapjairól – talán a kivételezett túlélők lelkiismeret-furdalásától is gyötörve – írásaiban nem emlékezett meg.

²¹ Schein Gábor: Egy történet jele (A magyar-zsidó irodalom fogalmáról), *BUKSZ*, 1998. 4. 406–418.

²² Csapody Tamás: Abdai gyilkosok, in: *Aetas*, 2010. 1., 66–92.; (uő: *Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből*. Vince Kiadó, Bp., 2011.)

²³ Kőszeg Ferenc közlése.

²⁴ Szita Szabolcs: Aki egy embert megment – a világot menti meg. *Mentőbizottság, Kasztner Rezső, SS-embervásár 1944–1945*. Corvina, Budapest, 2005.

Dr. Komlós Aladár személyi okmányai az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában¹

Levél a Belügyminiszternek 1944. ápr. 28.²

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!

Alulírott Komlós Aladár dr. gimnáziumi tanár, budapesti (VIII. Bezerédi u. 19. IV. 2.) lakos azon alázatos kérelemmel fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy méltóztassék engem az 1.200/1.944. M. E. sz.³ továbbá az 1.210/1.944. M. E. sz.⁴ és az 1.240/1.944. M. E. sz.⁵ rendeletekben előírt korlátozások alól mentesíteni a 2.220/1.941. M. E. sz.⁶ rendeletben megállapított és alább megokolt körülmények alapján.

Kérésemet bátor vagyok az alábbiakkal indokolni:

1920. márc. havában – miután néhány hónappal előbb hazakerültem a többéves katonáskodásból – a pozsonyi Školsky Referát próbaidős tanárrá nevezett ki Kassára a volt premontrei gimnáziumhoz. Itt nem törődve azzal, hogy működésemmel állásomat és személyes szabadságomat veszélyeztettem, a Kassai Napló című napilapban, amely akkoriban a szlovenszkói magyarság legtekintélyesebb sajtóorgánuma volt, több cikkben síkra szálltam a magyarságot elnyomó tot kultúrpolitika ellen. Különösen két cikkem keltett feltűnést: az egyikben a magyar tanárok elbocsátása ellen emeltem szót, egy másikban „Zrínyi ünneplése körül” címen az ellen tiltakoztam, hogy a szlovákok a „vér” jogán el akarnak vitatni tőlünk nagy magyar szellemeket, mint Zrínyi, Petőfi, Madách. Az utóbbi tárca miatt a Slovenský Denník című napilap 1920 júniusában vezércikkben támadott meg, amelynek magyar fordítását kérvényemhez mellékelem. Hazafias szellemű működésem következménye nem maradt el: a Školsky Referát 1920 szeptemberében írásban értesített, hogy szerződésemet mint szlovák „nemzeti szempontból megbízhatatlan” elemét nem újítja meg. A Kassai Napló természetesen hiába harcolt érdekében, elbocsátásomon nem lehetett változtatni, s éveken át szülővárosomban, Losoncra vonulva magántanításból voltam kénytelen tengetni életemet, kitéve a helyi hatóságok zaklatásainak, míg 1925-ben át nem jöttem az anyaországba, Budapestre.

A Školsky Referát említett írásos végzését nem őriztem meg, tevékenységemet és amiatt történt elcsapatásomat két felvidéki magyar író, volt kassai, jelenleg bpesti lakosok mellékelt nyilatkozatával bizonyítom.

Losonci működésemnek magyar művelődési szempontból főeredménye egy szabadegyetem szervezése volt 1921-ben, amelyen én a modern magyar irodalom főértékeit ismertettem a szlovák szellemben nevelt és a magyar kultúrától elzárt ifjúság számára. E szabadegyetemet annakidején a szlovenszkói magyar szellemi élet eseményének

¹ In: Személyi dossziék megsemmisítésére javaslatok, ÁBTL 2.1. IX/43. Az alább közölt levelek, iratok a 75 megfigyelt személy anyagait gyűjtő dossziében, Komlós Aladár nevénel, egy 12 eredeti lapot tartalmazó borítékban található.

² Az ékezetek a helyesírás mai szabályai szerint vannak átírva.

³ 1200/1944 M. E. sz. rendelet a zsidók háztartásában nemzsidók alkalmazásának tilalma tárgyában.

⁴ 1210/1944 M. E. sz. rendelet a zsidók közszolgálatának és közmegbízásainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetése tárgyában.

⁵ 1240/1944 M. E. sz. rendelet a zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában.

⁶ 2220/1941. M. E. sz. rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásáról szóló 1939. évi IV. törvénycikk egyes rendelkezéseinek a visszacsatolt keleti és erdélyi területeken alkalmazásáról.

tekintették és jelentőségét még 1938-ban is Az Ország Útja című folyóirat Magyarok Csehszlovákiában c. különkötete is (121.2.1.) is elismeri.

Tudom, mindez csekély: oly kevés, mint amennyit képességeim és pályám lehetővé tettek. Az a néhány cikk, amelyre hivatkozom, talán számbavehető sem volna, ha egy lapkötelékben álló hivatásos közíró tollából származik. De én mint állami alkalmazásban álló tanár írtam ezeket. Ennek méltánylásához szem előtt kell tartani azt a bénultságot, amelyben épp a szóban forgó időpontban a szlovenszkói magyarság s főképp a függő helyzetében agyonterrorizált magyar hivatalnokréteg került; talán túlzás nélkül állítható, hogy kevés állásban levő magyar tanár akadhatott egész Szlovenszkón, aki ezidőtájt nyíltan síkra mert volna szállni az izgatottan türelmetlen cseh és szlovák sovinizmus ellen. Ezért bátorodom Nagyméltóságodat arra kérni, hogy kegyeskedjék kicsiny értékű tetteimet jóindulattal mérlegelni, s nekem a kivételezettséget megadni.

Végül csatolom magyar állampolgársági bizonyítványom hitelesített másolatát, születési anyakönyvi kivonatomat és erkölcsi bizonyítványomat. Egyben megemlíteni bátorodom, hogy végigküzdöttem az első világháborút és katonai kitüntetésem alapján 1942:XIV. tc. 6§-a szerint a magyar kir. honvédségen belül kivételezett személy vagyok.

Hazafias tisztelettel:
dr. Komlós Aladár, gimn-i tanár [tollal]

Budapest, 1944. április 28.⁷

5 db melléklet [tollal]

* * *

M. kir. belügyminiszter
Szám: 50. 935-1931

Visszahonosítási okirat

Eredeti magyar állampolgárságát az 1921:XXXIII. törvénycikkkel becikkelyezett trianoni békeszerződés 61. cikke alapján elvesztett

Dr. Komlós (Kredens) Aladár, született az 1892. évben, hírlapíró, budapesti lakos, nőtlen,

az 1922. XVII. t.-c. 24. §-á alapján kérelméhez képest a magyar állam kötelékébe visszavétetik, illetőleg visszahonosítatik.

Budapest, 1931. évi október hó 29-én.

A miniszter rendeletéből:

[olvashatatlan aláírás]
miniszteri tanácsos

⁷ A kérvény hátoldalán fel van tüntetve a levél címzése, a feladó/kérelmező címe, röviden összefoglalva a kérelem tárgya (vagyis, hogy mely rendeletek alól és mi alapján kér felmentést), valamint, hogy a Belügyminisztériumba 1944. máj. 1-jén érkezett, ahol 570321-es számon, 5 db melléklettel együtt iktatták. Utóbbi bejegyzés fölött és alatt is ceruzával azt írták: Alkalmatlan.

* * *

A Magyar Kir. Belügyminiszter Úr
Őnagyméltóságának

Budapest.

Folyó év április 30-án, 8950/1944. sz. alatt a zsidórendelet alól való kivételezésemért kérvényt nyújtottam be. Mint utólag rájöttem, a kérvényemhez mellékelni erkölcsi bizonyítványt kellett volna. Ezért mély tisztelettel újerkölcsi bizonyítványt bátorkodom itt mellékelni azzal az alázatos kéréssel, hogy azt beadványomhoz csatolni méltóztassék.

Egyben mély tisztelettel kérem, hogy a tanári állásomból a csehek által történt elbocsátásomat igazoló tanúk neve mellé kegyeskedjék feljegyezni azok lakáscímét, amint következik:

Dr. Vécsey Zoltán, tanár, szerkesztő, Budafoki út 16.

Dr. Urr Ida belgyógyász-szakorvos, az Országos Orvoskamara Közlöny segédszerkesztője, Németvölgyi út 10.

Mély tisztelettel:
dr. Komlós Aladár
gimn.-i tanár

Budapest, 1944. május 19.
VIII. Bezerédi u. 19. IV. 2.

* * *

M. kir. vallás és közoktatásügyi minisztérium.

Másolat
(Slovensky Vichod vezércikke:)⁸

„Meggzállott megyék...”

Mi, szlovákok, mégis csak szerény és türelmes nemzet vagyunk.

Annyi megalázást, sértést, és sérelmet szenvedtünk el a múltban és mennyi arculütést, kigúnyolást hagyunk magunkon büntetlenül a jelenben. És ez mind azt bizonyítja, hogy a mi jellemünk, amely most olyan szépen kezd kifejlődni, még mindig magán érzi az alattvalói és alárendelt nevelés bilincseit. A magyar-zsidó és magyarok uszításokból sokat, talán túlságosan sokat hagytunk süketen, az utóbbi időben még hozzá is szoktunk ahhoz, mert jól tudjuk, hogy kinek hiányzik a magyarországi arany búza és a jó bor, és tudjuk, hogy kinek okozna örömet a magyar tyrannizmusnak a visszatérése.

Most sem foglalkoznánk a „Kassai Napló” igazságtalan érveléseivel, nem reflektálnánk annak uszító soraira, hogyha ez nem lenne különleges eset. Az örök feledés sírjába tennénk, mint azt nem egyszer tettük, ha nem tudnánk, hogy a „Zrínyi ünneplése körül” c. cikk írója, dr. Komlós Aladár, a kassai reálgimnázium tanára, akire a mi drága fiatalságunknak, a jövő generációnak tiszta, új és demokratikus szellemben való nevelése van bízva.

Nem tudjuk elképzelni, mit akart elérni a cikk írója, amely cikkben miránk, szlová-

⁸ Ez a cikk az egyik azok közül, amellyel megindult a támadás a *Zrínyi ünneplése körül* című írásával a felvidéki magyarok védelmére kelt Komlós Aladár ellen.

kokra olyan sértő dolgokat ír. A doktor úr bizonyára még mindig Magyarországon érzi magát, vagy nincs tudatában az aláírt békeszerződésnek, hogy megszállott megyékről emlékezik meg. És milyen türelmetlen szigorúsággal hányja szemünkre, hogy nem elég, hogy az ő „Magyarország”-ukat szétdaraboltuk, most még a lelki birodalmukat is el akarjuk kobozni, és Rákóczit, Kossuthot, Petőfit és Madáchot is ki akarjuk sajátítani.

Nem akarunk vele vitatkozni, de annyit megjegyezzük, hogy nem célunk, hogy ezeket szlovákoknak nyilvánítsuk, de azt állítjuk, hogy igenis Szlovenszko, szlovák nemzet adta őket és szlovenszkói eredetűek. Csak a kegyetlen sors dobta őket magyar vidékre; ahol azonban nem az ő segítségükkel, hanem istenadta tehetségükkel váltak a magyar nemzet dalosává. Különben a doktor úr nem bír tudomással az ünnepélyes memorandumról, amelyben a Magyar Tudományos Akadémia a Károlyi-éra alatt az egész világ előtt nyilvánította, hogy mely kimagasló férfiakat adták nekik a nemzetiségük? Ezek között megtalálja a fent említettek neveit is.

Hivezdoslavot⁹ hagyják meg nekünk, aki még az erőszakos magyarosítás alatt is szlováknak lett elismerve és jellemével és gondolkodásával elvitathatatlanul szlovák.

Nem, mi nem veszünk el a maguk lelki gazdagságából, csak ami nekünk jár, de még abból is sokat hagyunk maguknak. Igen, mi egy szerény és csendes nemzet vagyunk, hagyjuk, hogy elvegyenek, elszántsanak tőlünk, nemcsak az örökölt földből, hanem a lelki energiából, a zsenialitás erejéből is. De ez most megszűnt, önállóak vagyunk, függetlenek a mi köztársaságunkban és tovább kisajátítani nem hagyjuk magunkat.

A kassai magyar újságok urainak a mi köztársaságunk aláíró elveit már régen ismerjük, de miért kell ennek a maliciózus hangnak egy olyan valakitől származnia, akinek olyan fontos szerepe van a csehszlovák nemzeti állami gondolkodás kifejlődésében? Miért kell éppen ezeknek az uraknak bebizonyítani, hogy ilyen munkára nincs szüksége a mi államunknak, mert az ő példájuk és uszításuk az államnak terhére van és árt neki. A professzor úr bizonyára képviselője és védője ezeknek az „igazságtalanul” elbocsátott magyar hivatalnokoknak, akiknek érdekében már régebben a nyilvánosság elé lépett az újságokban. De ha ön, akit állami szolgálatba felvettek, ilyen megbízhatónak és fogadalmához ilyen hűnek bizonyul, felébreszti az illetékes körök figyelmét arra nézve, hogy a jövőben körültekintőbben fogadjanak hozzája hasonlókat.

Az elnöki 519/1940. sz. aktához csatolt szlovák újságcikk magyar fordítása.

A hivatalos másolat hitelül:

[azonosíthatatlan aláírás]

min. s. hiv. igazgató. h.

Budapest, 1944. április 20.

* * *

Legjobb emlékezetem és lelkiismeretem szerint igazolom, hogy tudomásom van arról, hogy Komlós Aladár gimnáziumi tanár úr, akit a csehszlovák kormányzat szerződéses tanári viszonylatban az 1919/20 tanévben a kassai gimnáziumban (a premontreiektől elvett iskolában) alkalmazott, gyakran írt hazafias irányzatú és tárgyú cikkeket a Kassai Napló című napilapban, amelynek akkor én egyik szerkesztője voltam. Különösen az a cikke, amelyben tiltakozott a magyar szellemi élet örök értékeinek kisajátítása ellen, nagy fel-

⁹ Pavol Ország Hviezdoslav (eredetileg Pavol Ország, magyarosan Ország Pál), (1849–1921) szlovák költő, drámaíró, műfordító, a szlovák költészet úttörő egyénisége. Eleinte magyarul írt, de az 1870-es évek közepétől már kizárólag szlovák nyelven.

zúdulást váltott ki a csehszlovák hivatalos körökben és a megindult sajtókampány eredményeképpen Komlós Aladárt állásából elbocsátották. Akkoriban én emeltem tiltakozó szót a Kassai Naplóban egy magyar tanár elbocsátása miatt, akinek nem volt más bűne, minthogy magyar érzületét iskolai működésében és hírlapi cikkeiben nem tagadta meg, sőt nyíltan vallotta.

Budapest, 1944. április 27.

dr. Vécsey Zoltán, a volt Prágai Magyar Hírlap belső munkatársa

dr. Urr Ida, a volt Prágai Magyar Hírlap és Kassai Napló stb. munkatársa [mindkettő kézzel is aláírta]¹⁰

* * *

Komlós Aladár tanulmánya Radnóti Miklóssal való 1942-es vitájáról¹¹

Radnóti Miklós vitája a zsidóságról

1942-ben felkértem Radnóti Miklóst,¹² adjon kéziratot az általam szerkesztett Ararát című évkönyvbe, amely fennmaradása alatt, 1939–44 között a Pesti Izraelita Leányárva ház kiadásában, ápolitjai anyagi megsegítése céljából jelent meg. Tájékoztatásul meg kell mondanom, hogy, mint szerkesztő, a jótékonyági célt erkölcsivel kötöttem össze, amelyet az évkönyv hat évfolyamában írt előszavaimban és más cikkeimben változó szavakkal, de azonos értelemben formuláztam. Legérzékletesebb egyszerűséggel talán az első kötetben, ilyenformán:

„Mikor a spanyol inkvizíció idején a saragossai zsidóknak el kellett hagyniok házukat és vagyonukat, a rabbi muzsikusokat állított fel utcaszerte, hogy a kivonulás jajszavát zeneszó harsogja túl. Nem kellene-e ma nekünk is ilyen zene? Zene, melynek varázsában megszépül életünk prózai gondolja, s mely méltó igyekszik lenni éveink új zsidó tragédiáihoz és legendáihoz...? Szeretnénk a mai magyar zsidó élet zenekíséréte lenni.”

E „zenekíséret” tendenciáját ugyane kötetben megjelent A magyar zsidó író útjai c. cikkemben így írtam le:

„Ments isten, hogy a zsidó író hunyja be szemét az új gondolatok elől, vagy felejtse el, hogy népén túl hozzátartozik a nemzethez, az emberiséghez is. Ments isten, hogy ne érezze közét máshoz, mint ami sajátosan zsidó probléma, s csak olyan életjelenséget vegyen tudomásul, amelyre zsidó bélyegző van ütve. Nem azt óhajtuk, hogy zárjuk ki magunkból a zsidóságon kívüli világot, hanem azt, hogy eresszük be végre – amit eddig kirekesztettünk – a világ zsidó részét is. Nemcsak zsidók, hanem magyarok és emberek is

¹⁰ Ezekén kívül az ÁBTL-ben található boríték része még a székesfőváros igazolása arról, hogy Komlós Aladár letette a törvényben előírt honpolgári esküt, valamint születési anyakönyvi kivonatának hiteles másolata 1918-ból, illetve két hatósági erkölcsi bizonyítvány: 1943 és 1944 májusából.

¹¹ Komlós Aladár: Radnóti Miklós vitája a zsidóságról. – Tanulmány – H. n. 1970-es évek közepe; Petőfi Irodalmi Múzeum Levéltára, V. 4733/233/1-2.

A szöveg két gépelt, utólag tollal különbözőképpen javított példányban maradt fenn, mindkettő datálás nélkül. A lényegi javításokat, változtatásokat, különbségeket lábjegyzetben jelzem, 1. és 2. változatként hivatkozva a kétféle verzióra. Az ékezetek a helyesírás mai szabályai szerint vannak átírva.

¹² A 2. változatban utólag, géppel beszúrva, majd tintával kihúzza: „akit akkor már kitűnő költőnek tartottam”.

vagyunk, s mindössze arról van szó, hogy sokrétű meghatározottságunkból az eddiginél nagyobb mértékben domborítsuk ki azt, amit a mai helyzet leginkább követel tőlünk és egyedül enged meg nekünk.”

Magyarázatul ma hozzáfűzöm: egy korszakban, mikor a magyar és német közszellem agyonnyomással fenyegette a zsidóságot és a levegő mérge és bűze állandóan mérgezte a zsidó lelket, szükségesnek éreztem, hogy az összeroppanás, meggörbülés, elgyávulás, önmagunk hazug megtagadása ellen a zsidó lélek annyi önérzetet kapjon, amennyi gerince egyenesen tartásához, a betegségtől való megóvásához nélkülözhetetlen. Az Ararát azt sugallta, hogy a zsidóság becsülheti és szeretheti magát, hogy nem vagyunk más népeknel alább-valók. Igaz, kényelmetlen volt felvenni a sárga csillagot egy társadalomban, s egy korban, mely lángolt az antiszemitizmustól. De épp mert akkora súly nehezedett reánk, volt szükséges kiegyenesíteni a derekunkat, ha nem akartunk összetörni. Ez nem politika volt, hanem lelki egészségügy, etikai kérdés. Tájékozatlan és rosszindulatú emberek rögtön cionizmust emlegettek, ha valaki bevallotta, hogy zsidó. De az Ararát egyetlen munkatársa sem volt cionista, s egy sem szakított a zsidósággal, még disszidens sem lett.¹³

[Az eredeti szövegben Komlós Aladár ide másolta be Radnóti Miklós 1942-es levelét.¹⁴]

E vallomást bűn volna elzárnom a nyilvánosság elől.¹⁵ Nehezemre esik felidézmem a régi vitát egy kiváló költővel, aki azóta halálával is megpecsételte nézeteit s a nemzet egyik legtiszteltebb nevét viseli. De kénytelen vagyok vele, részben, mert Radnóti félreérti az Ararátbeli szereplés jelentését, részben, mert akik vele ellentétben készséggel adtak kéziratot az évkönyvnek, szintén kitűnő költők voltak és hasonlóképpen mártírok lettek. Radnóti érvelésének veleje, hogy nem ad kéziratot, mert nem zsidónak, hanem magyarnak érzi magát, Kazinczy, Berzsényi, Arany János rokonának. Elfelejtí, hogy az Ararát nem politikai, hanem erkölcsi magatartást képvisel (jellemző, hogy cionista felfogás hat év alatt csak egyetlen alkalommal kapott hangot benne, Marton Ernő kolozsvári publicista tollából): csak az együttérzés egy falatját kérte munkatársaitól, célja olvasói nevelése volt, lelki egészségvédelem, az, hogy legyen erejük vállalni sorsukat, s emelt fővel, egyenes gerinccel és csorbítatlan önérzettel tudjanak szembenézni a halállal; hogy ám haljunk meg, ha muszáj, de hogy még szégyelljük is magunkat, azt már nem. Ennyi volt az Ararát célja, nem több. Ismeretes, hogy kiváló szellemek öngyilkosok lettek, olyan kisebbségi érzéssel itatta át őket környezetük antiszemitizmusa. Idegen eredetű népek fiai mindig magukba szívják a megvetést, amellyel a többségi nemzet nézi őket, megtelnek alacsonyrendűségi érzéssel, elvesztik önbecsülésüket, s különféle mimikrikkel próbálják leplezni születési hibájukat. Ha volna cigányország, s ott angolok és franciák is élnének, ezek, még ha kulturális fejlettségük aránya azonos volna is a maival, alantas lényeknek éreznék magukat a cigányokhoz képest. A kéziratok tartalmára vonatkozólag csak annyit kértem, hogy legyen valami vonatkozásuk a zsidó étellel s így akaratlanul tudatosítsák az olvasókkal, hogy a zsidó életben van valami nemes fájdalom, becsület, érték, szépség, s ezzel megkönnyítse tragikus helyzetünk elviselését. Könnyű volna megérteni Radnótit, ha feltételezésének, hogy az Ararát a magyarság megtagadását kívánta munkatársaitól, vagy szellemi gettót akart, amelyben csak bölcs Salamont szabad tisztelni, de Horatiust, Berzsényit, Aranyt nem, bármi alapja lett volna. De nem volt. Mi több, az Ararát nemcsak

¹³ Az 1. változatban itt az is olvasható: „Radnóti Miklós kocsarat adott kérésre, az alábbi szép levélben magyarázva álláspontját:”

¹⁴ A levél szövegének forrásait lásd a tanulmány 14. lábjegyzetében.

¹⁵ Az 1. változatban itt olvasható utólagos betoldás: „már csak azért is, mert nyilvánvalóan az utókor számára készült”. A 2. változatban ez a betoldás olvasható: „már csak azért is, mert érezhetően nem csak az én számomra íródott”.

a magyarság megtagadását nem kívánta, de valami zsidó hitvallást sem, csak bárminő élményt, emléket, vagy gondolatot, amelynek egy kis kapcsolata volt a zsidósággal. (Füst Milán még ennyit sem adott. IV. Henrikje egy részletét adta át.) Radnóti feltevéseinek az évkönyv egész munkatársi gárdája is ellentmond: dolgoztak bele többek közt, megjelenésük sorrendjében sorolom fel őket, Emőd Tamás, Kóbor Tamás, Kecskeméti György, Vészi József, Várnai Zseni, Zsolt Béla, Szép Ernő, Szemere Samu, Pap Károly, Reichardt Piroska,¹⁶ Füst Milán, [Patai József],¹⁷ Kardos László, [Dénes Lajos], Forgács Antal, Léderer Emma, Palotai Boris, Gerő Ödön, Salamon Ernő, Szabolcsi Bence, Peterdi Andor, Heller Bernát, Szomory Dezső, [Kőrösy Kornél], Vihar Béla, Komor András, [Bródy László], Keszi Imre, Lajta Béla, [Patai Edit], Mohácsi Jenő, Somlyó György, Nádain Pál, Hajnal Anna, Balassa József, [Grünwald Fülöp, Berend László, Kóbor Noémi], Molnár Ákos, Szilágyi Géza, [Dénes Magda], Bánóczy László, Ligeti Ernő, Beregi Oszkár, [Szántóné Kaszab Ilona, Vándor Iván], Gábor Ignác, [Naményi Ernő], Berkó Sándor, Zsigmond Ede, Ádám Gábor, [Barát Endre], Ujvári Péter, [Ballagi Ernő], Radó Antal, Berkes Imre, Révész Béla, Goda Gábor, Kunos Ignác, Lenkei Henrik, Palotai Erzs, György Oszkár, Nagy Zoltán, [Mezey Sándor, Tábor Béla], Waldapfel Imre, [Sebesi Ernő], Szenes Erzs, Hahn István, a következő képzőművészek: Földes Lenke, Zádor István, Diner-Dénes Rezső,¹⁸ Scheiber Hugó, Bálint Rezső, Schönberger Armand, Perlrott-Csaba Vilmos, Bokros-Birman Rezső,¹⁹ Hermann Lipót,²⁰ továbbá Kelen Hugó zeneszerző: az egykorú magyar zsidó szellemi élet színe-java. Mindezek talán megtagadták magyarságukat azzal, hogy az Ararátba írtak?

Emlékszem, Radnóti levelére adott válaszbomban azt kérdeztem tőle: mit szólna ahhoz az amerikai néger költőhöz, aki testvéreinek lincselése idején félrefordulna és azt mondaná, ő Longfellow, Poe, Walt Whitman versein nevelkedett, tehát nem négernek, hanem amerikainak érzi magát s így a lincseléshez semmi köze? [S ha egy ember hovatarozásának az az ismérve, hogy Berzsenyi, Goethe, Puskin, Hugo, Mickievicz, Baudelaire satöbbi-e a költője, vagy valamelyik zsidó költő, akkor a 19., 20. században Európában már alig is akadt zsidó, csak magyar, német, orosz, francia, stb. Nem támad-e az emberben gyanú, hogy az ilyen amerikai költő azért bújik Walt Whitman mögé, hogy ürügye legyen elválasztani magát a kényelmetlen négerségtől?]²¹

Nem pusztán az Ararátról volt itt szó, a kézirat-adás kérdésében az a probléma vetődött fel, vannak-e helyzetek, mikor a magyar-zsidó költő nem hallgathatja el együttérzését kiirtásra jelölt népével, s összefér-e ez a magyarságával. Megvallom, úgy érzem, hogy ma sem tennék mást, mint akkor: Mint ahogy ír katolikusként nem tagadnám meg együttérzésemet az üldözött ír katolikusoktól, még ha Shakespeare volna is a költőm, [sőt még akkor sem, ha angol protestáns volnék,]²² négerként a négerektől, cigányként a cigányoktól. Miért érezte Radnóti, hogy emberi értéke csorbát szenvedne, ha kisujját nyújtja a zsidóság felé? Miért gondolta, hogy a hűség a magyarsághoz fennkölt dolog, de megvallani, hogy a halálraszánt zsidóságtól származik, árulás [olyan, mint a svábok disszimilálása a diadala csúcsán álló hitlerizmushoz?]²³ Hogy lehetséges, hogy nem tudta elfogadni azt a felfogást, amely számomra magától értetődő?²⁴

Azt hiszem, a szörnyű kor tette, melyben felnőtt. Én még viszonylag liberális köz-

¹⁶ Reichard Piroska.

¹⁷ A 2. változatban a szögletes zárójelbe tett nevek e felsorolásból mind tintával ki vannak húzva.

¹⁸ Diener-Dénes Rezső.

¹⁹ Bokros Birman Dezső.

²⁰ Herman Lipót.

²¹ A zárójelbe tett utolsó két mondat a 2. változathoz ki van húzva.

²² A zárójeles rész a 2. változathoz kihúzva.

²³ A zárójeles rész az 1. változathoz kihúzva.

²⁴ Ez a mondat a 2. változathoz kihúzva.

szellemben nőttem fel, emberileg is kiváló tanárain: Bodor Aladár, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes nem tettek semmi különbséget zsidó és nem zsidó közt, s a k.u.k. hadseregben, a háború alatt sem tapasztaltam ilyen különbségtevést, Ady és Jászi Oszkár hatása alatt pedig megszilárdult demokratikus világnézetem – de épp ezért, mikor 1919-ben a hadifogságban fogolytársaink, akikkel nemrég még együtt álltunk a lövészárkokban, kezdtek különszakadni tőlünk s a táborban két fogolycsapat alakult, az ún. bőrkabátosok és kaftánosok klubja (később olvastam a Huszadik Században, hogy hasonló szakadás történt az orosz fogolytáborokban is), csak megsértődtem, de már nem roppantam bele.²⁵

Ezzel szemben Radnóti a heveny antiszemitizmus évtizedeiben serdült fel, mikor a zsidóságot a gyalázás és fenyegetés addig ismeretlen légrétegre vette körül, mikor utcán, újságokban, iskolákban, parlamentben mindenütt az harsogott még fejletlen gyermeki értelmű felé, hogy a zsidó nem lehet teljes értékű ember; Radnóti azt is hallhatta gyámjától a 20-as évek elején, hogy estefelé az utcára sem léphet biztonságban, s az is nyomot hagyhatott benne, hogy egy időben Csehországban kellett folytatnia tanulmányait. Egy zseni lélek nem maradhatott következmények nélkül, ha ilyen körülmények közt nő fel. Meggyalázva, kirekesztve a társadalomból, nem volt könnyű a leköppöttekhez tartozónak érezni magát. Némi történelmi műveltséggel kellett már rendelkezni ahhoz, hogy ebben a légkörben az ember vállalni tudja magát annak, aminek született. Lehetséges-e azonban, hogy egy máskülönben érzékeny, nemes, bátor ember egyetlen vonatkozásban érzéketlennek mutatkozott? Lehetséges: Achillest az anyja sebezhetetlenné tette, de testének egyetlen pontján, a sarkán halálra lehetett sebezni. Azért persze, noha Achilles-sarokkal, mégis Achilles volt.

Sebezhető pontjának védelmére elméletet²⁶ kapott kiváló paptanártól, Sík Sándortól, aki Családfa c. versében, 39-ben a „rokon” és „ős” szavak kétértelműségének felhasználásával igyekezett származását meghatározni. Ő persze (nem egészen a maga személye, hanem egy tipikus átlag-magyar nevében) úgy vall őseiről, hogy azok az „ágostai hétmagyartól” kezdve mindenféle fajból valók voltak, a nagyvonalú felsorolás szerint akadt köztük „egy-két cigány, zsidó is”, de

*... ha tudakolnád nagyapámat,
Ki megnyitotta szóra számat,
Ha kérdenéd apámuram:
Amaz Mihály, a nagy Merengő,
A sasok útját túlkerengő,
S az apám János, színarany,
A peccsétgyűrűm tőle van.*

*Ím a családom, ím a vérem,
Szavam elállja szemérem,
Hogy így kiadtam mindenem,
S mindent rajtuk átöleltem,
Lelkükből lelkezett lelkem,
És istenük az istenem.
Más ősiemet nem ismerem.*

²⁵ Mindkét változatból kihúzza ez a zárójeles felsorolás: „(Nem egyedül voltam így. Nemzedéktársaim közül többé-kevésbé hasonló fájdalmas sértődést és dacot érzett Pap Károly, Komor András, Zsolt Béla, Ignó Pál, Hatvany Bertalan – ha Ignó Pál és Zsolt Béla inkább az emberi jogokat védte is e különbségtevéssel szemben, mintsem vállalták volna zsidó egyéniségüket.)”

²⁶ A 2. változatban: „Radnóti igazoló elmélet”.

A vers tehát tagadja a magyar ember fajtisztaságát és a vérszerinti származás jelentőségét, a költő szellemi szüleit viszont Vörösmartyban és Aranyban jelöli meg; „más őset nem ismeri”. (Meg kell jegyezni, a versben van valami megtévesztő. Úgy kezdődik, mintha egy átlag magyarról szólna, akiben különböző fajták keveredtek; de a végén a költő észrevétlenül önmagáról tesz vallomást, s ekképpen magának szerzi meg a kibogozhatatlanul sokféle gyökérből eredő családfát; így származása egybemosódik a hétmagyartól eredő átlag magyaréval.)

Idézett levelében Radnóti ezt írta: „Hazám tájai kinyílnak előttem, a bokor nem tép rajtam külön nagyobbat, mint másón, a fa nem ágaskodik lábujjhegyre, hogy ne érjem el gyümölcsét. Ha ilyesmit tapasztalnék, megölném magam, mert másképp, mint élek, élni nem tudok.” De a fának nincs nemzetiségük, míg az embereknek van, s Radnóti hamarosan megérte, hogy ha a gallyak nem is, az emberek elvonták tőle a gyümölcsöt.²⁷

Meggyilkolása más körülmények között történt, mint ahogy a Razglednicákban megjósolta. Tolnai Gábor kutatása szerint²⁸ magyar katonák ölték meg.

²⁷ A 2. változatból kihúzza ez a rész: „Mint Tolnai Gábor kinyomozta, magyar katonák hajtották végre a meggyilkolására adott parancsot. Milyen sokszorosan tragikus lehetett halála, ha rokonai puskacsövétől, akikbe vetett hite élete gerince volt.”

²⁸ Kihúzza: „nem német, hanem”.

JEL A KERTBEN

Prekonceptiók, analógiák és ráismerések a Trefort-kerti emlékmű elgondolása körül

*A kaktusz és homok kora elközeleg –
a barátságoknak: vége.*

Vége, ti kedvesek, a szerelemnek.

A szeretet

betokozódik,

szél horája,

és kemény lesz, mint a kvarc.

Jelen van – jelt nem ad.

Petri György: Felirat

A Trefort-kert Múzeum körüli és Puskin utcai két téглаépületének kiválasztott fűgáiba 1x1 cm-es keresztmetszetű bronzrudak épültek be; 200 méter összhosszban, 180 kg bronz felhasználásával. Az 1 cm magas bronzfelületekbe 6 mm magasságú betűkből álló nevek és adatok kerültek, az emlékmű saját, e célra tervezett betűkészletével, összesen 9454 karakternyi terjedelemben. Az egyetlen vonalból álló emlékjelen a kutatások során eddig előkerült 198 egykori egyetemi polgár neve és adatai (születésük és haláluk időpontja, helye és az áldozatok státusza) esetleges eloszlásban, de homogén sűrűségben helyezkednek el.

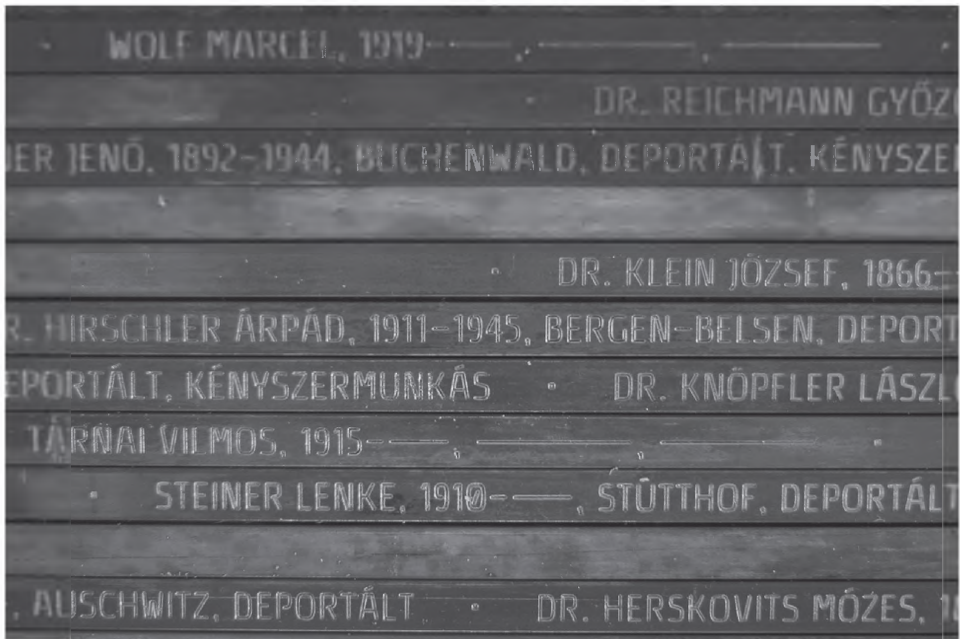
E bevezető mondatok pontos leírását jelentik az emlékmű fizikai valóságának, mégis szükségesnek tűnik, hogy – a tervező és a terveket megvalósító csapat nevében – felidézsem a megvalósulás folyamatának néhány kulcsfontosságú mozzanatát. Semmiképp sem gondolnám, hogy feladatomban lenne a Trefort-kerti emlékjelet értelmezni, magyarázni, vagy a befogadás irányát meghatározni. Sokkal inkább annak a felemelően szép bő fél éves munkának a tárgyilagos és szubjektív rétegeit szeretném bemutatni, amelyben – nem lehetünk elég hálásak a sorsnak – részt vehettünk.

A jelről magáról, s kevésbé a jelentésről szeretnék tehát beszélni.

„Az emlékművek mindig megbízásra készülő munkák. Abból kell kiindulni, hogy egy munka nem lehet jobb, mint maga a megbízás” – fogalmazott Jochen Gerz, német képzőművész egy interjúban.¹ 2014 elején az ELTE Bölcsészettudományi Kara pályázatot írt ki az Építész Mester Egylet Mesteriskolája számára, amelynek során több mint harminc építész fogalmazta meg koncepcióit az egyetem második világháborús áldozatainak emléket állító projekt felvetésének izgalmas problémájára. A megvalósításhoz vezető munkát e pályázat eredménye alapján végeztük el, nem feledve, hogy a teljes mesteriskolai építész közösség szellemi teljesítménye előzményként áll a megvalósult mű mögött. És nem feledve azt sem, hogy a pályázatot követő fél év az ELTE oktatóiból, kutatóiból és hallgató-

Elhangzott az ELTE BTK szervezésében 2014. november 12-én megrendezett „Bevésített nevek” konferencián. Az emlékművet az MM Csoport tervezte és kivitelezte, melynek tagjai Bujdosó Ildikó, Fajcsák Dénes, Lukács Eszter, Szigeti Nóra építészek, az ÉME Mesteriskola XXII. ciklusának hallgatói, Roth János és Szabó Levente építészek, az ÉME Mesteriskola mesterei, Polgárdi Ákos grafikus, Albert Farkas szobrászművész, Albert Tamás építész és Albert Kristóf.

¹ „A nézők ellen vagyok” – interjú Jochen Gerz-cel, in: http://magyarnarancs.hu/kepzo_muveszet/a-nezok-ellen-vagyok-77568

Fotó: Polgárdi Ákos

Fotó: Albert Farkas

iból álló munkacsoportjával közösen végzett intenzív és inspiráló munkával telt, a látható eredménynek e csoport minden egyes aktív tagja egyértelmű részesének tekintendő.

Előadásomban megkísérlem rekonstruálni az emlékmű létrejöttének folyamatát, három fő csoportba rendezve a gondolataimat. A tervezés első fázisában *prekonceptiókat* fogalmaztunk meg, amelyek sejtéseinket írták körül, majd ezekhez már működő *analógiákat* kerestünk, végül a megvalósítás, a kidolgozás szakaszában olyan *ráismerésekkel* szembesültünk, amelyek tétje az emlékmű egyik alapvető tulajdonságának, a nyitottságának mértéke, pontosabban maximalizálása volt.

Prekonceptiók

Prekonceptióink alapvetően két dilemmára igyekeztek válaszolni. Az egyik magának az emlékműállításnak a kérdése általában és konkrétan: azaz mit jelenthet 2014-ben egy magyarországi egyetem saját áldozataira való emlékezése térben és anyagban megfogalmazva, 70 évvel az események után? A másik kérdésfeltevés magának a Trefort-kerti helyszínnek a lehetőségeire és adottságaira vonatkozott: alkalmas-e, s ha igen, milyen módon e tér mindenkori és jelenlegi állapota az emlékmű befogadására?

Úgy gondoljuk, hogy egy közösség saját múltja, önazonossága iránt vállalt felelőssége nem ruházható át emlékművekre. Ahogy Robert Musil fogalmazott: „Semmi nem annyira láthatatlan ebben a világban, mint egy emlékmű. Kétségtelenül azért emelik őket, hogy láthatóak legyenek – sőt, hogy magukra vonzzák a figyelmet. De ugyanakkor átítatja őket valami, ami taszítja a figyelmet.”² Az egyetem közösségét ért hét évtizeddel ezelőtti veszteségekre, tragédiákra való emlékezés időben olyan távoli, egymással összefüggő és egymástól független eseményekre, kollektív és egyéni sorsokra való emlékezés aktusával valósulhat meg, amelyet nem képes kiváltani valamely központosított és egyértelműsített üzenet vagy narratíva. Szándékosan kerülni igyekeztünk ezért minden olyan gesztust, amely direkt módon kifejezni, ábrázolni, elmesélni igyekezne bármilyen gondolati tartalmat.

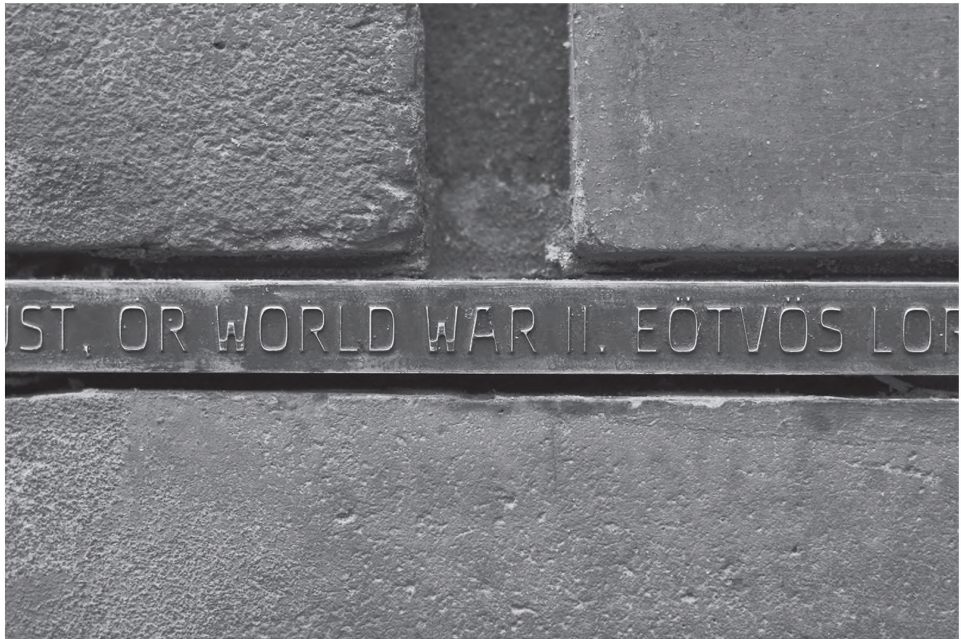
„A nonfiguratív szobor lehet nagyon jó, de egy gond van vele: mindenki azt lát bele, amit akar.”³ – fogalmazott egy, a közelmúltban hírhedtté vált szobrászművész. Mi más-hogy fogalmoznánk: egy nonfiguratív szobor, műalkotás azért lehet nagyon jó, mert mindenki azt lát bele, amire képes.

Az egyetem udvara, ha tetszik, privát közttere, a Trefort-kert olyan helyszín, amely ma elsősorban áthaladásra, közlekedésre szolgáló felület, semmiképp sem nyugodt meditációs hely. Olyan emlékműnek van esélye, amely egyszerre válik e környezet észrevétlen részévé, és válhat drámai erejű jelévé – függően a befogadói nyitottságtól. A kertben jelenleg is hat különböző szobor vagy emléktábla helyezkedik el. De vajon jelen vannak-e ezek a mai egyetemi polgárok mentális térképén? Szándékunk az volt, hogy ne a kertben lévő emlékművek számát szaporítsuk, hanem kíséreljük meg magát a kertet megtenni az emlékezés terévé. Jelet hagyni valahol és megjelölni valamit – lássuk be, nem ugyanaz. Úgy gondoltuk, hogy ugyanannak a térnek a *megjelölése*, amelyet az egykori áldozatok és a mai egyetemi polgárok használtak vagy használnak, különleges esélye lehet a tervezett emlékműnek. Az emlékezés tere az egyetemi lét egykori és mai hétköznapi tere lehet, s emlékezetpolitikai értelemben ennél nagyszerűbbet aligha lehetne elgondolni.

Kulcsszavunk a lépték lett, hiszen a kert jelentős kiterjedésű, a megjelölésnek ugyan-

² Robert Musil: Emlékművek. In *Robert Musil válogatott művei. Próza, dráma*. Fordította Bán Zoltán András. Pozsony, 2000, Kalligram Könyvkiadó, 335.

³ „Ez nem holokauszt emlékmű” – interjú Párkányi Raab Péterrel, in: <http://valasz.hu/itthon/ez-nem-holokauszt-emlekmu-102296>

Fotó: Polgárdi Ákos

Fotó: Albert Farkas

akkor az egészre kellett vonatkoznia. Jelünk ezért lett egyszerre hatalmas és szinte lehetetlenül kicsiny. Egyszerre totális és ugyanakkor szinte észrevehetetlen beavatkozás a Trefort-kertben. Reményeink szerint képes tárgyiasítani az egyetem történetének e korszakhoz kötődő unikális és drámai veszteségét, de nem helyezi azt a mai egyetemi polgárok hétköznapijainak fókuszába. Lehetővé teszi a távolmaradást (ekkor alig észrevehető csík marad a falakon), de a közelhajlást, a megértést, az emlékezést is (ekkor a kiolvasható nevek, adatok tömegessége és a teljes kertet behálózó térbelisége minden jelnél, további kifejezésnél közvetlenebb kapcsolatot teremthet az áldozatok emlékével).

Emlékmű, emlékhely vagy emlékje? James E. Young pontosan tesz különbséget emlékmű és emlékhely között: „Az emlékművek (...) az emlékhelyek egy részhalmazát jelentik: azokat az anyagi objektumokat, szobrokat és installációkat, amelyek egy személyre vagy dologra történő megemlékezést szolgálják. (...) Az emlékhely lehet egy nap, egy konferencia vagy egy tér, de nem szükséges, hogy emlékmű legyen. (...) Amilyen mértékben az emlékművekre hárítjuk a saját emlékműnk elvégzését, olyannyira válunk feledékenyebbekké.”⁴ Emlékmű helyett ezért talán pontosabb emlékhelyről, de még inkább emlékjeleiről beszélni. Mint ahogy Schein Gábor fogalmazott egy a Facebookon zajló vitában pár hónappal ezelőtt: „Mert a munkának, amit el szeretnénk végezni, kell hogy legyen egy emlékjele, amely megfelel a munkának, mert a munka (...) éppen az, hogy ennek az emlékjelnek itt és most szerintünk érvényes jelentést adjunk, másrészt hogy maradjon egy olyan tárgy, amelyhez később szintén viszonyulni lehet. Ez nagyon egyszerű dolog, a tanításban is használunk ilyesmit, amikor pl. egy mű értelmezése, vagyis a jelentésadás egy közösen készített ábrán, képen stb. jelenik meg, amit akár egy év múlva is meg lehet nézni.”⁵

Lényegesnek tartottuk a folyamatszerűséget és a nyitottságot. Egyrészt az emlékmű a további kutatás során felmerülő újabb és újabb áldozatok neveivel, adataival folyamatosan egészülhet ki. Másrészt folyamatszerűnek képzeljük az emlékmű befogadását: akár a nevek, adatok végigolvasását, a fal melletti végigjárást, akár az alkalomszerű, újabb és újabb nevekkal való szándékos vagy véletlen találkozást értjük ezen.

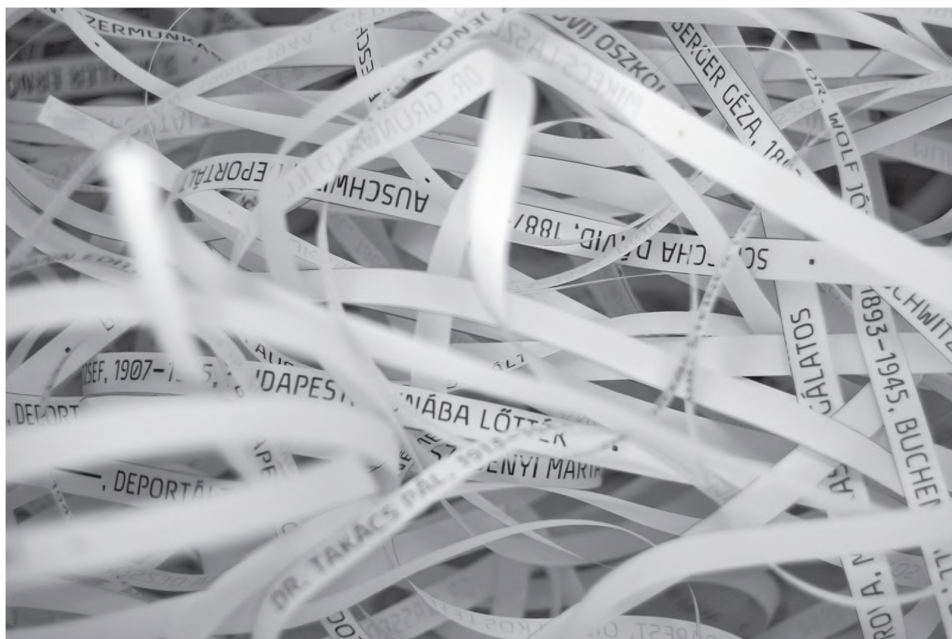
A koncepció hangsúlyos eleme volt, hogy a bronzcsík magassága az egyes épületeken belül ne változzon. Míg a Puskin utcai épület esetén a csatlakozó terepszint nagyjából egyenletes, a Múzeum körúti mellett a körúttól jelentősen lejt, így az emlékmű vízszintes csíkjának magassága 60 cm-ről 205 cm-re változik. A csíkok magassága tehát állandó, de a nézőpont – a terep lejtéséből adódóan – folyamatosan mozgásban van. A két utca között egy szakaszon szakad meg az emlékjele folytonossága, a mai Olasz Intézet, az egykori Országház épületének hátsó homlokzatán.

Az 1 cm magas bronzcsíkok a téglafűgákba (a fűgák habarcsfelülete által kijelölt síkba) épültek bele, ezzel az épületek részévé váltak. Az áldozatok nevei és adatai e bronzfelületbe mélyednek bele. Nincs sorrend: koncepciónk nem tesz különbséget az áldozatok között, nem egy helyre csoportosítja őket, hanem térben és – a végigjárásnak köszönhetően – időben is érzékelteti azt, hogy egyszerre van szó egyéni tragédiákról és a közösség veszteségéről. A lineáris vonalú emlékjeleiben egy helyen, a Gólyavár melletti épületsarkon inverz módon, nem a habarcs, hanem a téglafűgákba helyezve, a bronz alapsíkból kiemelkedve olvasható az emlékművet definiáló rövid mondat magyar és angol nyelven, valamint Braille-írással: „Az egyetem mindazon polgárai emlékére, akik a zsidótörvények, a vérszörnyek, a második világháború áldozatai estek. ELTE, 2014”

Az áldozatok nevei, születési és halálozási adatai, a halál helye és az áldozat státusza a kutatás eredményétől függően teljesen vagy töredezetten, hiányosan alkot hol sűrűsödő, hol ritkuló térbeli textust. Az épületek a földszinten, az egyes csík-szakaszok elhelyezé-

⁴ James Young: Az emlékezet szövete. *Enigma*, X. évf. 2003. 37–38. szám.

⁵ Schein Gábor hozzászólása Kálmán C. György egy Facebook-posztjához.

Fotó: Polgárdi Ákos

Fotó: Polgárdi Ákos

si magasságában (is) nyílászárókkal tagoltak. A bronzelemek nyílászárótól nyílászáróig tartanak, 1-1 öntvény részből készültek, hossztoadás nélkül. Az üres mezők kialakítása lehetővé teszi az újabb nevek, adatok napvilágra kerülése esetén az emlékmű bővítését, kiegészítését. A névsor sosem lehet azonban teljes, ezt az egy ablakközön belüli eloszlás és a nevek között kihagyott helyek esetlegessége is kifejezi. Mind a Puskin utcai, mind a Múzeum körüti homlokzati sarkon egy ablakköznyit a bronzcsík kifordul, ezzel a közterületek felől is érzékeltetve az emlékmű jelenlétét.

Analógiák

Analógiákat, előképeket nem formai okokból, hanem elsősorban azért hívtunk segítségül, hogy megvizsgáljuk a szavakban pontosan megfogalmazható, körülírható prekonceptciók térben és anyagban megjelenő következményeinek érvényességét. Lényegében tehát a vélt vagy valós párhuzamos történeteink tanulmányozása az anyagban és térben való fogalmazás *pontoságát* segítette elő.

Az elkészült Trefort-kerti emlékjelet azokhoz az emlékművekhez, köztéri beavatkozásokhoz érezzük közelállónak, amelyek nem kifejezni akarnak, nélkülöznek mindenfajta narrativitást és heroizmust, amelyek többféle olvasatot is megengednek, és amelyek szinte észrevétlenek. Ezek azok az emlékművek, amelyek James E. Young terminológiája szerint afféle „ellenemlékműveknek” tekinthetők. A már idézett Jochen Gerz német művész ugyanabban az interjúban így fogalmazott: „A James E. Young által ellenemlékműnek nevezett alkotások közös tulajdonsága, hogy csalódást keltenek. Vagyis a téma kelt csalódást, mert a mű nem a heroikus múltat jeleníti meg, hanem a negatív múltat; a csalódás pedig nemcsak az illúziók elvesztését jelenti, hanem a hazugságok széttépdését, a csalás megszüntetését is. Mindez nem magasabb erők tevékenységének eredménye, hanem szemmagasságból indul, tőled és tőlem.”⁶

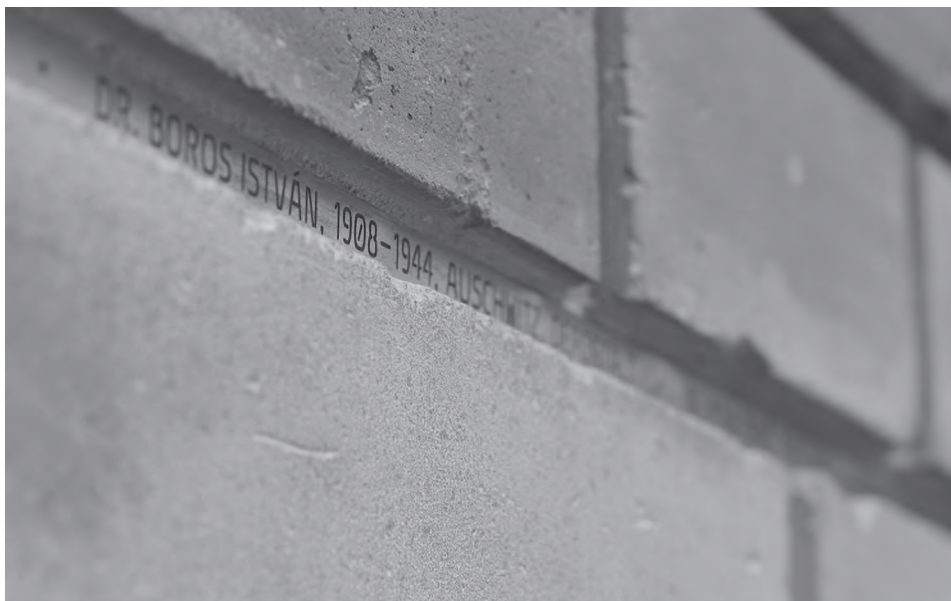
Nézzünk néhány ilyen példát.

A prágai Pinkas Zsinagóga falaira 77 297, Theresienstadtban (Terezinben) elpusztított cseh- és morvaországi áldozat nevét, a születés és a halál dátumát kézzel festették fel. A nevek elképzeltetlen mennyisége a teljes teret beburkolja, pontosabban kibéleli. A Václav Boštík és Jirí John festők által 1954 és 1959 között létrehozott szövegfolyamból csak a családnevek alfabetikusan rendezett, piros betűi emelkednek ki. Az egy térben felfoghatatlan mennyiségben megjelenő nevek, adatok sűrűsége messziről csak a falak textúrájaként érvényesül, az olvasható és tagolt szövegtest közlelről azonban az egyéni és családi tragédiák drámai erejű emlékjelekként áll a látogató előtt. Közlelről tekintve az egyes nevek és évszámok egyértelmű olvasata mellett távolról csak a textus sajátos ornamentikáját mint valami totális megjelölést és átlényegítést érezni a térben.

A Gunter Demnig által alkotott „botlatókövek” (Stolperstein) koncepciója a jeltelen megjelölés szép példája. A német művész hosszú évek óta helyezi el az egykori lakhelyek előtt a 10x10 centiméteres rézlappal burkolt kockaköveket, az áldozatok neveivel, születési és halálozási adataival. 1996 óta máig Európa-szerte 45 ezer darab készült el. A művész naptára hónapokkal előre betelt, az apró jelek hálózata egyre sűrűbbé válik. Alig észrevehető, mégis egyértelmű, in situ emlékjelek ezek, melyek erejét az egykori lakhely térbeli azonosítása, megjelölése adja.

Radikális koncepciót valósított meg Jochen Gerz „Láthatatlan emlékmű tere” is. Gerz és munkatársai összegyűjtötték azon német településeknek a nevét, ahol a második világháború előtt zsidó temető létezett, majd a saarbrückeni kastélyhoz vezető út kockakövei

⁶ „A nézők ellen vagyok” – interjú Jochen Gerz-cel, in. http://magyarnarancs.hu/kepzo_muveszet/a-nezok-ellen-vagyok-77568

Fotó: Arnóth Balázs

Fotó: Albert Farkas

közül egyet-egyét éjszakánként felszedve, titokban, 1989 és 1992 között, a kövekre rávés-ték egy-egy helység nevét, és írással lefelé visszahelyezték azokat. A 2146 temető nevének „láthatatlan” elhelyezése után kapta a tér az elnevezését. Az emlékmű különlegessége, hogy közegét nem elsősorban a bazalt kockakövek képezik, sokkal inkább a szájhagyomány: hiszen a koncepció a téren állva nem nyilvánvaló, az egyes településnevek nem olvashatók, paradox módon a jelentést e rejtettség mégis felerősíti.

A Jochen Gerz és Esther Shalev-Gerz által közösen tervezett, 1986-ban megvalósult harburgi emlékmű 12 m magas, vékony ólomréteggel bevont pilon volt, amely egyetlen – a járókelőket a háború, az erőszak és a rasszista fanatizmus elleni tiltakozásra felszó-lító – szöveggel egészült ki. A felszólításnak egy erre a célra az oszlop mellé helyezett acélvesszővel lehetett eleget tenni, az oszlopba karcolva az üzeneteket. Amikor elérhető magasságban a felület megtelt írásokkal, a pilont egy előre elkészített, a terepszint alá süllyesztett perselybe lejjebb eresztették. 1993-ra, azaz a hétéves folyamat végére az em-lékmű a földfelszín alá került, ma csupán egy jel a burkolatban. Az emlékmű lényege itt a hét éven át tartó aktus folyamatára való emlékezés maga.

Egy fiatal építészhallgató, Maya Lin nyertes pályázata alapján készült el Washingtonban 1982-ben a vietnami háború 58 196 amerikai áldozatának emlékműve. A parkot V-alakban elmetsző gránitfal erős topografikus beavatkozás, amely a parkban lévő, mégis attól elku-lönített, megjelölt teret, az emlékezés terét hozza létre. A fal, amely a terep metszeteként jött létre, a háború áldozatainak neveit tartalmazza, évenkénti és alfabetikus csoportosí-tásban, 1959-től 1975-ig. A nevek szemmagasságban olvashatók, és – átsatírozásuk aktu-sával, a lehelyezett emléktárgyakkal – egyszerre beszélhetünk személyes és kollektív em-lékezeti térről. A park topográfiájának átalakítása a parkkal egylényegű jelet hozott létre.

Emlékjelünk e nagyszerű példák univerzális jelentését és kifejezésformáit igyekezett a Trefort-kerti történeti és térbeli kontextusban megjeleníteni. Ezek az analógiák sokfélék bár, mégis közös bennük, hogy elsősorban nem önálló jelek, hanem mindannyian megje-lölnek valamit. Így jel-értékük *nem önmagukban*, hanem kizárólag a megjelölt térrel, hellyel való kontextusukban érvényes. Szépségüknek és hatásuknak is ez a kulcsa.

Koncepciónkkal rokonnak érezzük néhány kortárs képzőművészeti projekt kifejezés-formáit is.

Egyes kiválasztott fővárosi helyek szinte észrevehetetlen mikrobeavatkozásaira épült Szakács István, Szentirmai Tamás és Vági János 2011-es köztérépítészeti projektje, amely jól ismert helyszíneken, de nagyon apró módosításokat hajtott végre, ezeket GPS-koordináták vagy térkép segítségével lehetett megkeresni. A nem tudatos szemlélődő számára e beavat-kozások szinte nem is léteztek, ugyanakkor a tudatos kereső számára méretükhöz képest jóval feltűnőbbnek bizonyultak.

A koncepciónkban benne lévő végtelenséget, monotonitást, valamint az egyszerre ki-fejezett drámaiságot és hétköznapiságot megtalálhatjuk Benczúr Emese egyes munkáiban is. A „*Ha száz évig élek is – Napról napra gondolok a jövőre*” című 1998-as projekt 2500 méter hosszú, előregyártott ruhacímke-tekercekből áll. A hímzett felirat („*Day by day. I think about the future*”) monoton ismétlése hétköznapi tárgyat emel új, szimbolikus kontextusba.

Hogy a jelnek, a megjelölésnek magának kortárs nyelven kell szólnia – a választott anyag, a bronz több ezer éves hagyományán túl –, nem volt kétséges számunkra. Nemcsak azért, mert máshogy – saját, mindennapos gyakorlatunk alapján – nem tehetünk, hanem azért is, mert fontos, jelentést hordozó a tény maga is, hogy éppen most, 2014-ben készül el az emlékmű.

Ráismerések

A nyertes pályázat kidolgozása, majd megvalósítása során folyamatosan szembesültünk a koncepcióra rakódó, abból következő rétegekkel, amelyek ráismerésszerűen épültek be az emlékművel kapcsolatos gondolkodásunkba.

Ahogy egyre mélyebben kezdtünk foglalkozni a megvalósítás részleteivel, úgy vált nyilvánvalóvá, hogy a szövegeknek különleges jelentősége van. Nem csupán azért, mert jellegénél fogva az emlékmű meghatározó része annak tipográfiája, hiszen elsődlegesen a nevek, adatok feltüntetésén alapul. Sokkal inkább azért, mert az áldozatok túlnyomó többségének nincs, mert nem lehetett sírja, ahová neveiket felvésték volna. A betűtípus, a tipográfia körüli gondolkodásunknak ezért e felelősségből kellett kiindulnia.

Kézenfekvő lett volna a kor jellemző vagy az egyetem korabeli dokumentumaiban fellelhető betűtípusait használni. A második világháború időszaka a huszadik századi tipográfia talán legfontosabb, forradalmi periódusa volt, amelynek során megjelent és kanonizálódott a talp nélküli betű, és kikristályosodtak annak máig élő altípusai. A 20-as és 30-as években jelent meg párhuzamosan a geometrikus és a humanista groteszk betűforma. Ezt a progresszív fordulatot jelentette meg az emlékmű betűtípusában Polgárdi Ákos, a betűtípus és a tördelés tervezője. A leginkább korlátozó kritérium a formai szempont volt, hiszen a betűket CNC-marógép véste be a bronz felületekbe. A CNC-marás két alapvető kihívást jelentett esetünkben. Egyrészt a marófej pontossága és az általa létrehozott forma finomsága – a betű nagyságához mérten – nem lehetett tökéletes, másrészt a felirat síkja a hordozósík mögé került, ami a létrejövő árnyékolás miatt nehezíti az olvashatóságot. Ez gyakorlatilag szükségszerűvé tette az előbb említett groteszk (azaz talp nélküli) betűforma alkalmazását, mivel minden díszítő elem (ez esetben a talpak) újabb kapcsolódási pontot hozott volna létre a betű vonalában, ami az árnyékhataás miatt nehezen felismerhetővé tette volna a karaktereket.

A betűk kialakítását számítógép vezérelte CNC-technológiával készítettük el. Több próbadarab során kísérleteztünk a betűméret és az elérhető mélység optimális arányával. Végül egyedi számszámfejek készítése tette lehetővé a kis betűméret ellenére kívánt relatíve nagy mélység kialakítását, ezáltal a kellő plasztikusság és olvashatóság elérését. A gép 20 napon át dolgozott, rőtta a betűkép által kijelölt utat, mire a 198 áldozat neveit és adatait a bronzfelületbe belemarta.

A legkevésbé sem csupán elvont szakmai-műszaki kérdések ezek, hanem egyre inkább az emlékmű egyik legalapvetőbb kérdésére, a léptékre irányították figyelmünket. A zoom, a közelítés lehető legradikálisabb megvalósítása egyben a kidolgozottság mélységéhez vezetett. Másképp fogalmazva, az alkalmazott tipográfiai megoldás a tervezés során nem is vehetett volna más irányt, ha komolyan vesszük az alapkonceptiónkot.

Az emlékjel tervezése során a falakra felragasztott papírszalagokra nyomtatott nevek jelentették az első, érzékelhető próbáját mindannak, amit kezdeti elgondolásainkban jónak véltünk. A tér belakása, a végletekig feszített léptékváltás két tartománya közötti feszültség fejen, rajzasztalon aligha, csak a kertben, in situ volt megtapasztható.

Ahogy a szövegek szokták, az emlékjel is elkezdte továbbírni önmagát, saját jelentéstartományát.

A Múzeum körúton az egyetemi épületek közelében állt a 20. század első feléig az itt közlekedő Budapesti Közúti Vaspálya Társaság váltóór-bódéja.⁷ E derék váltóórók unalmukban vagy más szándéktól vezérelve rendre a téglafalakba karcolták személyükre és az adott évszámra vonatkozó jeleiket. Sajnos a pár évvel ezelőtti felújítás e nyomokat eltüntette. A Trefort-kerten belül is megjelentek e korabeli falfirkák, s némelyek, amelyek

⁷ http://mandiner.blog.hu/2012/11/01/leradirozott_mult_eltunoben_az_evszazados_budapesti_falfirkak

a szemmagasságban beépített bronzcsík közelébe estek, épp az emlékjel beépítése révén kerültek előtérbe, az 1 cm magasságú beavatkozás „hívta elő” e szinte észrevehetetlen feliratokat a kertben. Az új szöveg helyezte újra kontextusba az egykorit.

A kisvárdai zsinagóga téglafalát beborítják az egykori, túlnyomórészt áldozattá váló közösség tagjainak jelei, melyeket minden bizonnyal saját kezükkel véstek a puha téglafelületekbe. E korabeli téгла-graffitik így, az ELTE-épületek egykori bekarcolt nevein keresztül kapcsolódnak a most bronzba vésett nevek emlékjeléhez.

A Trefort-kert két épületén mostantól látható és tapintható jel eggyé vált az épületekkel, amelyekre felkerült. Azzal, hogy a formálást elvetettük, hogy mindent egyetlen szabályra, a kiválasztott téglafüga magassági és mélységi méretén alapuló szigorú köztötségre bízunk, azzal nem tettünk mást, mint követtük az egykori építőmesterek által kijelölt kereteket. S mindez meghatározónak bizonyult. Semmi másra nem kellett figyel-nünk, mint hogy ne lépünk ki e szabályból, ne akarjunk többet, bonyolultabbat, azaz ne értsük félre azt. Lényegében az történt, amit Nadas Péter írt le gomboszegi házának felújítása közbeni tapasztalatairól: „Lehánytam az évtizedes szénát (...) Aztán nekiláttam a tapasztásnak. Láttam már tapasztást, régen, de soha nem csináltam. Amint megtettem az első mozdulatokat, s kenni kezdtem a tenyeremmel a finom, de idegen illatú sarat, a tenyerem csúszása alatt éreztem meg azt az ismeretlen kezet, amely ezt a szénapadlást évekkkel, évtizedekkel ezelőtt rendszeren és szakszerűen fölsarazta. Miként egy őskori lelet. Csúszott a tenyerem a tenyerének negatívján. Tenyerem párnája tenyerének helyére illeszkedett. Libabőrös lettem e régvolt tenyérpárna érzékelésétől. Mentem utána. Előtte még a szomszédaimat faggattam, miként kell csinálni, de tőle tanultam meg, aki előttem csinálta. A tanulásnak ilyen mélységesen mély élményével még soha nem ajándékozott meg a sors. Boldog lettem tőle és elővigyázatos. Azon voltam, hogy úgy tegyem a dolgom, amiként ő is tenné. A tenyeremmel tettem eleget annak az útmutatásnak, mit a tenyerével adott, és ez lett a műveletről, s ezáltal az életről való tudásom.”⁸

⁸ Nadas Péter: *Évkönyv*, Pécs, *Jelenkor*, 2000, 2. kiadás 93–97.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS MÉLYI JÓZSEF FELSZÍNI REND CÍMŰ ÍRÁSÁHOZ

A *Jelenkor* 2014. novemberi számában megjelent egy írás Mélyi József tollából Lantos Ferenc Kossuth-díjas képzőművész 2013. december 13-án megnyílt pécsi állandó kiállításáról. Előrebocsátom: szeretem Mélyi József írásait, nagyon sok mindenben egyetértek vele, elfogadom, osztom nézeteit, éppen ezért talán kiegészítésnek is tekinthető ez a pár sor.

Írásában, bevezetőjében olyan általános problémákról ír, hogy a rendszerváltás után – néhány kiállítástól, tanulmánytól eltekintve – mennyire feldolgozatlan maradt a korábbi évtizedek vizuális művészeti élete. Mint írja, „sok művészettörténész is úgy gondolta, hogy végre alkalom nyílik behozni a sokrétű és többféle eredetű régi lemaradást”. Ki akadályozta meg a magyar művészettörténészeket, művészeti írókat, hogy ezt megtegyék? Miért nem vették a fáradságot, időt, energiát, hogy az általa említett kérdésekre megadják a választ? Miért nem helyezték „a nemzetit nemzetközi kontextusba”?

Másokat okol, pedig akár ő is kezdeményezője, részese lehetett volna, sőt lehetne, ennek a feldolgozásnak, kutatómunkának, publikálásnak. Miért nem lehetséges az, amit például Lengyelországban megtettek, az *Art from Poland 1945–1996* (Galeria Sztuki Współczesnej Zachęta, Warsaw, 1997.) című kötetben, amelyet öt neves, nemzetközileg ismert hazai szerző írt meg? Egyébként, ha esetleg valaki(k)nek nem tetszene a majdan megjelenő, itthoni művészetet feldolgozó könyv, lehet majd másikat írni. Elég sokszínű a magyar képzőművészet, fontos és érdekes lenne, ha több irányból, több nézőpontból közelítenék meg a témával elmélyülten foglalkozók.

Ha ilyen kötet(ek) születnének, gyerekjáték lenne kiadót találni...

Talán ilyen kísérletnek fogadhatjuk el András Gábor – Pataki Gábor – Szücs György – Zwickl András: *Magyar képzőművészet a 20. században* (Egyetemi Könyvtár – Corvina, 1999) című kötetének utolsó fejezetét, amely könyvnek erénye, hogy angolul is megjelent.

Mélyi szövegében, a továbbiakban Pécs felé közelítve, megemlíti „hogy Martyn Ferenc, illetve a Pécsi Műhely alkotóinak valamilyen módon méltó helyet kellene találni az intézményrendszerben”. Azt írja, hogy az Európa Kulturális Fővárosa projekt lehetőségét nagyrészt nem használták ki, „2011 óta létezik Martyn Ferenc múzeuma, és 2013 decemberében a Pécsi Műhely egykori vezető alakja, Lantos Ferenc is állandó kiállítást kapott a Vasváry-házban”.

A szerző ebben nem rendelkezik kellő ismerettel.

1974 óta látható volt a Káptalan utca 6. számú házban, önálló épületben egy volt kánonoki palotában, átfogó, sok szobrot és számos nagyméretű festményt is bemutató tárlat. Ebben az időben, elhunytáig (1986) Martyn Ferenc ott is lakott. A római katolikus egyház 1999-ben visszakarta az ingatlant, de beleegyezésükkel a múzeum átrendezett, kibővített anyaggal 2003-ig még nyitva volt. 2004-ben már új helyen, a Káptalan utca 4-ben, helyhiány miatt, jóval kevesebb művet láthattunk a mester életművéből 2009-ig. Az EKF projekt keretében az egész „Múzeum utca” megújult. Az épület 2010-ben a nagyszerű Bauhaus-kiállítással nyitott, majd a kiállítás zárása után Martyn Ferenc 2011-ben kénytelen volt „társbérletben” megosztani Amerigo Tottal, Endre Nemessel és a Modern Magyar Képtár Kortárs Gyűjteményével. Az idei Leonardo-kiállítás miatt ezt is lebontották. Azt hallani, hogy az immár Pécs városához került Janus Pannonius Múzeum vezetése még ezt sem fogja visszaállítani.

Martyn Ferenc, a magyar nonfiguratív művészet egyik legfontosabb egyénisége nem

elégé ismert, még Magyarországon sem. Sajnos nincs festménye nagy európai gyűjteményekben, aukciókon is csak nagyon ritkán bukkan fel alkotása. Annak idején azt mondta, hogy „az életművet egyben kell tartani”, ezért kerültek munkái a pécsi múzeum tulajdonába. Ma már azt gondolom, hogy ez hiba volt. Egy erős, Martyn egyes korszakaira fókuszáló válogatás elég lett volna a múzeum gyűjteményébe, a többit a műkereskedelem számára kellett volna elérhetővé tenni.

Félő, hogy Lantos Ferenc életműve is erre a sorsra jut. Éppen ezért üdvözlendő, hogy adományozási szándéka elfogadásra talált, Páva Zsolt polgármester, valamint Pécs város önkormányzata akaratából létrehozták az állandó tárlatot, így a művész munkáinak töredéke együtt látható, tanulmányozható. A többi, a műteremben lévő alkotásnak „jót tenni”, ha műpártolók, vásárlók tulajdonába, rangos gyűjteményekbe kerülne.

Mielőtt tovább boncolgatnánk Lantos kiállítását, még egy közbevetés. Az EKF éve(i) alatt több fontos bemutató volt a városban, ami valamelyest válasz a projekt Mélyi József által megjegyzett „kihasználatlanságára”. A felvezető években (merthogy ilyenek is voltak) a Vasarely Múzeumban *Természet és technika: Az újraértelmezett Moholy-Nagy 1916–1923* címmel, nemzetközi összefogással létrehozott nagyszabású rendezvény volt (2007. december 20. – 2008. április 6.). 2009-ben, Lantos nyolcvanadik születésnapjára rendeztek öt városi helyszínen kiállítást, (február 20. – március 15.), valamint Valkó László tárlata is megnyílt a HattyúHáz Galériában (november 12. – december 12.). 2010-ben a Pécsi Galéria Széchenyi téri termében Bencsik István (október 22. – november 21.), Gellér B. István (november 26. – 2011. január 16.), a Pécsi Galéria M21 kiállítótereiben Pinczehelyi Sándor (2010. december 10. – 2011. január 23.) kiállítása volt látható.

Ide számíthatjuk Halász Károly életmű-kiállítását is az M21 galériában (2011. október 14. – november 27.). (Ebben a kiállítási sorban eredetileg Keserü Ilona tárlatáról is szó volt, de ő a 2008. november 22. és 2009. március 1. között megrendezett debreceni kiállítására hivatkozva nem kívánt bemutatkozni.)

Ha a fentieket nézzük, a Mélyi által említett Pécsi Műhely tagjai (Halász, Lantos, Pinczehelyi) jól voltak reprezentálva. Külön említésre méltó, hogy mindegyik kiállításához több száz oldalas katalógus, könyv készült.

Lantos Ferenc állandó kiállítása úgy jött létre, hogy a művész szülővárosa számára felajánlotta műveinek egy részét, egyben ragaszkodott hozzá, hogy a tárlat válogatásomban, rendezésomban valósuljon meg, mondván „te ismered legjobban a műveimet”. A feladatot örömmel vállaltam, mivel művészi eszmélésomban nagyon sok mindent köszönhetek Lantos Ferencnek, és az elmúlt évtizedekben több kiállítását szerveztem meg. Ezért is éreztem érintettnek magam Mélyi József írásának olvasásakor.

Az önkormányzat úgy döntött, hogy a Vasváry-ház emeleti termeiben lesz a kiállítás. Két különálló, egymással kapcsolatban nem lévő terem sor állt rendelkezésre. Ahhoz, hogy időrendi sorrendben lehessen bemutatni Lantos munkásságát, szükséges volt a Janus Pannonius Múzeum Modern Magyar Képtára tulajdonában lévő sok korai és néhány későbbi mű egy részét is kölcsönkérni, amellé az anyag mellé, amelyet a balatonberényi műteremben többszöri látogatás során kiválogattam.

A bal oldali négy teremben az ötvenes évek végétől a kilencvenes évek végéig vannak kisméretű festmények, rajzok, temperák, grafikák, kollázsok, a jobb oldali három teremben a nagyméretű olaj és akrilfestmények találhatóak, míg a hozzájuk tartozó folyosón azok a színes vázlatok, amelyek a belül látható festményekhez készültek. (Megjegyzem: Lantos Ferenc összesen 105 darab 50x70 cm-es papíralapú művet, amelyek közül jó néhány 6-8 kis rajzot vagy grafikát tartalmaz, valamint 18 darab festményt adott a bemutatóhoz, bár nem mindegyik került a falakra, jelenleg a városházán őrzik őket.)

Mélyi József felrója, hogy „... Lantos Ferenc állandó kiállítása is olyan első látásra, mintha minden rendben lenne.” Aztán azt írja, hogy a tárlat nem jelöl ki korszakhatárokat, és „... minden nagyon merev: mintha ez lenne az örökre szóló, végleges változat.” Azt is megjegyzi, hogy a termekben fordított a sorrend, de ezt jelöltem a számozással, különben a másik soron lévő folytatás nem lett volna logikus.

Szerintem egy-egy terem markánsan jelöli ki a különböző problémák felvetését és Lantos általi megoldását, a kezdeti martynos festmények után hamar rátalál azokra a négyzet-kör motívumokra, amelyek elforgatása, interferenciája során alakít ki egy olyan rendszert, amely számtalan variációra ad lehetőséget. A pozitív-negatív kitöltések szilárd rendszerét sok esetben laza gesztusokkal, természeti élményeket beleépítő motívumokkal oldja, gazdagítja.

Úgy vélem, ha valaki ezeket a termeket szisztematikusan végignézi, kirajzolódhat előtte egy következetes gondolkodás, ezen kívül olyan vizuális élményben lesz része, amelyre a magyar művészetben nem sok példát találunk. Mindig is sokat gondolkodtam azon, hogy miért nem fogadja be Lantost a művészetszerető közönség, miért nincs azon a helyen, amelyet tevékenysége miatt méltán megérdemelne. Lehet, hiba volt egy egész életet Pécssett tölteni, de ha arra gondolok, hogy milyen művészeti élet zajlott itt, hányan voltak jó, érdekes műveket létrehozó pécsiek a hatvanas, hetvenes években, akkor érthető, hogy nem vándoroltak ide-oda. Bízom benne, nemcsak az elfogultság beszél belőlem, de a Lantos-művekben, -vázlatokban számos olyan felvetés van, amelyek némelyikéből mások egész életművet bontanak ki.

Sajnos nagyon kevesen veszik a fáradságot, hogy általában a munkák közelébe férkőzzenek, vizsgálják azokat, ne csak a felszínen mozogva próbáljanak valamilyen álláspontot kialakítani.

A kiállítás megrendezésével a munka felét végeztük el. Eredetileg az volt a szándék, és Lantos Ferenc erre ígéretet is kapott, hogy a helyszínen folyamatosan előadások, vetítések, foglalkozások lesznek, hiszen a művek lehetőséget adnak arra, hogy továbbgondolásra érdemes kiindulópontnak tekintsük őket. Ez teljesen elmaradt, arról nem is szólva, hogy minden állandó gyűjtemény (is) megkívánja, hogy megfelelő marketing segítségével mindenki kötelezőnek érezze évente megnézni a pécsi múzeumokat. De ez már egy másik kérdés.

Visszatérve Mélyi József szövegéhez. Nagy részben Lantos évtizedekkel ezelőtt megjelent írásaiból vett idézetekkel, azok felfejtésével foglalkozik, ez tulajdonképpen teljesen rendben is van, mivel ezekkel a gondolatokkal próbál megközelítést találni a művekhez. De mi lett volna, ha Lantos Ferenc történetesen egy sort sem írt volna le életében? Akkor mihez kezdett volna a cikk írója? Olvasni tud, de kérdés, hogy lát-e? Vagy szeretne-e látni?

Pinczehelyi Sándor

GROTESZK KALANDREGÉNY – NAPLÓFÁJLOKBAN TÁROLT TRAGÉDIA

Terézia Mora: A szörnyeteg

1. Terézia Mora *Az egyetlen ember a kontinensen* (*Der einzige Mann auf dem Kontinent* 2009) után *A szörnyeteg* (*Das Ungeheuer* 2013)¹ című regényben visszatér alakjaihoz, felidézi, folytatja és berekeszti történetüket. Az olvasóban különös önvizsgálat indul el, mert felmerül a lehetőség, hogy – ha az előbbi művet derűs atmoszférája, erőteljes egyéniségei, Darius Kopp és Flora Meier kapcsolatának érzelmi és érzéki gazdagsága, valamint a nyelvi komikum és a groteszk szellemesség tette emlékezetessé – talán félreértett valamit. Megtévesztő lett volna a történet hatása, mert elfedte az emberi kapcsolat elemi megoldhatatlanságát és esélytelenségét? Vagy Darius és Flora történetének alakulása, a tragikus végkifejlet, az asszony öngyilkossága későbbi következmény, melyről *Az egyetlen ember...* olvasásakor még nem lehetett sejtésünk? Elképzelhető azonban az is, hogy *A szörnyeteg* jóval korábbi traumák felszínre kerülésének téridejében játszódik, és hogy a kis szörny, mint Nemes Nagy Ágnes versében, eleve ott lapult már a mélyben.

A két regény együttese a Holdnak azt a látványát idézi, amikor a világos fél mellett derengő, alig kivehető sötét folt teszi teljessé az ívet. A többszöri újragondolás, egybevetés, együttlvasás alapján úgy látom, *A szörnyeteg* komorsága nem törli meg a játékoság, gyengédség és a testi harmónia korábbi hatását. A történet folytatásával azonban átlépünk az alakzat sötét térfelére, ahol a dolgok, viszonyok és a szereplők közérzete végérvényesen kilátástalan, negatív létélményükkel pedig nem tudnak mit kezdeni. Az egymásba és egymásra épített konstrukció önálló elemei folyamatosan újraértelmezik egymást: elbeszélő szövegben szokatlan intenzitású jelentésbővülés és -módosulás folyik. A regények közötti előre-hátra, oda-vissza ingázást, e szokatlan stratégiát követve rájövünk arra, hogy a folytatás *Az egyetlen ember...* narratív formájú lételméleti kommentárja. Ha Terézia Mora műhelyében elkészül a harmadik rész, a trilógia ismét új konstellációt fog eredményezni, ami átrendezheti az opuson belüli összefüggéseket.

Darius és Flora sokáig oldottan viszonyulnak kapcsolataikhoz és furcsa helyzeteihez. Nem dramatizálják a nehézségeket és nagy alkati különbségeiket. Állás nélkül marad-

¹ Terézia Mora: *Az egyetlen ember a kontinensen* (*Der einzige Mann auf dem Kontinent* 2009). Nádori Lidia fordítása, Magvető, 2011. Terézia Mora: *A szörnyeteg* (*Das Ungeheuer* 2013). Nádori Lidia fordítása, Magvető, 2014. A 2013-as Deutsche Buchpreis nyertese.

Fordította Nádori Lidia
Magvető Kiadó
Budapest, 2014
672 oldal, 2990 Ft

nak „[m]egint mindketten egyszerre. Ezzel akár fel is léphetnének, mondta Darius Kopp. Halálra röhögöm magam rajta.” (2014: 202) A két temperamentum, érdeklődés, alkati másság különbségeit az érzelmek, az összetartozás vágya, a testi összhang ellensúlyozza. „Hová mehatsz, ha nem egy hely, hanem egy ember az otthonod? Nélküle hová?” (2014: 71) Ez Darius alapélménye.

Flora naplóbejegyzése másról tanúskodik: „Nem akarok mélyebbre menni. Ehhez én nem vagyok elég erős. Nem akarom maradéktalanul feltárni az okokat. Hiszen kézenfekvők. Senki gyereke vagyok. *Nincsen anyám, sem apám, se istenem, se hazám.* Ez az ok.” (2014: 264) Az árnyék, a sötét térfél tehát a történet harmonikus szakaszában is ott rejtőzött, eleinte csak Flora lelkében, múltjában, elnyomva, az erőtlenséget, a zűrzavart pedig csak egy-egy váratlan megrendülés hozta felszínre. A „highly sensitive person” mégsem ok nélkül omlik össze, a magzatvetéléstől a testi inzultusokig, a munkahelyvesztéstől a kiszolgáltatottság érzetéig olyan körülmények áldozata, melyek elviseléséhez nincs ereje. *Az egyetlen ember...* zárásában már elhagyta a lakást, a várost, Dariust, és egy erdei hétvégi házba menekült. A látogatására érkező férfitől származik a regény utolsó mondata: „Kopp így kezdte: Te vagy az életem szerelme.” (2011: 336)

Korábbi benyomásaink revidálásával sem jutunk el a végleges összeomlás megsejtéséhez, a tragikomikumából inkább a komikumra figyelünk, s ehhez az elbeszélői stratégia tudatos egyensúlybeli aránytalansága is hozzájárul. Ugyanis mindvégig Darius korpu lens, életvidám, idétlenkedő, dorbézoló alakja áll előtérben. Naivitása, jósága, szellemesége, komikus evési, ivási szokásai, hedonizmusa ellentéte Flora józanságának, toleráns elfogadásának. Noha Darius is munkanélkülivé válik, a gyermekkori frusztrációkhoz, családi múltjához, NDK-s származásához hasonlóan ez sem billenti ki egyensúlyából. A felszínen marad, megmarad, s ha van, ami a fennmaradáshoz és változatlan derűlátáshoz hozzásegíti, akkor az Flora iránti szerelmének erőssége.

Akad német kritikus, aki Dariusban, a nyüzsgő, intézkedő, telefonálgató, netező IT szakemberben, *sales engineer*ben a Jedermann mai megjelenítőjét látja. Egyet a sok közül, az akárkit, akiknek napjai felesleges, az öncélúság határán billegő irodai tevé-vevéssel telnek. A klasszikus toposz több eleme is fölbukkan *Az egyetlen ember...* történetében: Darius is ki van téve a pénz csábításának, ám a maffiózó örmény üzletlátsáktól kapott titokzatos pénzköteggel sem tud mit kezdeni.

A *szörnyeteg*beli kalandos csavargása, a kalandregény-paródiabeli nagy *roadtrip* során váratlanul ismét felbukkannak előtte a jerevániak: „Egy óra telt így el. Ekkor végre élet költözött a négyszemélyes asztalba. A szekrényyszerű fazonok fölálltak, és nagy fekete esernyőket vettek magukhoz. A szeparéból, amelyhez folyosó vezetett, ezt Kopp mindaddig észre sem vette, mert háttal ült neki, hatfős csoport jött ki. Három ázsiai, három örmény, közülük kettő óriás, a harmadik alacsony. (...) A Bedrossian-fivérek.

A... *kicsodák?* Elnézést.” (2014: 573)

A helyzetképhez hasonlóan komikus hatású az elektronikus korszak, az internet, a média szakzsargonja, az angol beékelések és a Darius munkáját, napi tevékenységét, a kvázi munkavégzést megjelenítő tabló is. Szinte a semmiről szóló telefonbeszélgetések zajlanak a kontinensek között, néha a beszéd tárgy sem azonosítható, a hivatali kommunikáció a „felületesség felületén” hangzik el, „blablabla”. Az élőbeszéd pongyolasága, lazasága, az esetlenség, kihagyásosság tünet, kor- és közeg-árnyaló eszköz a regényben. A konverzáción, hétköznapi, alulstilizált modor, a groteszk hangvétel, valamint a gyors váltások, a fordulatosság kiváló közérzet-keresztmetszeteket és atmoszférarajzokat eredményez. Az elbeszélésdinamika kettős célt szolgál: a lassítás, gyorsítás, a neveléses időérzék-hiány, az időhúzás az ironikus bemutatású hivatali pozíciónak és egyben az alak temperamentumának, alkatának jellemzése is.

2. Mora prózáját rendkívül tudatos, reflektált és fegyelmezett elbeszélői koncepció alakítja. Kivételes képességei nélkül nem vált volna a jelenkori német irodalom megbecsült, élvonalbeli alkotójává. Dramaturgiai, forgatókönyvírói tapasztalata kiválóan működik a lekerékítésben, portréalkotásban, a szekvenciális, epizodikus szerkesztésben, hatásos jelenetvezetésben, mint amilyen a fenn idézett is. A regények közötti kapcsolat sincs a véletlenre bízva. A művek párbeszédéhez az elbeszélőnek rejtett válaszai és nem rejtett kommentárjai is vannak, hisz a szereplők visszatérnek, egyes epizódok folytatódnak, a megoldatlanságok konzerválódnak. *A szörnyeteg* 200. oldalán olvasható az előbbi mű címe, sőt rövid foglalata is, az antihős „hős” újbóli bemutatásával:

„Az egyetlen ember a kontinensen. Sales engineer Darius Kopp. 2 éve egy szál egyedül egy 12 négyzetméteres cellaszerű irodában, egy úgynevezett business center első emeletén. Onnan próbált technikailag jó, de az általa ellátni szándékozott piac – a német nyelvterület és Kelet-Európa – számára túl drága, kábel nélküli hálózati kommunikációs eszközöket eljuttatni a viszonteladókhoz és a vevőkhöz, akiknek legnagyobb részt csak a telefonhangját ismerte.” (2014: 200)

Mint például a Stavridisét: „Stavridis az utóbbi években egészen jól élt az elektronikai eszközök végkiárusításából. Hihetetlen, hogy egyfolytában fejlesztenek, aztán selejteznek, vagy még nem selejteznek, de hamarosan fognak, na és ekkor jön Stavridis, és ezeket az árukat elpasszolja olyan piacokon, ahol az ár fontosabb, mint a korszerűség. A vállalkozás lényegében belőle áll, meg a dumájából. (...) kicsit beszélgetek velük arabul, és már megy, mint a karikacsapás.” (2014: 583)

Egyéb motivikus ismétlésekből és szövegszerű párhuzamokból is van bőven. A két regény azonos bekezdéssel indul, a női test érzéki látványa és ugyanezen látvány megismétlése, újra fölidézése között azonban hosszú idő telik el. *A szörnyeteg* történetének idején Flora már nem él. Darius céltalan útra kelése, majdnem 700 oldalt kitevő, kalandos magyarországi, balkáni, kis-ázsiai bolyongása, sodortatása a véletlenek által, vágyakozása a „Tökmindegy birodalmába” vagy állapotába, cselekedeteinek ellenőrizetlen és határozott irány nélküli sorozata a gyász munka, a veszteség feldolgozásának ösztönös és meddő kísérlete. „Mindenkinek akar utazni magából valamit.” (2014: 425–426) Váratlan fordulatok, ismeretlen útítársak, úttalan utak sorjájának, közben mindig akad jótét lélek, ismerős régi üzlettárs vagy ismeretlen idegen, aki átmenetileg gondjába veszi. Darius számára mindvégig csak egyetlen bizonyosság létezik, az újságpapírba csomagolt urna Flora hamvaival. Egyéb kapcsolata nincs a reáliák világával, kiszakadt az oksági viszonyok hálójából, s az egyetlen dolog, amihez ragaszkodik, az a megszűnést jelképező marék hamu. A regényzárás veszélyes konfliktusa majdnem ettől is megfosztja. Megalázva, összeverten, könnygáztól fuldokolva egyetlen kérése van a görög roncsstelep tulajdonosához: nyissa ki hidegvággóval autóját, szabadítsa ki a becsomagolt urnát.

Más fiktív univerzumban elképzelhetően nem, Moráéban azonban a tényből, hogy egy férfi felesége hamvaival kószál országhatárokon át, elkerülhetetlenül groteszk szituációknak is következnie kell. A grúz vámosokkal folyó hétórás alkudozásból, hogy átengedjék a határon, emlékezetes, sokértelmű filmjelenet születhetne. „A vámos minden táskát a kezébe vett, kérdezősködött, bele is nyúlt. Végül a kartondobozt is a kezébe vette. / És ez mi? / (...) Mi van benne? / Hogy mondják oroszul, hogy hamvak? *Moja zsená*, jutott Kopp eszébe, és mielőtt észbe kapott volna, már ki is mondta: *Moja zsená*. A feleségem.” (2014: 459–460)

3. A két regény belső rendszerét a Darius és Flora közötti párbeszéd alakítaná, ha a partnerség a dialogikusságon alapulna. Erre az asszony életében kevés esély van, szerepe passzív, elviselője csupán a dolgoknak (Darius látszólag temperamentumos, cselekvése inkább látszatcselekvés), *A szörnyeteg* történetében pedig a férfi már egyedül van. Flora

paradox módon a második regényben mégis jelenlevőbb, mint korábban. Ezt az oldalbeosztás, tördelés, szövegtagolás is hangsúlyozza: a vonal felett futnak Darius jelenbeli kalandjai, a vonal alatt pedig a negyedik fejezettől bizonyos megszakításokkal, szünetekkel Flora laptopjának szövege. A jegyzeteket Darius németre fordíttatja, vele együtt leszünk tehát napló- és regényolvasók: „a feleségem, aki végig úgy tett, mintha szakított volna a származásával, aki soha egy szót magyarul nem szólt, mindent, ami ebben a laptopban található, magyarul írt. Hogy mondhatja, hogy a múlt elmúlt, ha közben egész idő alatt titkos életet élt ezzel a nyelvvél?” (2014: 59)

A poétikai konstrukció Florát háttérben tartja, Dariust beszélteti, mozgatja, működésben láttatja mindkét regényben. A szenvedő és a cselekvő szereposztás azután is érvényben marad, hogy a második történet Flora öngyilkossága után kezdődik. Noha *A szörnyetegben* is Dariusra figyelünk, Flora jelenléte, paradox módon, e regényben intenzívebbé válik: állandó tárgya férje fáradhatatlan tudatgomolygásának, jelenlétének záloga pedig maga a naplószöveg. Tényleges szenvedésének mértékét a két forrás együtt tárja fel előttünk. A súlyos depresszió rajza nem elbeszélői közlések, motiváló elemzések által, hanem közvetetten bontakozik ki. Flora tudatossága, racionalizmusa saját betegségének éber követésében, valamint logikája, nyelve, kritikus önszemlélete mintha „a tébolyról értelemmel” paradoxont igazolná. A naplóbeli fóbiák, kényszerképzetek, látomások, paranoiák, diagnózisok, testi kínok és mentális zavarok fragmentumaiból kell megkonstruálnunk vagy az első regényt idézve rekonstruálnunk alakját és történetét. A két személyes történetet a negatív léttapasztalat hozza egyensúlyi helyzetbe. Az elbeszélői szenvtelenség és távolságtartás az önanalízis súlyának nyomatékosítása.

Formálisan adott a virtuális párbeszéd lehetősége, a történetbeli sík és a naplófájlok közötti pártázás a két regény közötti ingázásunkhoz hasonló, mert a dialogicitás mikroszintű és kompozicionális rendeltetését magasabb szinten a művek párbeszéde keretezi. A tényleges dialógus *A szörnyetegben* mégsem a két szövegvonulat között, hanem Darius tudatában zajlik. Folyamatosan Florához fordul, elvászthatatlanul vele van, emlékeit és az éppen történőt kiegészíti az asszony vélt szólamával, képzelt kommentárjaival. Történelbeszélés és gondolatelbeszélés váltakozik. A távollét, a hiány ellensúlya a nem szűnő imaginárius megszólítás, az együttlét látszatnyelvének mantrázása. Hogy életük együtt töltött szakasza is a kölcsönösség látszata volt csupán, azt a két szövegsíkot – és a két embert, a létezőt és a nemlétezőt, a jelent és múltat – elválasztó fekete vonal jelképezheti. Flora magányára ennél is kegyetlenebbül mutat rá az, hogy a jegyzetek között Dariusról nem ejt szót.

4. *Az egyetlen ember a kontinensen* narratív szövésében kikísérletezett beszédmódot Terézia Mora itt új poétikai rendeltetéssel látja el. Korábban is egymásba élte és együtt futtatta a tényleges megszólalást és a tudattörténet-elbeszélést. Ebben a polifóniában az alakok egymással folytatott beszédébe beleszövődik a tudatos én és az öntudatlan, a racionális és az emlékező, álmodó én szólama is. Mindenki és minden egyszerre kap hangot. Szólamváltásokat eredményez az alakoknak szóló elbeszélői ellenvetés, helyenként az ironikus szerzői kommentár, megjegyzés, kifigurázás, ellenpontosítás, figyelmeztetés együttese – gyakran egyetlen rövid szekvencián belül. A minimalizált kis szólamkeresztűek Mora stílusának eredetiségét hordozó, emlékezetes villanások, és hasonlóképpen jellegzetes az általa kidolgozott ingázó grammatika is. *A szörnyetegben* a hatás a kaleidoszkóp alig észlelhető kis rezduléseire emlékeztet, hisz a dolgok észrevétlenül nem egy, hanem két-három tudat és látószög perspektívájából rajzolódnak ki egyszerre. Grammatikailag ez a személyek szabad cserélgetésével, az első, második, harmadik személyű igék, ragok pergő váltogatásával jár.

Temporális szempontból olyasmi lép váratlanul és igen eredeti módon működésbe, amire többen sóvárogtak a korábbi korszak magyar írói közül. A cselekvés időbelileg

kiszolgáltatott a linearitásnak és az okozatiságnak. A nyelvben és a zenében is vannak szabályai a felcserélhetőségnek és a fel nem cserélhetőségnek. Terézia Mora egyetlen mondaton belül vált többször perspektívát, beszédalanyt és igeidőt, szabad járás-kelést biztosítva elbeszélője és alakjai számára. Kiszabadulási kísérletei a vonalszerűségből sikerrel járnak, holott a szinkronitás, az egyidejűsítés nehezen vagy sehogysem oldható meg a nyelvben, mint ahogyan a nézőpontok sem függetleníthetők a térbeli koordinátáktól. Lesznek olvasók, vannak is német kritikusok, akik nehezen tájékozódnak ebben a verbális kavalkádban. Ezzel ellentétben meggyőződésem, hogy a nyelvi polifónia jelentésbővítő megoldásait tiszta narratív logika vezérli, és nem tévelygünk a látszólagos gomolygásban. A szerző és fordító együttese a szokatlan elképzelést és diskurzusmodellt hatásosan, remek ötletességgel érvényesítette az egyik és a másik nyelvben is.

5. Folyamatosság, megszakítottság, látszatkontinuum? Darius számára Flora hamvain kívül nem maradt más, mint a nem szűnő belső párbeszéd önmagával, Florával, a világgal, mindez azonban önmegtévesztés, pótlék, kárpótlás, helyettesítés. Nincs önmagában vett jelen, abban mindig erőteljes a múltak jelenléte és a tapasztalat le nem zárhatóságának tudata, ami szüntelenül beleavatkozik az aktuális pillanatba. A folyamatban levőt ellentéppontozzák, kiegészítik, értelmezik, megszakítják az ugyancsak nem folyamatos múltban megélt és a képzeltek. Flora másként éli meg azt, hogy kusza szövevényben vetetik magukat észre a valamikori sérelmek, traumák, veszteségek. Menekvés nincs előlük, csupán átmenetinek tűnő megbékélés vagy megnyugvás nélküli közömbös állapotok: „De én nem akarok mindig újrakezdeni. / Én azt akarom, végre ne szakadjon meg valami. / Hogy tovább lehessen bírni, mint néhány hetet vagy hónapot. / Mintha jégtábláról jégtáblára kellene ugrálnom szakadatlan.” (Flora jegyzetei, 2014: 367)

A *szörnyeteg*ben változatlanul Darius és a vele történő események állnak az előtérben, a regényoldalakat tagoló *vonal fölött* zajlanak. A vonal az elválasztottság grafikai nyomatékosítása. A 22. fejezetből jóval terjedelmesebb Darius narratív tömbje, mint a Flora *vonal alatti* töredékes feljegyzéseinek nem narratív mozaikja. A fájlok nem folyamatosak, nem egységesek sem tartalmilag, sem nyelviileg, s ami még különösebb, mintha a naplóhagyománytól eltérően nem is lennének személyesek. A közvetettség ridegségét árasztják, noha tudjuk, hogy egy súlyos depresszió kiírási kísérletei. A bejegyzések között egy-egy hivatkozás, Berzsenyi-, József Attila-sor, versidézet, Nemes Nagy-vers magyarul és németül. („Németh László: Iszony.” „*csalás nélkül szétnézni könnyedén*”; „Ágnes Nemes Nagy: / Ein Vogel sitzt auf meiner Schulter-----” stb). A fragmentumokban a lelki betegségek, patológikus megnyilvánulások tünetleírásai, gyógyszerek használati utasításai, álomelbeszélések, rémálmok, kényszerképzetek, traumatikus emlékek, félelmek leírásai sorjáznak. Egy tökéletes magára maradottságban szenvedő, befelé forduló ember néma monológjának megrázó dokumentumtöredékei.

A *szörnyeteg* oldalainak felezővonala további jelentésvonatkozásokkal bővül: a más-más nyelvet beszélő két ember látszólag élt együtt, valójában mindvégig két élet futott egymás mellett. Noha Flora tisztában volt ezzel, a feljegyzésekben sem tette szóvá, Darius pedig érzéketlen volt a felismerésre: „Évekig minden jól ment. Kényelmesen. Tehát ideálisan. / Még az idegösszeomlásai sem zavartak? / Nem. Ha buta lett volna vagy közönséges, az zavart volna.” (2014: 374) Visszalapozva *Az egyetlen ember...* szövegében azt tapasztaljuk, hogy Darius közérzete sem volt mindig kiegyensúlyozott: „Nem tehetek róla és nem tehetek ellene, éreznem kell, és érzem is: jó ideje csak nő bennem a magányosság; hogy miért és pontosan mióta, nem tudom, most már határozottan látom/érzem: egyedül vagyok. Itt és most, de általában is. Jó ideje, ez volt Darius Kopp érzése, lényegében senkivel sem tudott kapcsolatba lépni. – Kivéve Florát, de az nem számít. Mert egyik vagyunk, azért nem. Ha azt mondom: egyedül vagyok, akkor nem rád célok.” (2011: 280)

Flora elvesztése végérvényesen összeroppantja Dariust. A cél nélküli csapongás, a végeérhetetlen kódorgás, csellengés az albán, görög, török, grúz, örmény kvázi üzlettársak és véletlen ismerősök között – a vegetálás, emlékidézés, önemésztés, vezeklés formája. Terézia Mora úgy szövi anyagát, hogy nem feledteti Darius sodortatásának motivációit, ám nem marad a sötét térfélen, hanem megnöveli a derűsebb méreteit. Elmélyíti alakjának tragikomikus és groteszk portréját, esélyt ad a jovialis bohócfigura idétlenkedésének, nevetető replikáinak az abszurd szituációkban. Közben észrevétlenül kirajzolódnak a nyugati körülmények vélt ideálképét ellenpontoszó kelet-európai és a kontinens peremén veszteglő, onnan definitíven kiszorult, lecsúszott világok körvonalai. Nem lenne váratlan, ha a szerző éppen ennek a látószögnek, értelmiségi és alkotói tapasztalatnak a jegyében folytatná a trilógiát. Vagy a remek mellékalakok, barátok, epizód szereplők valamelyike köré rendezné a lehetséges folytatást.

6. „Mora joggal nyerte el 2013-ban a Német Könyvdíjat »A szörnyeteg« című regényéért. A nyelvi csillogás és a tartalmi időszerűség efféle összjátéka nagyon ritkán fordul elő a német nyelvű irodalomban.”² Terézia Mora két kultúra hagyományában és jelenében él. Németország kivételesen megbecsült alkotója, akinek műfordítóként, kultúra-közvetítőként tevékeny része van a magyar irodalom német megismertetésében. Műveinek és fordításainak kontextusában szemlélve a két új regényt azt észleljük, hogy az 1999-es *Seltsame Materie (Különös anyag, 2001)* című első elbeszéléskötet után megjelent Esterházy-, Örkény-, Parti Nagy-fordításainak művészi tapasztalata beépült narratív és nyelvi formálásmódjába. A magyar szerzők komikum iránti fogékonysága, csattanóra kifutó szerkesztése, groteszk szemlélete (a lefordíthatatlan etimológiai, szemantikai torzítások humorát kivéve) felszabadította benne a nyelvi imaginációnak a korai prózájában még nem érvényesülő rétegét. Prózájában nincs nyoma öncélú humorizálásnak, ám a karikírozás és a nyelvhasználati egyénítés telitalálatai, poénszerű megoldásai szövegeinek meghatározó stílusjegyeivé váltak. Nádori Lítia, Mora magyar „hangja” hasonlóan bonyolult feladat elé került, mint Örkény és a mai elbeszélők német fordítója. Hogy Terézia Mora művei fordításban is méltó helyükre kerülnek a szerző egyik öröklött kultúrájában, az Nádori Lítia invenciójának, nyelvi adottságainak, tapasztalatának és stílári bravúrjainak köszönhető.

A kortárs német irodalom konvencionálisabb, újtásra kevésbé hajlamos, mint a magyar, állítja Mora. A véleményt azzal egészíteném ki, hogy a magyar elbeszélő irodalom előtt viszont példaként állhat a sokféle nemzeti örökséget, migráns és posztmigráns tapasztalatot magába olvasztó, történelmi szembenézésre és kritikus önszemléletre alkalmas, szemléleti tágasságot érvényesítő, sokszólamú mai német kultúra, melynek ünnepe, díjazott opusa a Terézia Moráé is.

² Hans-Peter Kunisch recenziója. (Letölt. 2013.12.06.) http://www.litrix.de/buecher/belletristik/jahr/2014/dasungeheuer/buchbesprechung/deindex_pr.htm

EMLÉKEZÉSEK EGY KAPTAFÁRA

Krusovszky Dénes: A fiúk országa

Bár Krusovszky Dénes első prózakötetét a korunk fiatal generációinak élethelyzeteit és problémáit megjelenítő novellák uralják, *A fiúk országába* mégis az emlékezésen keresztül vezet az út. Ez azonban itt nem merül ki múltban megtörtént eseménysorok pusztá felidézésében, és a kedélyes anekdotázás sem jellemző. Szinte mindegyik novellára igaz, hogy az emlékezés aktuális az elbeszélőnek vagy egyes esetekben a középpontba állított szereplőnek nemcsak az elbeszélő, múltbeli énjéhez, hanem aktuális önmagához való viszonyát is problematikussá teszik. Vagyis az epikus beszéd tétje a történetmesélésen keresztül az identitás újrakonstruálása, vagy legalábbis ennek megkísérlése. Ebben az értelemben a kötet legtöbb darabja valamilyen sorsfordító esemény, valamint az ahhoz vezető út elbeszélése, az azonban a befejezések enigmatikussága vagy nyitottsága miatt legtöbbször homályban marad, hogy az adott eseményeket sikerül-e valamilyen egységes élettörténet keretébe illeszteni.

A kilenc novellát tartalmazó kötet darabjai különállóak, nem alkotnak ciklust, ám az egyes szövegek közti tematikus és poétikai hasonlóságok mentén mégis vonhatunk olyan párhuzamokat, melyek Krusovszky sajátos elbeszélői hangjára és érdeklődésére jellemző mintázatokot rajzolnak ki. A már említett emlékezés, személyes múlt és identitás kérdéseikön kívül vagy ezekhez kapcsolódva a művészlét problémái (*Az új vadak*, *Ramszesz szeme*, *Az éjszaka vége*), a társas kapcsolatok kiüresedése (*A fiúk országa*), néhány részletben pedig a megnevezés és a kimondhatóság nehézségei kerülnek előtérbe.

Már a kötet egyébként erős kezdőmondata is az emlékezés meghatározó szerepére irányítja a figyelmet. „Mielőtt apámat kettéfűrészelték, úgy emlékszem, egészen boldog volt.” (7.) A novella egy névtelen fiú (esetleg férfi) emlékezése családjá széthullásának történetére. Az emlékező gondosan ügyel névtelenségének megőrzésére, és ez különösen hangsúlyossá válik, ha figyelembe vesszük, hogy többször is alkalma adódna nevének felfedésére. Így például amikor a fiú ellógott az úszómesterként dolgozó apja úszóleckéjéről, a jelenlévők ellenőrzésekor az apa „nem mondta ki a nevem” (11.). Ugyanitt úgy tűnik, hogy a férfi nem véletlenül kerüli fia néven nevezését, „mert ahhoz ki kellene mondani a nevemet, ami az övé is” (uo.). Az elbeszélő ezt úgy magyarázza, hogy apja fél a nevetségessé válástól, hiszen a névazonosság miatt úgy is érthetnék kérdését, hogy ő maga ott van-e. A novellában két kivétellel minden alkalommal valamilyen más kifejezés helyettesíti a tulajdonneveket, s így a fiú anyja, apja és öccse is névtelen marad. Annak fényében válhat ez fontossá, hogy Takách Géza az egyetlen, aki teljes névvel szerepel ebben a

Magvető Kiadó
Budapest, 2014
224 oldal, 2690 Ft

szövegben. Márpedig ő az a férfi, akihez a fiú édesanyja menekül tönkrement házasságából, és erre abban a jelenetben derül fény, amelyben a fiú rájuk nyit az anya irodájában.

A saját név tabusítása a személyességhez való közelítés, valamint az attól való eltávolítás azon kettősségét erősíti, ami az elbeszélés időkezelésében is tetten érhető. A novella az emlékező és a múltbeli én távolságának hangsúlyozásával indul („egyikünknek sem alakult valami szépen az a tavasz”, 7. – *kiemelés tőlem, P. S. A.*), majd néhány bekezdés erejéig mégis jelen idejű igealakokra vált („Még most is hallom, ahogy ordítóznak...”, uo.). Az események elbeszélésbeli sorrendjére is érdemes figyelni: az egymásra következő részletek az emlékezés jelenétől egyre távolabbiak, majd egy ponton ez megfordul, és lineáris történetmeséléssel visszatér a kiinduló helyzethez, az apa cirkuszi kettéfűrészeléséhez, ami egyben az elbeszélő új családjának megalakulása is. A közelítő mozgás itt tehát ebben áll: a kezdőpont előbb pusztán az emlékezés alkalma, s mire visszatér hozzá az elbeszélő, egy új identitás lehetőségfeltételévé válik, és az élettörténetnek ezt a személyességét ellenpontozza a névtelenség.

A tulajdonnevek problémája, és főleg a kötet elbeszélőinek névtelensége szintén önazonosságuk bizonytalanságára irányítja a figyelmet. A nevek következetes elhallgatása ebből kiindulva értelmezhető a megnevezés elégtelenségeként is. A világban egyetlen entitás kijelölésének aktuusa, a saját név említése nem oldja meg azt a kihívást, ami elé egy sorseseménnyel¹ való szembesülés állítja az ént. Ha nem az élettörténeti elbeszélés felől közelítjük meg a kérdést, akkor a tulajdonnevek elhallgatása az általános érvényre való igényként is értelmezhető.

Az emlékezés – és ez nem csak a *Mielőtt apámat kettéfűrészelték* esetében mondható el – meg-jelenítés; a felidézés aktusán keresztül az újbóli átélés lehetőségét kínálja. Gondolhatunk még az *Éjszaka vége* asztalosmesterére, Franz (vagyis František) Rintre, akinek volt egy „nem különösebben látványos, de hasznos tehetsége, ha akarta, teljesen ki tudta rekeszteni a külvilágot bármilyen helyzetben” (190.). Ezt Hallstatt felé utazva ki is használja, amikor a lóvonat szűkös fülkéjében egy számára addig ismeretlen utas, Matthias Schorf kezd hosszas monológba. Ezalatt a mester egy czermai kápolna háromezer koponyából épített emlékművét, valamint néhány álmát és látomását idézi maga elé. Az út más pontján váratlanul emlékek rohanják meg, és felesége fiatalkori arcát, széttárt lábait látja maga előtt. A hercegtől kapott megbízatása során egyre inkább saját világába forduló mester számára identitását alapjaiban elbizonytalanító életszakaszként jelenik meg az a két év, amit e megbízatás teljesítésének szentelt. „Megváltozott az életük, kétségtelen, de megváltoztak-e ők maguk is, ez a kérdés gyötörte, ki volt ő a levél előtt, és ki lett azután, hogy végigjárta a rá mért utat [...]. František Rint, a környék legkiválóbb asztalosmestere ő volt valaha, de hogy ma kicsoda, arra nem tudott volna egyértelmű választ adni, talán majd este, talán, ha túl leszünk rajta...” (174.) Az általa készített emlékmű – élet és halál állandó körforgásának emlékműve – bemutatásakor azonban egyértelművé válik a közösség elutasító reakciója. Az emberi csontokból létrehozott kápolna kiközösítést, és, ahogy a befejezés sejteti, a feleség öngyilkosságát vonja maga után.

A befelé fordulás, külső és belső éles szembeállításra több novellára is jellemző. A *Mielőtt apámat kettéfűrészelték* elbeszélője, amikor anyja és öccse társaságában tett sétájáról számol be, így értelmezi saját, később számára szégyenkezésre okot adó nevetését: „Azt hiszem, ez [a nevetés, P. S. A.] önvédelmi reakció nálam, kizárom a külvilágot, anyám toporgását hátulról, az öcsém szipogását szemből, és ezt az egész szürkeséget, ami minden irányból körbevesz.” (9.)

¹ Tengelyi László nyomán használom a kifejezést. Tengelyi szerint „a 'sorsesemény' kifejezés [...] olyan történeteket jelöl, amelyek hatására az önazonosság mint az élettörténet foglalatja meghasad és felnyílik”. Ld. Tengelyi László: *Élettörténet és önazonosság*, in uő.: *Élettörténet és sorsesemény*, Atlantisz, Bp., 1998, 13–48., 43.

A tisztáson főszereplője egy kutyaemenhelyen dolgozó fiú, aki munkába menet vagy hazafelé néha csukott szemmel biciklizik, és számára ez a nap csúcspontja, mert „ilyenkor egybeérnek a kinti neszek a bentit csenddel, és nem kell, hogy eszedbe jusson bármi. [...] még az sem jut eszedbe, hogy milyen lehetett az a pillanat, amikor apád kocsija belecsapódott a fába, egyáltalán magánál volt-e vagy holtrészegen ült volánhoz, és anyádra sem gondolsz, hogy miért volt vajon jobb neki szó nélkül lelépni a dokival Írországba, mint itt maradni veletek.” (35. – kiemelés tőlem: P. S. A.) A végig második személyű, jelen idejű elbeszélést néhol spontán emlékezések, bevillanó emlékképek szakítják meg, melyekben a fiú múltjának részletei, főként a vér szerinti családtagok élesebb vagy homályosabb képei tárulnak fel.

Az *Ismeretlen égbolt* két fiú céltalan, de számukra az értelmes cselekvés egyedüli lehetőségét kínáló futásával kezdődik: „Futás közben azonosak voltak önmagukkal és valamilyen módon a külvilággal is” (51.). Mindez azonban nem megállásba vagy valamilyen nyugalmi állapotba torkollik, hiszen, akaratukon kívül, tüntetők és rendőrök közé szorúlnak. A magasabbik a tüntetők csoportját feloszlatni készülő lovasrendőrök rohamában először elvágódik, majd eltűnik, a kisebbik pedig úgy húzódik egy telefonfülkébe, „akár egy sarokba szorított állat” (59.). Ebben a novellában az emlékezés nem játszik fontos szerepet, sokkal inkább félresikerült csoda történeteként értelmezhető: a – tüntetések kezdetétől számított – harmadik napon Vera néni megbocsát Zsigmond Ágostonnak. Minderről azonban, valószínűleg félretárcsázás miatt, csak a nyilvános fülkébe húzódó fiú értesül, s emiatt az üzenet végül nem jut el a címzetthez.

A *Mélyebb rétegek* elbeszélője – a kötet egésze szempontjából is önreflexívnek tekinthető módon – a másik elbeszélte történeteinek keresztüli megismerhetőségét vonja kétségbe. A tanulmányait egy időre ösztöndíjjal Csehországban folytató egyetemista a közös kocsmázások beszélgetéseit, tipikus témáit igyekszik felidézni: ezek az ivás, a szex, a politika és a történelem. „Valószínűleg ezek az ismétlődő tételek vontak körénk egyfajta otthonos burkot, és mivel mindenki nagyjából ugyanazokat, vagy legalábbis nagyon hasonló történeteket mesélt estéről estére, hamar elhittük, hogy ismerjük egymást.” (99.)

A kötet talán minden novellájából kiemelhető lenne egy-egy ilyen részlet, viszont már az ideig felhozottakból is kitűnhet, hogy a kötet címe megtévesztő. Ennek az az oka, ami egyébként már első olvasásra is világossá válhat, hogy nemcsak a lányok zárattak ki ebből az országból, hanem a nők, az asszonyok és a fiúk, a férfiak, az urak is, tehát nemre és korra való tekintet nélkül mindenki. A novellák világa a kirekesztettek világa. Olyan alakok kerülnek az elbeszélések középpontjába, akik épp kihullanak valamiből: családból, barátságból, párkapcsolatból vagy akár egy falu, esetleg ösztöndíjas diákok közösségéből. Vagyis az, hogy ki kerül középpontba, az egyes novellákban pusztán egyfajta narratív fókusz jelent, élethelyzetét tekintve szinte minden szereplő határhelyzetbe csöppen, egy csoport szélére sodródik, vagy ki is rekesztődik belőle.

Ezt támasztja alá a személyek közötti akciókban megnyilvánuló bizonytalanság, valamint – bár nem a szöveg megformáltsága szintjén – a nyelv és a kifejezhetőség határaival való találkozás tapasztalata: a szavak gyakran cserbenhagyják a szereplőket, és erre néhol reflektálnak is. A címadó novella, *A fiúk országa* elbeszélője előtt elemi erővel elevenedik meg 17 éves korából származó emléke, amikor akkori barátnőjét, Julit titokban abortuszra kísérte. A lány, mielőtt bemenne a műtőbe, szól néhány szót a fiúhoz, akinek reakciója így idéződik fel: „Nem bírok megszólalni, ránézni sem, a padlóra szegezett tekintettel bólintok egyet.” (82.) A beavatkozás elvégzése után a fiú szeretné meglátogatni Julit, ám nem tudja, miként szóljon az ápolóhoz: „Elnézést, mondom még egyszer, érdeklődni szeretnék egy betegről. Persze szó sincs betegségről, tudjuk ezt, de hát mit lehet mondani helyette?” (88.)

A *Mélyebb rétegek* elbeszélője, amikor hajnalban hazaér kollégiumi szobájába, a már-már testvérként szeretett Ahmed, a szobatársa, sírással küszködve azzal fogadja, hogy

perceken belül haza kell indulnia, s ezért valószínűleg soha többet nem találkoznak. „Fogalmam sem volt, hogy mit kellene mondanom, erre a helyzetre józanul sem bírtam volna értelmesen reagálni...” (111.). *Az éjszaka végén* asztalosmestere emberi csontokból készített kápolnabelsőjét nagy, a nyelv közvetítésével kifejezhetetlen állításnak szánja: „egyetlen nagy állítással válaszol majd az összes kérdésre. [...] A csontok nyelvét képtelen volt emberi szavakra lefordítani.” (212–213.)

A kötet egésze, minden megformáltságbeli erénye, letisztult nyelvezete, tömörsége és érzékletes atmoszférateremtése ellenére is zavarba hozhatja az olvasót. Ugyanis kivétel nélkül mind a kilenc novella a következő sémára épül: a kezdő jelenet röviden felvillant egy szituációt, amivel a dolgok közepébe vág. Ezt követi néhány bekezdésnyi vagy oldalnyi kivonatos elbeszélés,² amelyben az egymásra következő jelenetek időben egyre távolabb esnek az elbeszélés jelenétől. Ez egy ponton megfordul, és általában innentől már lineárisan haladva ér vissza az elbeszélő a kezdőjelenethez. Mint korábban már láttuk, a *Mielőtt apámat kettéfűrészelték* esetében motiváltnak tűnt ez a szerkezet, és még ugyanez áll például *A harmadik ember* esetére: a múltbeli események jelenlévővé tétele, felidézése az elbeszélői identitás aktuális állapotát bizonytalanítja el, és új értelem megképződését követelik meg. Más esetekben azonban, és itt említhetjük az *Ismeretlen égbolt*, *Az új vadak* vagy a *Ramszesz szeme* című novellákat, rutinszerűnek tűnik, bevett írói fogás pusztán alkalmazásaként hat ez a típusú építkezés. Ez a sematikusság pedig az egyes novellákra vonatkozóan olyan befogadói tapasztalathoz vezet, ami a könyv sikerültebb darabjaira is visszahat: a kötet ilyenfajta összeállítását az sugallja, hogy a szövegek csupán egyetlen, előre adott forma tartalommal való kitöltései, a mesterségbeli tudás játszóterei.

Ennek ellenére *A fiúk országa* ígéretes kezdet. A novellák határozott, autonóm írói hang lehetőségét villantják fel. A jelenetszerkesztés könnyedsége és gördülékenysége, az atmoszférateremtés, a kifinomult és érzékeny leírások mind okot adnak arra, hogy kíváncsian és türelemmel várjuk Krusovszky Dénes prózai életművének érettebb, bátrabb folytatását.

² Gérard Genette olyan típusú szövegrészekre használja a *récit sommaire* kifejezést, amelyekben a történet ideje [*temps de l'histoire*] hosszabb az elbeszélés idejénél [*temps du récit*]. Ld. Genette, Gérard: *Az elbeszélő diszkurzusa*, in Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I.* (ford. Lovas Edit és Sepeghy Boldizsár), Jelenkor, Pécs, 1996, 61–98.

EL NEM MESÉLT TÖRTÉNETEK

Turi Tímea: A dolgok, amikről nem beszélünk

Turi Tímea úgy kezdte Lanczkor Gáborról írt kritikáját, hogy „[n]em tudom, mi az új komolyság, az új személyesség vagy az új esztétizmus, pedig nagyon érdekel”.¹ Engem is érdekel, mivel én sem tudom, noha sejtéseim vannak – csakúgy, mint Turinak. Úgy sejtem például, hogy Turi Tímea költészete is beilleszthető abba a képlékeny, nehezen definiálható halmazba, amelynek felirata az új komolyság vagy a kíméletlen szentimentalizmus² lehet.

Az új komolyság nagyjából a *Telep* generációjának, tehát a 2005 környékén indultaknak és az azóta indulóknak a – mára jóformán köznyelvesült – lírája volna, akik Tandori Dezsőtől, Petri Györgytől, Marno Jánostól, Takács Zsuzsától, Szijj Ferenctől, Borbély Szilárdtól, Kemény Istvántól, Varga Mátyástól, Peer Krisztiántól (stb., a sor még hosszan folytatható) tanulták-tanulják a kíméletlen önanalízis nyelvét. Mindezzel párhuzamosan a blikkfangos-játékos, nyelvkritikus líráról többé-kevésbé kiderült folytathatatlansága, utóbb Krusovszky Dénes Kiss Judit Ágnes *Koncentrikus korok* című kötetét recenzálva már a maliciózus „iskolaköltészet”³ megnevezéssel illetve: ezzel tulajdonképpen a forma (és a vele járó széphangzás) könnyű klasszicizmusát, a mélytartalmat nem (vagy csak ritkán) rejtő felszín, a szemfényvesztő ornamentikát kárhóztatva. Ha tehát belehelyezkedünk a komolyság–komolytalanság oppozíciójába – igaz, ez valóban egyszerűsítő válaszokhoz vezet(het) –, úgy tűnik, a komolytalanság formai (a változatos versformák zsonglórmutatvány-szerű alkalmazása), a komolyság pedig tartalmi (kíméletlen önanalízis/szentimentalizmus) instancia volna.⁴ Itt rögtön közbe kell vetnünk, hogy bár a 20-as, 30-as generáció képviselői szinte egyértelműen a szabadverset és ezzel együtt az élőbeszéd költői nyelvvé való óvatos felstilizálását preferálják, nem beszélhetünk formaellenességről, többek köztészetében is találunk számos példát, ahogy igyekeznek visszaszerezni a maguk számára a formát és/vagy a rímet. S azt se hagyjuk szó nélkül, hogy a fenti névsor – ha genealogikusan gondolkozunk, az apák nemzedékének – több tagja is

¹ Turi Tímea: Vulkan vagy bánya. Lanczkor Gábor és a (nem) személyes vers. Megjegyzések az újkomolyság, az új személyesség és az új esztétizmus lehetőségeihez, *Jelenkor*, 2012/1, 93–98., 93.

² Krusovszky Dénes: *Kíméletlen szentimentalizmus. Esszék, kritikák*, L'Harmattan, Bp., 2014.

³ Krusovszky Dénes: Félúton, in: K. D.: i. m., 127–128.

⁴ Nem foglalkozom most Turinak azzal az – egyébként jogos(an) pikírt) – megállapításával, hogy „Kemény István és Borbély Szilárd csak Varró Dániel felől nézve hasonlítanak egymásra”. (Turi, uo.) A kortárs költészet szóban forgó paradigmájának belső differenciáltsága természetesen kibontható volna, azonban tárgyunktól ez most messze vezetne.

Magvető Kiadó
Budapest, 2014
96 oldal, 2290 Ft

előszóval rím; egyáltalán nem beszélhetünk tehát afféle zsigeri rím-elutasításról, mint amit például mind a költő, mind a szerkesztő Kassákra jellemzőnek tartunk. Fontos azonban, hogy ezeknek a líráknak a rím (vagy tágabban a forma) tulajdonságuk ugyan, de nem lényegük. Csak néhány példát véve: Petri költészetében a rím gyakran (mint afféle instant emelkedett líraiságot kölcsönző rekvizitum) az irónia eszköze, amivel a vers modalitását billenti meg. Marnónál – ahogyan azt Krusovszky elemzi⁵ – a fonológia a gondolatrítmussal mozog együtt, s így egyfajta rímes szabadvers jön létre. Borbély Szilárd lírájában az egyházi költészet formakánona idéződik meg leggyakrabban, így válik szakrálissá a formának ellenfelező tartalma. Kemény István sokszor sutának, esetlegesnek, rontottnak tűnő – és olykor valóban (tudatosan) suta, esetleges, rontott – rímei, formái pedig a ’80-as évek undergroundját idéző dalszerű verseket eredményeznek, aminek felismerése más értelmezői horizontban olvastatja a Kemény-verseket. A kiemelt költészeteknek ezek fontos, definitív poétikai mozzanataik, azonban líraiságuk nem merül ki pusztán ezekben. Nem állítom tehát, hogy az új komolyság hagyománya vagy akár az új komolyság nem értelmezhető a nyelvkritikusság felől, hogy képviselőik ne szembesültek volna, ne szembesülnének a nyelvi megelőzőttségnek, a nyelv uralhatatlanságának, a nagyelbeszélés megszűnésének stb. problémájával. Ezekben a költészetekben azonban a nyelvi eseményeknél fontosabbak a posztmodernség antropológiai-etikai problémái, és ilyen módon a nyelvi, nyelvkritikai események is ezeknek rendelődnek alá, vagy talán még pontosabb, ha úgy fogalmazunk, ezeket a problémákat jelzik – nem oly játékos vagy humoros – tünetekként.⁶

Állításom szerint tehát Turi Tímea költészete, az élőbeszédtől finoman elemelkedő, de a gondolati és fogalmi absztrakcióra nyitott, kontemplatív szabadversek ehhez a hagyományhoz kapcsolódnak; különösen Tandori, Petri és Borbély lírájához. Nem véletlen, hogy írásomat Turi Tímea egy értekező szövegére hivatkozva kezdtem, ezzel kívántam jelezni, hogy Turi nem egyszerűen alkotója, hanem értője is a kortárs magyar lírának. Ez különösen azért fontos, mivel egyes versei nemcsak saját költészetére vonatkozó ars poeticaként olvashatók, de azoknak bizonyos állításai kitérítők kortárs költészetünkre, s ily módon metapoétikus megállapításokként is érthetők. Az efféle szövegek mintha az előző kötetben, a *Jönnek az összes férfiakban* (Kalligram, 2012) nagyobb számmal fordulnának elő,⁷ de, látni fogjuk, az új kötetben, *A dolgok, amikről nem beszélünkben* is találni ilyen jellegű verseket. Turi költészetének ez a fajta fogalmisága, gondolatisága, (meta)reflektáltsága felettébb emlékeztet Tandori (mindenekelőtt korai) költészetére. Arra, ahogy a lírai én a(z én-)körüljárhatóság tériszonyába lép ki folyton, és ahogy léptei az ön-távolodás visszhangjába taposnak.⁸

Az mára közhely, hogy Tandori Dezső a magyar irodalom kályhája, életműve olyan hatásközpont, amelyhez valahogy mindenki viszonyul, mindenkinek viszonyulni kell. A

⁵ Krusovszky Dénes: Nyers fogalmak. Metafizika és anyagszerűség Marno János költészetében, in: K. D.: i. m., 24–29.

⁶ A szerző köszönetet mond Halmi Tamásnak és Kiss Georginának meglátásaikért, amelyeket ebben a hosszúra nyúlt bevezetőben haszonnal kamatoztatott.

⁷ Gondolok például a kortárs lírában dívó hasonlatpoétikára (meta)ironikusan ráolvasható *Mint egy hasonlat* című versre: „A szavak rozsdás szögek. / Ha képeket akasztasz rájuk kidőlnék / a falból.” (2012: 15.). Ez először is címében kitünteti a hasonlat alakzatát, a főszövegben azonban egy metaforát találunk, amely ráadásul azt közli a befogadóval, hogy a (költői) képek sérülékenyek, mivel a szavak elégtelennek bizonyulnak, hogy megtartsák őket. Újabb csavar, hogy a vers a maga három – a címmel együtt négy – sorával meglehetősen kompakt, komplex kép, amelyet mintha nem fenyegetne a szavak elégtelensége, a nyelv válsága. A vers értelmezhetősége így megállíthatatlanul az ironikus és az egyenes (komoly) olvasásmódok között oszcillál.

⁸ A kurzivált részek torzított idézetek Tandori Dezső *A séták* című verséből, in: *Töredék Hamletnek*, Szépirodalmi, Bp., 1968.

fokozott reflexivitás, a kíméletlen önanalízis és az ezt kiváltó metafizikai kételkedés – ahogy azt feljebb elő is soroltam – sokak sajátja, Tandori írásművészetében azonban ez egészen más léptéket ölt, ahogyan a Tandori-életmű is az átlagosnál nagyobb léptékű – különösen a '80-as évek poétikai váltása óta. Azon túl, hogy a mindent-megírás eminensen avantgárd gesztus az „életet művészté, a művészetet életté”-elv jegyében, azt is észre kell vennünk, hogy valójában állandó önmonitorozást is jelent, ami mögött valószínűleg az a gondolat bújik meg, hogy az élet legapróbb mozzanatai válhatnak meghatározóvá – visszamenőleg is. Amikor az új komolyság költői – nem előzmény nélkül – a hétköznapi, nemegyszer banális eseményekből, apróságokból, helyzetek, dolgok esetleges együttállásából, ezek észrevételéből építik verseiket, amögött is ezt a Tandorihoz (de persze Petrihez is) köthető attitűdöt ismerhetjük fel. Beszélgetés, címlapinterjú, játszótéri látogatás: a versszituációkra ennyire egyértelműen csak ritkán derül fény, ám a szövegek egyszerűsége, életessége általában hétköznapiságot sejtet. Az *Aki a tükörben lakik* című versben (82.) viszont már nehéz eldönteni, hogy a témát a tükör másik világa adja, ahogy a vers első szakasza alapján gondolhatjuk („Amikor magáról beszél, akkor nem ő. / Amikor másról, akkor a másik, / de ha magáról, akkor ő a más, / aki magává válik”), vagy egy kétbalkezes ügyetlenkedése, ahogy arra a verszárlat enged következtetni („mert aki a tükörben lakik, / felcseréli a jobbot és a balt.”).

Az iménti *Aki a tükörben lakik* című és az ehhez hasonló rövidebb versek formailag és gyakran poétikailag is Tandori korai töredék-költészetét – illetve áttételesen Pilinszky *szájkáit* – idézik. A szövegek poétikai jellemzője a rövid állító és nemegyszer elliptikus mondatok használata, tematikusan pedig az absztrakt, kontemplatív gondolatiság határozza meg, amely viszont az állító mondatok igazságértékét relativizálja, de nem vonja kétségbe. Különösen a *Jönnek...* darabjaira igaz ez, ahol majdnem mindegyik vers a történet, a test vagy a nyelv témája/fogalma körül forog. *A dolgok...*-ban ezek újra előkerülnek, noha úgy érzem, kisebb sűrűséggel – ami egyébként jót tesz a kötetnek, könnyebben befogadható, mivel szellősebb.

A Petri-párhuzamra még az előző kötet, a *Jönnek az összes férfiak* kapcsán Szűcs Teri hívta fel a figyelmet, hosszabban idézem: „A hétköznapi nyelvhasználat lírai nyelvvé való átdolgozása, a tartózkodás a metaforizálás nyújtotta enyhülettől, a metafora apoteózisában megképződő reménytől – ezek a sajátosságok is hozzákötik Turi Tímea kötetét és költői gondolkodásmódját a Petri-hagyományhoz. De ennél fontosabb az, hogy a Petri-féle, »nőkre« vetett pillantáshoz hasonló tekintet vetül itt »a férfiakra«, és igyekszik felmérni, kik ők, milyen velük, milyen lenne nélkülük, lehet-e nélkülük. Turinál: nem lehet. Ahogy Petrinél se lehet nők nélkül. A Petri-féle tekintet bevallottan és elkerülhetetlenül férfipillantás. Turi tekintete is tárgyiasít, felmér – ez az előzmény és hagyomány nélküli női tekintet, megszólalás nem kapcsolódik beazonosítható társadalmi szerephez, mert ilyen női szerep még nem képződött meg”.⁹ Turi Tímea új kötetében, *A dolgok, amikről nem beszélünkben* ez a különleges, a magyar lírában egyedi és új nézőpont szintén, újra megvan. Fókuszában azonban mintha tágult volna: a lírai én és így a versek figyelme ritkábban irányul közvetlenül a férfi(ak)ra, gyakrabban válik témává a kapcsolat és a család, persze a lírai én másikja általában így is egy(-egy) sajátos szemszögből lát(tat)ott férfialak. Hangsúlyozom, ezek a versek a legjobb értelemben vett dísztelen szövegek, gyakran kiemelkedő poétikai esemény nélkül. Erejük mindenekelőtt abban a szigorú szűkszavúságban, éleslátó sűrítetttségben, a rövid kijelentő mondatok kopogásában van, ahogy minden sallang nélkül, túlpontosan megragadnak egy témát. Jó példa erre *A férfiak apró kis titkai* (23.) című vers: „A pont, ahonnan már másra büszkék. / Nem a többi férfinak dicsek-szenek, / legfeljebb egy nőnek. / Nem arról, ami volt, hanem / mindarról, ami elmaradt.

⁹ Szűcs Teri: *Elviselhetetlen könnyűség*, *Holmi*, 2014/3., 362–364., 363.

/ A hódítás és az önmegtartóztatás / egyként kedves emlék. / Egy fél életen át büszke lenni arra, hogy nem dugta meg! / Arra, hogy éppen így akarta!”

A Petri-hagyomány nem merül ki abban, hogy a lírai én figyelme mind nemi, mind társadalmi értelemben véve jellegzetesen reflektált. Ide köthetjük azokat a szövegeket is, amelyekben visszafogott (értsd: Petrihez képest visszafogott) közéletiség vagy társadalomkritika csillan meg. Például a *Társadalmi szolidaritás* című versben: a lírai én a lépcső melletti rámpán fekvő hajléktalan miatt a lépcsőn tolja be a babakocsit az útletbe, ám bent elfogja a „párás öntudat”, mikor kijön a boltból, kiderül „Teszt volt csak ez, kandikamera a jóknak. / Legközelebb segíték, fogadtam meg magamnak, / de tudtam, hogy sohasem fogok, hiszen / másodjára már biztos nem jönne / a jutalom”. (60.) A közéleti vonulatba illeszkedő versek közül a leginkább mellbe vágó a *Légypapír* (44.) című, amelynek már felütése is meglehetősen keserű hangvételű: „Mindenki elmegy, miközben én / magamra zárom ennek az országnak / a szárnyas ajtaját.” A vers szókimondása később sem enyhül, legfeljebb fanyar önironia színezi: „Mi azok vagyunk, akik vigyáznak a házra. / A többiek elmennek, ők a boldog könyvelők, / és mi boldogtalanok leszünk, és könyvelők, de itthon. / Olyan nyelvet beszélnek, amit mi nem is értünk, / és olyan nyelven szólunk, amihez nincs közük.”

A kötetnek szintén emlékezetes darabja a *Játszóteri anyák* című vers (40.). Már a címadás is humoros, amely pellengérré állítást, (ön)ironikus általánosítást ígér; és valóban, az olvasó ezt is megkapja, ugyanakkor a szöveg állításai gyakran „kikeményednek”. Elevenbe hasító például, amikor a vers utolsó előtti szakaszában azt olvassuk, „A játszóteri anyák. Mind regényt akarnak írni, / de csak a bevásárlócéduláig jutnak, / és amit főznek, este feleszi a férjük, / és ami ők, a gyerek.” Itt a megvalósulatlan nagy álmoknak és a nők férfiak általi kihasználtságának rideg valóságán túl a gyerek kapcsán szokatlanul felkavaró, unheimlich anyaság-kép jelenik meg a versben. Mivel a gyermekre vonatkozó tagmondat zeugmatikus viszonyban van a férjre vonatkozó tagmondatlal, így órá is a kíméletlen, talán kicsit erőszakos habzsolást, falást konnotáló „felesz” ige értendő. Így a nő nemcsak feleségként, de anyaként is alárendelődik, ami nem különösebben szívdéítő képzet a családalapításról, gyermekvállalásról. A gyermeknek való teljes alárendelődés-ként olvasható *A négy 0 birodalma* (39.) című vers is – külön érdekes megfigyelni, hogy a cím időjele és a szöveg aforisztikussága, enigmatikussága milyen finoman idézi meg a virrasztás delíriumát: „Eddig csak voltam, / de mától az időben élek. / Eddig csak voltam, / de mától az leszek, hogy nem leszek. / Mától más helyett leszek, / hogy ő legyen.” Turinál a család eleve kissé unheimlich. „Néha mint egy seb, megnyílik a családom története” – írja az *Egy seb* (35.) című versben, s ez a kijelentés voltaképp a teljes *Hóvirág cukrászda* ciklusra, s annak nemegyszer nyomasztó, a beszélő szüleinek, s így saját családjának történeteit feltáró versekre vonatkozik. De ugyanezt kell gondolnunk a *Családi kúr* (80.) felütését olvasva is: „A férfiak akkor sincsenek otthon, / amikor otthon vannak. A nők / akkor is otthon vannak, amikor távol.”

A kortárs magyar líra sok alkotójának – Turi Tímeának is – sajátja az úgynevezett testpoétika. Hogy mi is ez pontosan, az még nem tisztázott kellőképpen, ezért a következőkben abból a gondolati vázlatból indulok ki, amelyet Szilvai Máté írt Varga Máttyás költészetéről, s aztán igyekszem ezt Turi költészetére applikálni. „[A] megismerés egyedül megbízható eszközként az emberi testet tekinti, mint ami a legsajátabb tapasztalatok gyűjtőhelye. Ugyanakkor ez a test nem beszél, tehát közlései az ész közvetítésére, valamiféle »fordításra« szorulnak. Ennek két következménye van. Egyfelől a test – mint az ész figyelmének tárgya – külsővé válik, tárgyiasul és elidegenedik, ami által gyakran kerül alanyi pozícióba [...]. Másfelől a test paradox módon egyszerre élvez kiemelt bizalmat (mint egyedül megbízható ismeretforrás) és tárgya az örök bizalmatlanságnak (hiszen mint minden, ami közvetítésre szorul, félreérthető, félreértel-

mezhető), ami által a versnyelv hol deskriptív [...], hol pedig erőteljesen absztrakt fogalmakkal operál [...]”¹⁰

A testpoétika kétségkívül egyik legeklatánsabb és legfelkavaróbb példája Borbély Szilárd *A Testhez. Ódák & Legendák* (Kalligram, 2010) című kötete, és mint ilyen Turi törekvései fontos előzményének is tekinthető. Nemcsak azért mondom ezt, mert a Borbély-kötet legtöbb versének beszélője nő, és a kötet is mindenekelőtt a nőiségről, a női testről, a nő társadalomban betöltött helyéről gondolkozik, hanem mert ahogyan a személyes-személytelen, abortuszról, vetélésről, szülésről s a haláltáborok tapasztalatáról szóló versek kiegészítik a metafizikus, gondolati verseket, úgy Turi kötetében–költészetében is kiegészítik az absztraháló verseket konkrétabb, valóságos helyzeteket bemutató darabok.

*A dolgok, amikről nem beszélünk*ben három módon jelenik meg a test. (1) Az egyik módot feljebb már láttuk a *Játszóteri anyák* idézett részében: az anyatest tápanyagforrássá tárgyiasul, amelyből a gyermek szinte élősködőként lakmározik. Ide tartozik az is, ahogy a saját test külsővé vált látványa bizonytalanná teszi az énképet, lehetetlenné az önfelismerést – erre példa a fentebb idézett *Aki a tükröben lakik* című vers. Az is hasonló, amikor egy-egy testrészt színekdochéként áll a teljes corpus helyett, s ennek a testrésznek a cselekvése/aktivitása/mozgása valamilyen módon utal a lírai én szituációjára, állapotára: „Nincs szó arra, ami nem elhallgatás. / Ami nem titok, nem elharapott szájszél, épp csak / nincs” (*Konkáv piknik*, 14.) – itt tehát az elharapott/harapdált szájszél, a külső kényszerre történő hallgatás, a visszatartott beszélhetnék, a tépelődés nonverbális jele. (2) Egy testi tapasztalat referenciaponttá válik, s így meghatározza egyéb témák elbeszélését, a költői eszközök szervesülését is: „Néha, mint egy seb, megnyílik a családom története.” (*Egy seb*) Felosztásában a testpoétika ilyesfajta megvalósulását nevezi Szilvay deskriptívnek: vagy konkrét testi tapasztalatok leírásáról van szó, vagy testi tapasztalatok válnak részévé a leírásnak. Ha pedig Borbély kötetének párhuzamát vesszük, úgy a versszituációk konkrétsága, valóságossága – Borbélynál, mivel valós eseményeken, visszaemlékezéseken alapulnak a szövegek, dokumentarista jellege – szembetűnő.

(3) A konkrétabb versek mélységét azonban az absztraháló versek, versmozzanatok adják meg, ahogyan megismerjük a lírai én gondolatait a (női) testről. Vagyis felismerjük test és szubjektum (kölcsonós?) reflexivitását. Turi verseinek java ezt a reflexivitást igyekszik megragadni, absztrahálni. Olykor direkten: „De aki beszél, az nem test semmiképp.” (*Tükröképp*, 86.) Máskor keserűbben, életesen, a női olvasókat talán kiábrándítva, a férfiakra talán a kényelmesnél nagyobb felelősséget róva: „A gyereket a férfiak akarják, és a nők / kelletlenül fekszenek rájuk, alájuk, / néha élvezik, de azt hiszik, úgysem fogannak meg, / ha nincsen kedvük. De ez hazugság. / A férfi, ő a szellem, mert ő akar, / és a nőnek még úgyis épp elég ideje lesz / gondolkozni.” (*A terhességi teszt*, 56.) Megint máskor tárgyilagosan, mint ahogy azt a *Fehér elefánt* (18.) című vers teszi, álljon itt egészben: „Nem a test tesz nővé. Nem a lélek / érzékenysége. Hanem az, hogy / minden nőnek van egy története, amit / nem mesél el. A történeteiknek nullfoka. / Amiben nem vettek részt, ami velük történt, / amit szégyellnek. / Amikor történt, félrenéztek, és azóta / mindig visszajárnak gondolatban / épp a tetthely mellé.”

A *Fehér elefánt* a kötet egyik legösszetettebb, leginkább szerteágazó, s így központi, fontos verse. Az első két mondat lényegében a biológiai meghatározottságra és a nőiségnek tulajdonított karakterisztikumra cáfol rá – tehát a nőiség valami olyasmi volna, ami a biológiai nemen és a viselkedési mintákon túli. A harmadik mondat állítása szerint a nő az, akinek van (legalább egy) titka – ez azért érdekes számunkra, mert szemben áll az általunk feljebb már idézett *A férfiak apró kis titkai* című verssel. Eszerint férfi és nő között a történet és annak kezelése volna a különbség: hogy a férfi (olykor érdemtelenül) dicsek-

¹⁰ Szilvay Máté: *Hősies bűnösök, Jelenkor*, 2014/9, 1022–1025., 1023–1024. (A beemelt részletből a versidézeteiket jegyztem el. – M. B.)

szik titkaival, történetekké téve így azokat, a nő pedig szemérmesen megtartja magának a történeteit, amelyek így titokká lesznek. S ha már mondatról mondatra haladunk: a kötet második felében van egy *A történeteiknek nullfoka* című ciklus, a feljebb részben vagy egészben idézett versek közül idetartoznak *A terhességi teszt*, *A társadalmi szolidaritás* címűek is. A negyedik mondat újra *A férfiak apró kis titkaival* áll párbeszédben: a nő az elszalasztott lehetőséget (na nem, mint a férfiak, a hódítás lehetőségét) szégyelli. És aztán az utolsó, ötödik mondat legdirektebben *A társadalmi szolidaritás* című versre utal; arra, ahogy a babakocsit toló anya a drogériába menet kikerülte az akadálymentesítő rámpán fekvő hajléktalant, s a boltból kilépve megszégyenül (elsősorban maga előtt), amikor rájön, hogy kandikamera volt. Azért írtam, hogy *legdirektebben* erre a versre utal, mert kisebb-nagyobb feltételekkel ez együtt olvasható *A történeteiknek nullfoka* ciklus, sőt majdnem a teljes kötet anyagával – a *dolgokkal, amikről nem beszélünk*. Ráadásul ennek a szövegnek is, mint fentebb a *Mint egy hasonlat* esetében, felmerül a (meta)ironikus olvashatósága: egyfelől az elhallgatott történet és a titok, illetve a kibeszélt titok és a történet megállíthatatlan oszcillációja, másfelől maga a vers olvasható kibeszélt titokként, vagyis újra csak azt látjuk, hogy Turi verse másat tesz, mint amit mond.

Turi Tímea újabb kötete aprólékosan, nagy gonddal szerkesztett alkotás, bízom benne, hogy születik majd róla a szerkesztést elemző, valamint a motívum-, illetve fogalomhálóra koncentráló kritika is – érdekes volna megfigyelni ugyanis ezek jelentésváltozását, jelentésrétegződését mind e kötetben belül, mind az előzővel együtt olvasva. Jelen írásban mégis inkább egyfajta hatástörténeti vázlatot igyekeztem megalkotni.

Legvégül nem hagyhatom szó nélkül: a Magvető Kiadó számára 2014, azt hiszem, különösen erős év volt, legalábbis ha a kiadott versesköteteket vesszük szemügyre – és most szorítkozzunk csak erre. A 2014-es verstermés talán legerősebb, legizgalmasabb kötetek voltak Tóth Kinga *All Machine*-ja, Fehér Renátó *Garázsmenete*, Sziij Ferenc *Agyag és kátránya*, és ebbe a sorba illik Turi Tímea új kötete, *A dolgok, amikről nem beszélünk* is.

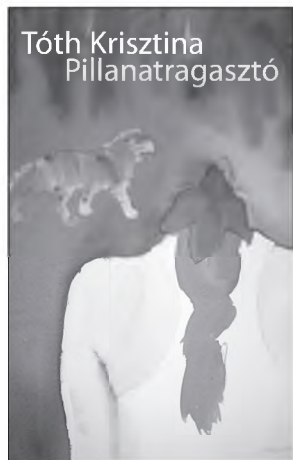
Tóth Kinga és Fehér Renátó kötetekért is meg kell említenünk, mert a kiadó azokkal indította el a fiatal költőket megjelentető, Szegő János által szerkesztett sorozatát, melynek harmadik darabja Turi Tímea kötete. S még néhány mondat erejéig külön ki kell emelnem Lőrincz Gergely, a sorozat arculattervezőjének kitűnő munkáját: a kötetek kivitelezése megkapóan egyszerű, modern lett. Nemcsak a fekete-fehér plusz egy színű borítók, hanem az igényes belső tervezés, az ötletes tipográfiai apróságok – például a címek első három betűjének aláhúzása, az oldalszámok következetes elhelyezése a laptükör bal alsó sarkában rövid lénia alatt, a következő lapon folytatódó szöveget jelölő nyilak, a kötetcímadó verset megkülönböztető, a borítón is feltűnő jelek (Turinál hullámjel) – is félreismerhetetlenül karakteressé teszik a Magvető friss sorozatát.

ISMÉTLŐDŐ TÖRTÉNETEINK

Tóth Krisztina: Pillanatragsztó

Tóth Krisztina új novelláskötete 2014 októberében, a szerző írói pályafutásának huszonötödik évfordulójára jelent meg a Magvető Kiadónál. A kötet PIM-ben tartott első bemutatóját a Café Film és a Magvető Kiadó által közzétett filmtrailer harangozta be. A jó trailer sűrítve mutat meg néhány jellegzetes mozzanatot, pillanatot a teljes történetből, ráirányítja a figyelmünket arra, amiért érdemes az egész művel megismerkednünk. A Nagy Zoltán által készített trailer alapjául Gothár Péter *Hangyatérkép* című rövidfilmje szolgált. A film dramaturgiájában és narrációjában Tóth Krisztina *Valaki* című elbeszélésére támaszkodik. Képsorai egyfelől nagyon líraiak, másfelől erősen ironikusak. Klasszikus értelemben nincs benne történet, csak történetfoszlányok, a párbeszéddek, jelenetek újra fel-felbukkannak és ismétlődnek, ritmust adva a képsoroknak. Ez pedig nem más, mint a sors idejének ritmusa: hiába az emberek és a generációk saját történeteinek sokfélesége, valójában ugyanazok a mozzanatok, tettek, emberi működések ismétlődnek mindannyiunk életében. A sors ugyanazokat az ismétlődő történeteket fogja össze, az idő eltelik, de semmi sem változik.

Az ismétlés több szempontból, a struktúra és a tematika szintjén is fontos szervezőeleme a *Pillanatragsztónak*. A felszíni szerkezetben úgy nyilvánul meg, hogy mivel huszonöt éve publikál, Tóth Krisztina éppen ennyi novellát válogatott egybe az elmúlt kilenc évben, különböző fórumokon megjelent írásai közül. Az új struktúra több szempontból is új megvilágításba helyezi a korábban írt szövegeket. A kötet egészében váltakozik a női és férfi elbeszélő hang, keretet alkot, hogy a nyitó és záró történetben egyaránt felbukkan a huszonötös szám. A kötet ötös ciklusokba rendezi a novellákat, a ciklusok egy-egy irányadó novelláról kapják a címüket, az egység azonban nem mindig szerves a szövegek között, és a hősök történetei, cselekedetei, motivációi sem egységesen hitelesek és kidolgozottak. Ebből a szempontból talán a *Játszódjatok!* című ciklus mondható a legkevésbé sikerültnek. Itt nemcsak a ciklus szervetlenebb, hanem több történet is után fejeződik be, lélektanilag nem hiteles, ötletszerű emberi reakciók sorjáznak.

A könyv Tóth Krisztina eddigi novelláskötetei közül talán a *Vonalkód* és a *Hazaviszlek, jó?* legközelebbi rokona: első pillantásra csak kevés összefüggés van a történetek között. Nem látunk olyan nagy műgonddal szerkesztett struktúrát, mint amilyen a szövegtest létrehozására tett kísérlet volt a *Pixel* című kötet emberi testrészekre tagolt fejezeteivel, tapasztalunk viszont nagyon hasonló hangulatot: általános rossz közérzetet, ijesztő kilátástalanságot és mélységes kétségbeesést. Mindez utalhatna akár az utóbbi évek és a jelen magyar valóságára is, mégis jóval több és más, mint ennek a valóságnak az ábrázolása. A kötet novelláinak mindegyike

Magvető Kiadó
Budapest, 2014
228 oldal, 2290 Ft

pillanatfelvétel, amely egy-egy személyes élettörténet néhány jellegzetes momentumát ragadja meg és rögzíti. A *Pillanatragsztó* cím arra utal, hogy ebben a kötetben a különböző élettörténetek sok apró darabkája lett összeragasztva, s egy-egy szereplő történetének néhány jellegzetes filmkockája alapján rekonstruálni tudjuk az egész sorsot. Néhány elkáptott pillanat és reakció mindennél pontosabban megmutatja, hogy kik vagyunk, milyen az életünk, milyen kapcsolati dinamikákban működünk nap mint nap. A vázolt kép persze korántsem kedvező: a Tóth Krisztina elbeszélői hangvételére oly jellemző humor és irónia csak itt-ott képes valóban oldani a pillanatképek alapvetően komor hangoltságát, a hősök élete beteljesületlen, kapcsolataik súlyos kommunikációs zavarokkal, diszharmóniával, szeretetlenséggel, meg nem értéssel, verbális és fizikai agresszióval telítettek.

Az ismétlés mint szövegszervező erő második, mélyebb rétege a kötetben olvasható személyes történetekben feltárulkozó, mindenki számára ismerős, ismétlődő emberi tapasztalatokban ragadható meg: olyasmit mesélnek el, ami az emberi viselkedés alapvető mintázatait tárja elénk. Amíg az ember nyakig benne van saját helyzetében, hajlamos azt gondolni, hogy ami vele történik, az kivételes, az rá jellemző, de amint a könyv lapjain egymás mellé kerülnek ezek a történetek, rögtön feltűnik, mennyire egyformák. A jellegzetes csapdahelyzetek, az ismétlődő rossz problémamegoldási módok, a zsákutcás kapcsolatok sűrűjében ráismerhetünk azokra a jellegzetes hibákra, amelyeket magunk is ismételtünk, többnyire tudattalanul, de újra és újra elkövetünk.

Az ismétlés hatja át a szereplők életét, akik, a kötetben fölillantott pillanatképeikből sokszor csak sejtethetően, újra és újra belesodrónak régi megoldási módokba és hibákba, rossz választásokba, s nem jutnak el lényegi fejlődésig, nem képesek sorsukat jobb irányba fordítani, de az is előfordul, hogy túl későn jutnak el a hibák korrigálásához szükséges felismerésekig. A Mikszáth-novellát parafrázáló *Tímár Zsófi muskátlijában* már-már úgy tűnik, hogy sikerül kijutni abból a kapcsolati csődből, amelybe Zsófi és férje került, de végül még sincs reális esély a korrekcióra. A férj éveken keresztül gátlástalanul csalja és elhanyagolja a feleségét, nem fordít figyelmet vágyaira és személyiségére. Zsófi pedig csak vár és tűr, ő sem tesz semmit a kapcsolat megmentéséért, azzal vigasztalódik, hogy bizonyára mindenki házassága ilyen rossz, és reméli, hogy egyszer lesz javulás, valaki majd megoldja az életét helyette. A férj lelépése után sem kezd új életet, tulajdonképpen folyamatosan kész arra, hogy a férfi visszatérjen a közös fészekbe. Ez kisvártatva meg is történik, a férj az alkalmi barátókat megelégtelve elkezdi visszavágnyi a kapcsolat poshadt langymelegébe, s rájön, hogy tulajdonképpen szereti a feleségét. Nem sokat gondolkodik korábbi súlyos hibái megfelelő jóvátételén, hanem hirtelen ötlettől vezérelve beszerzi a feleség által régen óhajtott láda muskátlikat, és a nála maradt kulccsal betör a lakásba fölszerelni a meglepetést. A történet azonban úgy hiteles, ha kiderül, hogy vannak dolgok, amelyeket bizony nem lehet helyrehozni pár láda muskátlival. A nehéz döntést, hogy jobb elengedni egymást, természetesen megint nem Zsófi hozza meg, hanem egy sorsszerű, szerencsétlen véletlen.

A kötet hőseinek sorsában közös, hogy az embereknek nehéz valódi kapcsolatot kialakítaniuk egymással, nehéz úgy élni lehetőségeikkel, hogy az mindenkinek jó legyen, nehéz megérteniük egymás motivációit, vágyait, de mindenekelőtt olyan alapvető dolgokra nem képesek, amelyek emberivé tesznek egy kapcsolatot, például nem beszélgetnek egymással.

Azokban a párbeszédekben, amelyek ezekben a kapcsolatokban elhangzanak, soha nem a tényleges bajokról, hanem valami másról beszélnek, például a könnyen általánosításokba torkolló családi veszekedések során. A *Pillanatragsztó* történetei ezeket a másról beszéléseket, fedő párbeszédet is megpróbálják megragadni olyan groteszk és furcsa pillanatképekben, amelyek többet árulnak el a kapcsolatokról, mintha elmesélnék a szereplők teljes történetét. Ezek a szereplők többnyire nem mondanak semmit, nem fogal-

mazzák meg, mit éreznek, csak benne vannak élethelyzetekben, és ezek a helyzetek egyszer csak robbannak. A *kulcs* című novellában például egy anyát látunk, akit elhagyott a férje. Az anya úgy dönt, hogy a család életében ettől fogva tabu lesz az apa személye, az apa hiánya mint egy zárvány marad az életükben. Soha többet nem szabad beszélni erről az apáról, az összes rá emlékeztető tárgyat eltávolítják a lakásból. Az anya évek során hideg, rideg, elhanyagoló szülő lesz, a kezdeti mártír pozícióból előbb bogarassá, majd szörnyeteggé válik, aki kínozza a saját gyerekeit, pokollá teszi az életüket. Ő lesz az, aki a szegénynek számító abortusz helyett addig rugdossa a teherbe esett tizenhat éves lányát, amíg az el nem vetél. A *Galamb* férfialakja sem szól semmit, úgy veri agyon a számára valaha fontos nőt a város főterén, mintha az a világ legtermészetesebb dolga lenne, senki nem avatkozik be, csak közönnel vagy minimális részvétellel nézi a szörnyű esetet. A bántalmazottak pedig túrnek, nem lázadnak, nem védekeznek, környezetükben az agresszió az érzések, indulatok, gondolatok kifejezésének megszokott formája. Ez az agresszió, bár olykor oktalannak és elfogadhatatlannak tűnik, általában szervesen következik a szereplők addigi életének élményeiből, hiányaiból, elfojtásaiból.

Ezekben a történetekben számos olyan felnőtt van, aki azért agresszív, mert valójában félig még gyerek. Az egyik legagresszívebb férfialak a *Falkavezér* című novella apafigurája, egy kisebbségi komplexussal teli, primitív gondolkodású, minimális érzelmi intelligenciájú, kemény viselkedése ellenére is végtelenül gyermekded felnőtt. Szeretni és szeretetet kifejezni nem tud, nem enged másokat sem, csak pusztít maga körül, mindenkit megaláz és bánt, de főleg a nála gyengébbeket, a fiát és a kutyáját. Agressziója, amely durva verbális bántalmazásban ölt testet, rokonítja őt a *Galamb* és *A kulcs* című novellák férfi- és női alakjaival, akik úgy fejezik ki érzéseiket a hozzájuk legközelebb állók felé, hogy könnyen vetemednek a brutális fizikai bántalmazásra is.

A korábban említett filmtrailer alapjául szolgáló *Valaki* című novellában is hasonló a helyzet: erdélyi munkások elmennek egy magyarországi gazdag családhoz dolgozni, kuporgatnak az utolsó fillérig, hogy hazavigyék a pénzt. Az ott töltött két hét alatt azonban számos megaláztatásban van részük. A férfiak alázatosan elvégzik a munkát, aztán elindulnak hazafelé, és elkezdenek törleszteni: az egész pénzt elszórják, és végül nagyon megverik a velük lévő gyereket. Ez a történet mutat rá a kötet történeteinek másik közös szálára: a szereplők többsége különböző formában és mértékben, de megalázott, elárult, csalódott ember, s ezt mindegyikük csendben magában hordja, nem beszél róla senkivel, főleg azzal nem, akihez a probléma kapcsolódik, és akivel megoldást lehetne találni. A *Soha, egy szót se* házaspárja tipikus példa erre: amikor sok év után először beszélgetnek a kapcsolatukról, kiderül, hogy egyikük szerint előzmények nélkül való a másik elköltözési szándéka. Aztán megtudjuk, hogy a kommunikáció hiánya igen régóta jellemzi ezt a kapcsolatot, amiből szervesen következik az egymástól való eltávolodás. A történet alatt fölsejlik egy másik, eltemetett történet is: a házaspár kapcsolati csődjét ellenpontozva előbukkannak egy másik, ideális diákszerlem emlékei, amelyben a szerelmesek úgy kerülgettek egymást hosszú ideig, hogy tényleg soha nem szóltak egymáshoz. Mégis mindkettőjükben az maradt meg, hogy ez volt a szerelem, s amikor idősödő korukban találkoznak egymással, akkor a férfi fölismeri, hogy ezt így is kell hagyni. A kétféle hallgatás és nem beszélés mögött ugyanakkor egész más kapcsolatok és motivációk húzódnak meg. Az egyik, amikor azért nem beszélnek egymással, mert nem tudnak egymáshoz közel kerülni, nem tudják egymást megérteni, mint a házaspár, akik évek óta éledgelnek magányosan egymás mellett. A másik esetben nem ilyen természetlen és kiüresedett hallgatásról van szó, hanem olyanról, amelyben még benne van a lehetőség, olyannyira, hogy a szereplők egy egész életen át hordozzák ezt a beteljesületlen szerelmet, és időről időre beleszusakolják a vágyaikat. A diákszerlem emlékét fölidéző nő például minden férfiban a beteljesületlen szerelmét véli fölfedezni, akármerre jár a világban, miközben rossz,

félresiklott kapcsolatban tengődik. A csapda az, hogy ha fel is ismerte ezt, változtatni nem tud rajta.

Végül az is nagy kérdés a *Pillanatragsztó* történeteiben, hogy hogyan lehet embernek maradni a kilátástalan viszonyokban. A kötet kínál olyan történeteket is, mint a *Végül is még nyár van*, amely spontán adódó abszurd élethelyzetekben mozgatja csetlő-botló hőseit, és humoros ügyetlenkedéssel, groteszkkal veszi el a kérdés életét. Több novella azonban azt a választ ismétli, hogy az embernek olyan szerepet kell találnia, amelyben kiteljesedhet, ám ezt nehéz saját erőből elérni, ahogy nem könnyű ezt elősegítő kapcsolatokra szert tenni, és még nehezebb szembemenni a társadalmi elvárásokkal. Hasonló dilemmával küzd a *Napfogyatkozás* anyafigurája, aki akár az egyetlen olyan hőse is lehetne a kötetnek, aki végre kiteljesedik. Ám – az elvárásokkal ellentétben – mégis boldogtalan: egy lehetetlenül rossz házasságban vergődik egy alig több mint egyéves csecsemővel a nyakán. Ez a nő eleinte más, mint a kötet legtöbb passzívan szenvedő hőse, úgy érzi, joga van méltósággal kilépni a rossz kapcsolatából, és nyitni egy másik felé, amelyikben talán még van lehetősége a boldogulásra. Nem törődik bele, hogy máshol, mással se jobb. Majd belép az életébe valaki, akit alig ismer, mégis elkezd hozzá ragaszkodni, mert azt reméli, hogy ő fogja kihúzni a gödörből. Ez lesz a csapdahelyzet. Természetesen elkerülhetetlenül csalódnia kell, hiszen a férfi ahelyett, hogy megmentené őt, gyorsan eltűnik az életéből. Ebből a szekvenciából már sejthetjük, hogy merre tart mindez...

„Ez milyen mozi? Hallod? Szerinted ki akarna egy ilyen filmet tovább nézni?” (77.) – kérdezi az egyik novellában egy producer a forgatókönyvírótól, aki pedig semmi más nem tett, mint megírta a saját felesége és gyermekei anyja, egy kiöregedett, túlplasztikázott, anorexiás prostituált szürreálisan kegyetlen, beteges, de teljesen valós történetét. Tóth Krisztina új kötetét lapozva óhatatlanul fölmerülhet bennünk valami hasonló kérdés. Mégis miért érdemes elolvasni ezt a kötetet? Többek között talán azért, mert a *Pillanatragsztó* kegyetlenül végződő sorsdramaturgiái arra irányítják az olvasó figyelmét, ami külső segítség nélkül keveseknek sikerül: hogy fontos lenne felismernie élete ismétlődő csapdahelyzeteit, és meg kellene tanulnia rálátni saját viselkedésének törvényszerűségeire ahelyett, hogy a külvilágban és másokban keresi boldogtalansága okát. Mindez nyilván olyan felismerésekhez is vezet, amelyekkel nem kellemes, de szükségszerű szembesülni, mert csak így lehet közelebb kerülni a valódi megoldásokhoz.

A HIÁNY ÉS A MARADÉK

Roberto Bolaño: *Vad nyomozók*

„Viharos nemzedék az enyém.”

G. Bataille

„A kívülállók meglehetősen örültek néztek őket. Elkerülhetetlenül.”

Tamás Gáspár Miklós: A forradalom mint Gesamtkunstwerk.

Előadássorozat az ELTE-n.

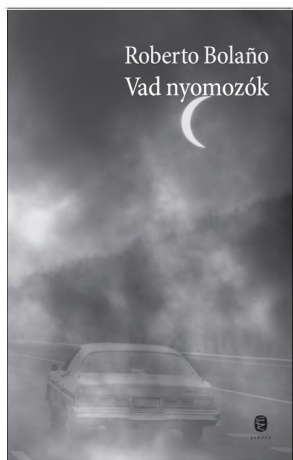
„Ha a mű terjedelme és hangja azt sugallja, hogy azt higgyük, valami összegzésre törekedett a szerző, siessünk rámutatni, hogy éppen valami ellentétes kísérletben, egy könyörtelen maradékban fáradozott.”

J. Cortázar, Sántaiskola

„...hová mész, Césarea? Hová mész, Césarea Tinajero?”

Roberto Bolaño prózáját a posztmodern utáni irodalom „új személyességként” aposztrofált csoportjába szokás sorolni. Az ide értett szerzők¹ prózája történet-orientált, s kevésbé fél az érzelmességtől, az „őszinteség”, a „személyes hangvételi igazság”, vagy az „elköteleződés”, *ad absurdum* a hit régi metafizikai problémáinak tárgyalásától, mint a hidegháború mérvadó regényei. A „valóság iránti szenvedélyről” (Alain Badiou) szólnak ezek a szövegek, az autenticitásról, nem pedig a *nyelv* iránti szenvedélyről. Általában – bár ez nem szükségszerű – az újbaloldali problémaérzékenysége dominál bennük: kisebbségek, bevándorlók, emigránsok, földönfutók jutnak szóhoz. Meghökentően felértékeltek a kvázi-memoárregények hagyományát, amelyet a posztmodern extrém szubjektivitás-kritikáján átszűrve élettellel töltöttek meg. Az Én elbeszélhetőségeinek sajátos kérdésfelvetéséről van tehát szó, s a megalkotott új szubjektum-modellek bősége és minősége jelzi, hogy nem múltó trendről, hanem egy, az elmúlt évtizedben megszületett prózanyelv markáns és maradandó hangütéséről kell számot adnunk.

A *Vad nyomozók* egyszerre olvasható kulcsregényként, antikalandregényként, nemzedéki regényként, antiromantikus '68-as regényként és anti-memoárként. A változatos regénytípusok felsorolása megvilágítja, hogy milyen összetetten gondolkodik a szöveg fikció és történeti valóság viszonyáról. A hagyomány, amely ellen Bolaño regényének támadása irá-

¹ A teljesség igénye nélkül: Zadie Smith, David Foster Wallace, Salman Rushdie, Ian McEwan, újabban Karl Ove Knausgaard, számunkra egyszerre jóleső és némileg meglepő módon Krasznahorkai László.

Fordította Kertes Gábor
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2013
764 oldal, 3600 Ft

nyul, közép- és dél-amerikai államok Európából nehezen átlátható kultúr- és politikatörténetébe illeszkedik – nem hallgathatom el, hogy érzésem szerint létezik a regénynek egy nagyon is konkrét, előlünk elzárt *protest*-dimenziója. Az alábbiakban igyekszem támpontokat adni ahhoz, hogy még forráshiányban is el tudjuk helyezni mind az életművön, mind a huszadik századi dél-amerikai, mind pedig a lassan gyarapodó huszonegyedik századi *magyar világirodalmon* belül, legalábbis hozzátétőlegesen Roberto Bolaño egyik – az angolszász sajátságban két évtizede kétségbevonhatatlan remekműként kezelt – főművét.

[Első megközelítés]

A regény első, a szöveg mintegy egyötödét kitevő nagyfejezete, a „Mexikóiak elveszve Mexikóban” egy García Madero nevű, tizenkilenc éves mexikói fiú 1975 november-decemberében vezetett naplójából áll. Ez a parodisztikus szakasz a kamasz elbeszélő csetlés-botlásait, a zsigeri realistákkal való megismerkedését, „költői ébredését” beszéli el, rengeteg kamasztoposzt – szex, kábítószer, spleen, költészet – felvonultatva az elbeszélő ügyetlen, érzelgős nyelvén, rendkívül mulatságos módon. '75 szilveszterén az elbeszélő két pártfogójával együtt elhagyja Mexikóvárost – távozásukkal zárul az első rész.

A második, a regény háromötödét alkotó szakasz az első részben érintőlegesen, a „zsigeri realista” mexikói avantgárd (dadaista-szürrealista-beat) mozgalom vezetőiként megismert Ulises Lima és Arturo Belano életét *követi nyomon* a hetvenes évektől 1996-ig. A középső rész kórusműszerűen felépített, laza kronológia szerint rendezett monológok sorozata: „nyomozati anyag”. A monológokat mintegy nyolcvan szereplő mondja felváltva. Ezek a kérdező személyét és kérdéseit fel nem tüntető, de mindig pontosan meghatározott helyen és időben elhangzó egyoldalú szövegelemek.

A narrátorok körforgása képet ad egy teljes dél-amerikai generáció változatos sorslehetőségeiről. Ki rövidebben, ki hosszabban beszél. Néhányukat majd' húsz éven át követjük. Ezt, ha a józan eszünkre hagyatkozunk, úgy kell elképzelni, hogy egy (több?) kérdező bizonyos időközönként felkereste ezeket az embereket a diktafonjával, hogy Limáról és Belanóról, saját életükről faggassa őket, és mániákus érdeklődése mindvégig nem csillapult.

Értesülünk Belano és Lima romantikus tengődéséről, az alkalmi munkák – halász, parkőr, lektor, sofőr, építőmunkás – nomád világról, és *évtizedeken át* várjuk a híradást a nagy műről: a *raison d'être*-et, mitikus alakjuk igazolását – hisz ezeknek a történeteknek mindig az élményekből lepárolt szintézis a boldog vége. De nem esik szó éjszakák csöndjében íródó titkos életművekről: a dramaturgiai ígélet beváltatlan marad, és éppen ez a csöndes beváltatlanság teszi tragikussá ezt a derűs pikareszk regényt.

A középső rész utolsó harmadának az elején a nyomozók előbb végleg szem elől tévesztik az egyre sórványosabban előbukkanó Limát, majd, a főfejezet végén, Belanót is: előbbi Dél-Amerikában, utóbbi – mint a nagy költőelőd – Afrikában vész el. A főfejezet időkezelésére jellemző, hogy az utolsó rögzített monológ egy ötszáz oldallal korábban megkezdett, 1976-os beszélgetés lezárása az Amadeo Salvatierra nevű avantgárd költővel – ekkor már öregember, s éppen abból él, amiből Florentino Ariza –, aki Belano és Lima egy '75-ben nála tett látogatásáról számol be. Ez a monológ rondószerűen végigkíséri az egész középső részt, s kulcsfontosságú a regény rejtett főszereplője, a Césarea Tinajero nevű, a húszas-harmincas években aktív költőné kilétét, s a két fiatalember iránta való egzaltált érdeklődését illetően.

Az utolsó nyolcvan oldal, amely „Sonora-sivatag” címmel keretbe foglalja az eddigieket, García Madero 1976 január-februárjában írt, felmorzsolódó naplóját közli. A regény gerincét alkotó késleltetés után fény derül arra, hogy mi történt 1976 elején Sonorában, megtalálták-e Tinajerót, miért kellett Belanónak és Limának disszidálnia, miért vált mene-

küléssé az életük, s hová tűnt a köztes, Belano és Lima sorsát 1997-ig elbeszélő, ötszáz oldalon egyetlen egyszer sem említett kamasz, García Madero.

Belanót és Limát *sosem* halljuk egyenes beszédben; a nyomozást Mexikótól Tel-Avivig, Párizstól Afrikáig fáradhatatlanul folytató, alázatos, névtelen árnyalak(ok) nem képesek (nem akarják?) őket előkeríteni. Annak ellenére sem, hogy az interjú gyakran alig néhány héttel azután készül, hogy a két férfi valamelyike továbbállt az aktuális helyszínről. Az elbeszélői hang: néma kérdések sora, egy (több?) árnyalak, mozgó kamera. Az egyes szám, harmadik személy megsokszorozása aláássa a főhősök világosan megragadható ontológiai státuszát. Különböző perspektívákból megírt egyes szám, harmadik személyű megszólalások sorozataként írhatók csak le – az életük elbeszélése vakfoltokkal teli lista ipszeitás, narratív identitás nélkül. Még azt sem tudjuk, *mik* ők; talán csak két metafora. Nem tudni, a regény világán belül mi ez a két hangsor: Ulises Lima, Arturo Belano – csak mások rendszertelenül párhuzamos sorsaiba való, hol jelentős, hol elhanyagolható beavatkozásokként léteznek.² Akik szót kapnak – akiknek a nevébe az elbeszélő bújik –, beszédük néhány oldalon megingathatatlan erővel tanúskodnak a létezésükről, majd visszaolvadnak a kórusba, hogy gyakran ki se emelkedjenek onnan többé. A monológok széttartóvá teszik a szöveget: sok-sok keresztbe-kasul egymásra hányt, lezáratlan egyenes és görbe.

A regény önmagára rótt feladata a szájhagyományként fennmaradt, mitizált életek a tragizálás és pátosz nélküli, mindvégig szem előtt tartva a témájához, egy avantgárd mozgalom történetéhez való hűséget. Bolaño stratégiája a demitizálás, amit az egész *oeuvre* a regényforma *rögzített* elemeinek – szerző, a körvonalazható elbeszélő, a hagyományos szereptípusoknak megfeleltethető figurák – egymás elleni kijátszásával valósít meg.

[A mitologikus figurák kizökentése. A nyomozó-irodalmár.]

A *Vad nyomozók* anti-memoárként valósítja meg az avantgárd projektet, élet és életmű összemérését. A bolañoi eljárás finom távolságtartást kényszerít ki minden sorsszerű szereppel szemben. Nemcsak a nemzeti hagyományok továbbvitelét kérdőjelezi meg, de szatirizálja az avantgárd pózait is; ami először tragédia, másodjára komédia, s aki úgy tesz a hetvenes évek Mexikójában, mintha a húszas évek Párizsában élne, éppúgy mítoszoknak hódol, mint aki náci irodalmár³ ugyanebben az évtizedben. A deszubjektivizált memoár-forma elutasítja a narratív identitás egységességét, amivel félreérthetetlenül gyanúba vonja az olyan ideológiák érvényességét is, mint a nemzeti, felekezeti, etnikai, végül pedig a mozgalmár identitás sorsszerű, kikezdetlenül érvényes, egész életen végigkísérő konstrukciója.

A szerepek ironikus eljátszása lényeges jellemzője a hatvanas évek ellenkultúrájának. „Belano Bretonnak képzei magát. [...] [S v]alójában a dél-amerikai költészet összes *capo di famiglia* Bretonnak képzei magát”, hangzik el a regényben. Az avantgárd második hulláma előszeretettel játszott el saját komolyságával. A regény '68-as szellemisége ebben érhető tetten: nem patetikus forradalmárok tragikus sorsáról van szó, hanem parodisztikus utánjátszásról. Belano Breton-imitációja neoavantgárd geg, s a két vezér számára az egész mozgalom is paródia. (Ezért olyan mulatságos az egészet ironia nélkül vevő García Madero.) A felszabadító életvitel komolyan vétele az egyetlen „kritérium” – ami eleve paradox. Belanóék generációs rokonai a szituacionisták. „A »*Ne travaillez jamais!*« imperatívusza, a csellengés, az életvitel forradalma a társadalmi forradalom helyett, az ismétlés mint paródia az összhang alapjai. (Guy Debord is „viccből” zárt ki tagokat.) A polgári társadalom kötelezettségei alóli kibújás a modern és archaikus toposzok – csavargó, lum-

² S náluk rejtettebb csak a titkos harmadik főszereplő, Césarea Tinajero.

³ Lásd Bolaño *Náci irodalom Amerikában* című, borgesiánus fiktív életrajz-gyűjteményére.

pen, vëndiák – ironikus újrajátszása, parodizálása által...: a regény forradalmi életgyakorlatok gyűjteménye, s ugyan a romantikus tragédia nem semlegesül a komikus rétegek alatt, a regény uralkodó regisztere a derű.

„[A szituacionisták el]gyetlen autoritást fogadtak csak el. Mert hiszen mire tudjuk vonatkoztatni magunkat? *A szövegre. Csak a szövegre, és semmi másra.* Ezért olyan rendkívül fontos, hogy a mozgalomnak legyen elmélete. Ez szociális értelemben is összetartja a tagjait, hiszen külső kényszer nem tarthatja össze őket – mert a külső kényszer kizárólag az ellenségnek áll rendelkezésére, nem pedig a forradalomnak. A forradalomnak nincs kényszerítő ereje. Önként kell elvállalni”, mondja Tamás Gáspár Miklósidézett előadásában a szituacionistákról, de éppilyen joggal mondhatta volna az infrarealistákról is. A Bolaño-œuvre középpontjában a *szöveg* áll. A favorizált szereptípus a *nyomozó-irodalmár*, aki kamaszos azonosulásvágygal veti bele magát életművekbe. Bolañónál élet és mű összevonása a befogadói alázat vallásossá dagasztott mániája: az vagy, amit olvasol. Sorold fel a könyveket, amelyek megváltoztatták az életed, és megmondom, ki vagy. Az irodalomba való belépéshez először meg kell *teremteni* a felmenőket – azaz személyes kánonra van szükség. Amiről majd szólni fogsz, arról lesz valomás, hogy kivel, mely szövegekkel és milyen mélységben kommunikáltál. Az irodalmár-nyomozó egyszerre ironikus és alázatos azonosuló; a privát hagyományt parodisztikus ismétléssel teszi magáévá. Ő csak a sajátosan rendezett hangok gyűjteményeként, csak menekülőként, csak keresőként van – mások által, másokért.

Az irodalom az újra megtalált gyermekség, írja Bataille, s kétségkívül van valami megkapó dac abban, ahogy Belano és Lima kontinenseken át hordozzák könyveiket a bőröndjükben és a fejükben. E gyermekség politikai jelentése az *establishment* elutasítása, aminek a felnőtt, komoly, nem rajongó, termelő munkát végző, karriert építő, letelepedett, társadalmilag legitim szereppel szembeszegett *nomád* figura a jelképe.

A világ körül csellengő nomád már nem egy-egy városban vagy országban bolyong – lásd az első főfejezet: „Mexikóiak elveszve Mexikóban” –, hanem az egész világ körül. Az elidegenedés és az eljelentéktelenedés 19-20. századi fogalmaival való analógia félrevezető, ha meg akarjuk érteni új évszázadunk transznacionális otthontalanságát. A *Vad nyomozók* emigránsai nincsenek elidegenítve valami eredendő otthontól. (Belanót eleve chilei emigránsként ismerjük meg Mexikóban, s ugyan Limát visszavonzza Dél-Amerika, a kaland vége a figura felszívódása lesz.) Magukra-hagyottságuk nem megfosztottság, hanem ontológiai állapot – azaz nem azért töredezett az identitásuk, nem azért hontalanok, mert emigránsok, hanem fordítva. A regény ontológiai állítása, hogy a huszonegyedik század elején – amennyiben tiszta fejjel kívánunk gondolkodni, s lemondunk a patológiusan rögzült identitások ígézetéről – akkor is nomádok vagyunk, ha el sem mozdulunk a helyről, ahová születünk – s csak a sajátos módon összeállított, transznacionális szövegkánont érdemes magunk fölé rendelnünk, életvitelszerű komolysággal és szubverzív paródiával.

[Dekonstrukció]

A regény állította ellenkánon térre a nem kevésbé zavaros, mint az országok egymásutánja, amelyeken Belano és Lima átutazik: a vad nyomozók világ körüli iszkolása bolyongás a világirodalomban: a hely- és szerepkeresés allegóriája (is). Az ország- vagy szerzőlisták, ahogy a felsorolászerűen szervezett monológok is, kikapcsolják az egybefüggő tér- és időélményt, szigetszerűvé változtatják a regényt, s egy olyan hagyományképet sugallnak, amely ugyan elősorolható, azonban benne a nevek kicserélhetőek, ami által az egyes nevek is új jelentést kaphatnak, attól függően, hogy ki áll mellettük. A lista sorközében szakadások húzódnak. A bolyongás a bevett kánon leépítésén való munkálkodás, a személyes ellenkánon-építés allegóriája.

Ennek megvilágításához legalább nagy vonalakban érdemes vázolni az egykori dél-amerikai irodalmi *status quót*.

A tényleges infrarealista mozgalommal kapcsolatban a leggyakrabban idézett köz-hely, hogy agilisán szétverték olyan köztiszteletben álló szerzők felolvasásait saját verseik performance-szerű előadásával, mint Paz, Neruda. Ezek az akciók súlyos politikai tettek voltak. A pre- és posztboom nemzedékekben közös, hogy – avantgárd mércével mérve – mindkettő népi-nemzeti irodalmat művelt – azzal a látszólag jelentős hangsúlykülönbséggel, hogy a posztboomok többnyire kommunisták voltak.⁴ Többen – Neruda, Asturias, García Márquez – még olyan vidám barakkok látogatására is időt szakítottak a Castróval, Pinochettel való parolázás mellett, mint hazánk.⁵ A mágikus realizmust jelentősen inspirálta a kétségkívül anti-nacionalista európai modernitás (Joyce, Kafka, Woolf elementáris hatásáról García Márquez is beszámol), ugyanakkor kétségtelen, hogy a dél-amerikai diktatúrák megvalósult szocializmusa korántsem mondott le nemzeti gyökereiről, hiába hirdette a kommunista internacionalizmust. A mágikus realizmus világsikere – köztük sok-sok vitathatatlan remekmű, mint a *Száz év magány*, a *Szerelem kolera idején*, a *Város és a kutya*, az *Elnök úr* – pedig letörölhetetlenül rányomta a népi költészet macondóista bélyegét a térség irodalmára. Ugyanis hiába voltak a szerzők baloldaliak, ha egyszer a modernitás-élményüket a számukra hozzáférhető népi költészetbe és epikába (az eposzok, *Martín Fierro* irodalmába) kívánták beoltani, az avantgárd politikai-esztétikai *anti-establishment*-programja nélkül. Kis túlzással: vagy kommunista mozgalom-költészet, vagy szörnyetegek és pillangók. A *Vad nyomozók* antikánonja azoknak a hetvenes évekbeli törekvéseknek állít emléket, amelyek a tényleges transznacionális-avantgárd baloldaliság jegyében igyekeztek leszámolni az e(szté)tikailag – az elkötelezett Bolaño-perspektíva felől nézve – korrumpálódott Nagy Elődökkel. (A bolaño-i projekt két nagy előképét, Borgest és Cortázart kivéve.)

Az irodalom hatalmi funkcióinak erjesztése a *Vad nyomozók* legfőbb célkitűzése.⁶ A kritika szükségképp zavarba jön, amikor megkísérli átfogóan feltárni a fiktív és valós személyek vagy mozgalmak dél-amerikai hálózatát, amelyről a regény tulajdonképpen szól. A törések és a perspektíva kijelölhetetlensége abból fakad, hogy a résztvevők rendkívül kiegyensúlyozatlan minőségű életműveket alkottak, amelyeket gyakran ők maguk sem az esztétika mércéjével kívántak megmérni, hanem alárendelték társadalmi-politikai elköteleződésüknek. Nem is mindig evidens, hogy irodalomtörténeti tettekről volna szó. A személyes visszaemlékezések sokkal inkább alkalmasak az egykor voltak rögzítésére. Az avantgárdok múltmegőrzésének autentikus módja az értelmezésért versengő, egymásnak ellentmondó diskurzusok hálózata, nem pedig egy-egy tudományos vezérelbeszélés.

A fiktív és a valós figurák keverése rendszeren összezavarja a dél-amerikai irodalom- és avantgárdtörténetben járatlan olvasót. Olyan mennyiségben ontják magukból a figurák a listákat, hogy gyakran egész lapokat árasztanak el a nevek. A fiktív a valós neveket is *fikcionálja*, s viszont. Manuel Maples Arce (1898-1981), Carlos Monsiváis (1938-2010) és az *Estridentismo* [a Fülsiketítőek]⁷ (1921-'27) mozgalma – amelynek a fiktív (?) költő, Césarea Tinajero maga is tagja volt – valóban léteztek. Ahogy az irodalmi emlékezet által perifériásan őrzött, a *Vad nyomozók*-kánonban rendkívül magasra értékelt belga költő, Sophie Podolski (1953-1974), a francia avantgárd filmrendező-költő, Michel Bulteau

⁴ Az ötvenes évek dél-amerikai irodalmi viszonyaihoz ld. García Márquez *Azért élek, hogy elmeséljem életemet*.

⁵ Fogadni mernék, hogy nincs még egy irodalmi korszak vagy mozgalom, ettől a galantériától nyilván nem függetlenül, amely ennyire átfogóan meglenne magyarul, mint ez

⁶ A bolañoi értékrend „ideológiai semlegességét!”-imperatívusza, művészetközpontúsága politikai kijelentésként értendő.

⁷ Maples Arcének tulajdonított jelmondatuk: „Choppinél a villamosszékiig!”

(1949–) (akivel Lima Párizsban találkozott is), a felénk is ismerős Velimir Hlebnyikov (1885–1922) („Az egyetlen buzi az orosz forradalomban”, hangzik el róla elismerőleg), az antivers megteremtője, a Bolaño költészete legfontosabb előképének tekintett chilei költőóriás Nicanor Parra (1914–), a kevésbé ismert Pedro Garfias (1901–1967), Alain Jouffroy (1928–), Adrian Henri (1932–2000), Brian Patten (1946–), hogy a nyilvánvaló előképekről (Corso, Ferlinghetti, Bukowski, Brautigan, a *City Lights* könyvesbolt beatjei és a „klasszikus ellenkánon”: de Sade, Hölderlin, Lautréamont, Bataille, Artaud) ne is szóljunk – mert a lista persze még hosszasan folytatható.⁸

S létezett Ulises Lima „eredetije” is: Mario Santiago Papasquiaro (1953–1998), akivel Roberto Bolaño (1953–2003) 1975-ben megalapította az infrarealista mozgalmat. A csoport ’77-ig működött, amikor Bolaño hirtelen elhagyta Mexikót, hogy Európába költözzön.

Bolaño legnagyobb poétikai húzása a regény MacGuffinja, Césarea Tinajero. A történet szerint Tinajero a húszas évek mozgalmának, a *Stridentismónak* volt tagja, s ugyan csupán egyetlen (kép)verse maradt fenn, Lima és Belano úgy sejtik, hogy benne megtalálták, akit kimondatlanul is kerestek. (Fontos ellenkánon-konstruktív döntés, hogy a nullpontra helyezett szerző: nő. Előképek esetén apákról szokás beszélni.) A keretnapló megszakadása előtt a naplóíró García Madero, Lima, Belano és egy prostituált nekivágnak (az általában – a *Breaking Bad*-sorozatból is ismerős – Ciudad Juáreznek és térségének megfelelően) Sonorának, ahol, úgy sejtik, a megöregedett Tinajero éldegél. Tinajero a Belano és Lima „őseredetije”: a vad nyomozók majd úgy nyomoznak a két vad, Lima és Belano után, ahogy azok nyomoztak Tinajero után. Róla végképp eldönthetetlen, hogy fikatív-e, netán valós személy – hiszen már a regényben is éppen ez az eldönthetelenség van róla tétélezve. *Egyformán elfeledett* a regényben és azon kívül. A kánon sarokpontja, az *α*, *ameddig vissza kell nyomozni*, fikció és valóság egybeírt hiánya: úgy van, hogy nincs. A(z ellen) kánonalapítás gesztusa fikatív, hiányos alapon nyugszik, egy múlton, ami talán sohasem volt jelen – s ez destabilizálja az egész építményt. Nincs tényszerű, tárgyi bizonyíték vagy mérce, ami igazolni tudná a zsigeri realisták identitását, a maguk alapította hagyományának való elköteleződésüket – képzelt múlt van.

(El)szökik Césarea, majd (el)szökik Belano és Lima is; árnyékként követi(k) őket az utánuk nyomozó ismeretlen(ek) – s ez a szökésben levés, ez az összefércelt maradék a regény által kizárólagos autenticitással felruházott esztétikai, irodalomtörténeti, episztemológiai és ontológiai Nagy Helyzet.

A hiányt körvonalazó poétikai program mégsem valamiféle értékrelativizmust állít, miszerint minden, népi-nemzeti/mitikus-konzervatív vagy avantgárd/forradalmi kánon önkényes, s azok bármiféle közösség- vagy identitásképző funkcióját tétélezni öncsalás. A regény két fiatalember egzaltált alapítási vágyait beszéli el (csak Mexikóban legalább három folyóirat alapításában vesznek részt, s irodalmi szervezőmunkájukat a világban is folytatják), s a kétségtelen (irodalmi) kudarc ellenére a *Vad nyomozók* arról a kikezdhetetlen elköteleződésről is szól, amellyel életművek és személyek nyomába erednek, verset írnak, szervezkednek. Nem szabad elfelejteni, hogy a korszak avantgárd mozgalmárai igencsak elkötelezett marxisták, maoisták, feministák, trockisták, szituacionisták vagy anarchisták, vagyis szó szoros értelmében vett mozgalmár forradalmárok. Nem az értékrelativizálás, hanem a kánonhoz való hozzáférés és a kánonalapítás *egzisztenciális* vonatkozásainak kiélezése Bolaño prózájának maradandó tette.

A forradalom a szöveggel kezdődik.

⁸ A regény emlékkálító panoptikuma olyan jól sikerült, hogy sok névre a Google-ben rákeresve az első öt találat egyike a *Vad nyomozók*.

A Jelenkort ajánlja

PARTI NAGY LAJOS

„Ha valaki pár millió forint hiányára hivatkozva meg akarná szüntetni a szikvizet vagy a karcagi birkapörköltöt, netán pörköltöt, azt a kultúra közönsége hülyének, sőt hazafiatlannak tekintené. Ez a helyzet természetesen nem áll fenn, ahogy e laptámogató bejegyzést is preventíve írom. Módomban állna roppant személyesnek, egyenesen elfogultnak lenni a Jelenkor és Pécs iránt – akár még dühösnek is, hogy miért kell egyáltalán írni erről. Hogy mért kell bizonyos evidenciákat újra és újra megerősíteni. Persze, ha ezen múlik, erősítem én szívesen, ideírom szárazon és tárgyilagosan, hogy a Jelenkor című Pécssett szerkesztett országos irodalmi és művészeti folyóirat a kortárs művészet, ezen belül a kortárs irodalom, a magyar kulturális hagyomány jeles és jelentős darabja, nélküle az utóbbi több mint félszáz (56) év művészet- és irodalomtörténete, folyóirat-kultúrája nem értelmezhető, ahogy az Új Írás, a Kortárs, az Alföld, a Tiszatáj és a Holmi nélkül sem. Hogy egy kultúrájára joggal büszke város és régió egy jelentéktelen (vö. egy színház költségvetésével) összeget ne tudna a Jelenkorra fordítani, az csak azért nem kultúrbotrány, mert nyilvánvalóan elő tudja és elő is fogja teremteni a szükséges pénzt. Hisz a döntéshozók, ha kicsit is értenek a mesterségükhöz, ha szeretik a magyar kultúrát – ami, ugye, evidens –, pontosan tudják, hogy egy fél évszázados műhely, szellemiség és történet Weöres Sándortól Bertók Lászlóig bizony, hungarikum, éppúgy, ha nem úgyabban, mint a szikvíz vagy a karcagi birkapörkölt.

S akkor nincs mit beszélni arról, amiről, lám, beszélni kell.”

Kedves Olvasónk, tegyen Ön is a Jelenkor fennmaradásáért, és fizessen elő folyóiratunkra!

Előfizetési díjak: félévre 5100,- Ft, egy évre belföldre: 9350,- Ft.
Megjelenik havonként, a július–augusztusi összevont lapszám.

Számlaszámunk: Szigetvári Takarékszövetkezet
50800111-11164573